

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

XII. ÉVFOLYAM / 1980. március—június

42-43

*E szám munkatársai: Barabás György,
Bori Imre, Csorba Béla, Fekete J. József,
Káich Katalin, Katona Imre, Matijevics
Lajos, Molnár Csikós László, Penavin Ol-
ga, Székely Mária, Tóth Ferenc, Voigt
Vilmos*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

42—43. szám

*XII. évfolyam
1980. március—június*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

fő- és felelős szerkesztő

**JUNG KÁROLY
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ**

szerkesztő bizottsági titkár

**SULC MAGDOLNA
TÓTH FERENC
SZELI ISTVÁN**

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Ünigazgatási Érdekközösség támogatásával. Készült az
újvidéki Forum nyomdájában, 1981. március 31-én.

TANULMÁNYOK

Katona Imre

NÉPKÜLTÉSZETÜNK MŰVÉSZI STÍLUSA ÉS STÍLUSKORSZAKAI

Mindennapi beszédünket és egyéb közléseinket is nyomatékolhatjuk vagy díszíthetjük, pl. amikor *futó felhőről, felhőkarcólóról, fellegvárról, légvárak építéséről* és hasonlókról nyilatkozunk, ám ezek az esetlegesen használt fordulatok nem feltétlenül művésziek. Egy Kiss Géza által gyűjtött ormánsági mondóka viszont már átlépi ezt a küszöböt:

*Nagykarácsony napján nagy hóeső esett,
Hangos húsvét napján Duna megáramlott,
Piros pünkösöd napján rózsza megvirágzott...*

Idézetünk *haladványos gondolatritmus* (karácsony—húsvét—pünkösöd: tél—tavasz—nyár), szerkezete szabályos: egy gondolat — egy sor, a sorok 12 szótagosak és középpüthetők. Az ismétlés (napján) a felsorolásból adódik, az egyszerű szöveget jelzők (nagy—hangos—piros) díszítik és a sorvégi rím helyett még a betűrímen (alliteráción) van a nagyobb hangsúly (nagykarácsony napján nagy — hangos húsvét — piros pünkösöd). E régies szöveg stílusa kétségtelenül *művészi*.

A *stylus* görög—latin eredetű szó: olyan íróvesszőt jelentett, melyel viasztáblába vették a betűket. E fogalmat már az antik retorika átvette a beszéd és az írás módjára, később jelentésköre tovább bővült. Ma napság 1) tágabb és 2) szűkebb értelemben használjuk:

1) általában mindenféle gondolati, képi és cselekvésbeli közlés vagy kifejezés módja,

2) szorosabb értelemben pedig a művészi alkotások formai elemeinek olyan rendszere, mely a válogatásban és az alakításban azonos vagy rokon elveket érvényesít és ezáltal a művet összehangolja, egységbe kövacsolja. Így a mű egységességével és zártságával egyetemes benyomást kelt. (Gondoljunk előbb idézett kis példánkra!)

A bővebb vagy szűkebb értelemben vett stílus természetesen korról korra változik (pl. román—gót—reneszánsz—barokk stb.), egy adott időszakon belül is különbözik művészeti ágak (pl. irodalom, képzőművészet, zene, tánc stb.), műfajok (mese, ballada, dal stb.) és egyéniségek szerint. Népi-nemzeti-társadalmi és táji eltérései jórészt a stílusváltás fáziseltolódásaiából adódhatnak, erre azonban ma még nem tudunk biztos választ adni.

Egy bizonyos: a stílus történeti és egyéb kategóriáit *nem* lehet a folklórra gépiesen alkalmazni, hiszen itt a fa évgyűrűihez hasonlóan az új és az előző korszakokból származó műfajok és formák rangsorolt rendje élhet egymás mellett vagy inkább alatt. Egy lakodalomban pl. elhangozhat a költészet kezdeteit jelző rögtönzött, csak kevéssé díszített és strófátlan sirató, dallamát vesztett vaskos táncszó vagy népies műdal, sőt akár egy operarészlet is! A népi díszítőművészetben is békésen élhetnek egymás mellett — esetleg más-más tárgyakon — a gótikus, mértanias ábrák, a reneszánsz—barokk virágok és színek stb. Ez az átfedés kétségkívül megnehezíti a korszakolást, innen adódik pl., hogy a magyar népköltészet jelkép (főként virág- és szín-) rendszerét egyaránt eredeztették az ősköltészetből, a középkori egyházi (népi)énekekből, a reneszánsz idejéből, utóbb már barokkos vonásnak, egészen újkori jelenségnek tartották. Kissé hasonló a helyzet népi díszítőművészetünk ún. keleties elemeivel is. A saját korszakukat és anyagukat jól ismerő kutatók meggyőző érveket tudnak felsorakoztatni igazuk mellett, a kívülállók azonban egyelőre tanácstalanok, hiányzik pl. egy stílustörténeti, stilisztikai és poétikai összegezés. Jelen dolgozatunk is csak vázlatos és előzetes tájékoztatásra vállalkozik.

TÖRTÉNETI STÍLUSKORSZAKOK

A magyar folklorisztikában elsőnek *Bartók* Béla különítette el népzenénk régi és új rétegét, nyomában a ballada- és tánckutatóknak is sikerült hasonló eredményt elérniök, de már a népdalok és mesék szövegeinek történeti stílusvizsgálata csak a kezdeteknél tart. *Bartók* megmaradt a népdalok körében, vizsgálatait nem terjesztette ki a legrégiesebb műfajokra, mint amilyenek pl. a szokásénekek (regösének, sirató stb.), gyermekdalok és hasonlóak. Vannak népek (pl. a volgai finnugor és török nyelvű etnikumok), melyek körében a mi régi stílusunk éppen hogy az újat képviseli. Így a korszakolás minden szempontból a vizsgálódásnak csak a kezdetét jelentheti.

A szovjet folklorisztika megkísérelte a stíluskorszakok és a művészi módszerek váltásának teljes skáláját rekonstruálni, az eredményeket *Voigt* Vilmos alkalmazta magyar viszonyokra.

Ezek szerint az *osztatlan társadalmak* időszakában szinkretikus ösművészet uralkodott, ennek az időszaknak kései maradványai a magyar folklórban egyes szokásénekek (az említett regösének), gyermekjátékok, továbbá a bölcsődalok, siratók stb. legrégibb rétege is. E korszak költészetét a kései gyermekfolklór segít megérteni: gyermekeink körében ugyanis még nem alakultak ki a műfajok (mint amilyen pl. a szerelmi, katonai, pásztordal, ballada és egyebek), a szöveg—dallam—mozgás a játékban szerves egységet alkot, az „alkotás” saját kis közösségét fejezi ki, amely még egészen természetközelen él. Nincsenek versszakok, sőt olykor még sorok sem, ütem- és szólamismételtetésből épül fel egy-egy alkotás. Már megmutatkoznak a nemek és a korcsoportok közötti különbségek, melyek a felnőttek folklórjában sok szempontból később elhomályosultak.

A *nemzetiségi-törzsi* társadalmak idején a népköltészet önállósult műfajai rangsorolódnak, az egyéniség szerepe megnő: első helyre kerül a nagyepika és ennek előadója: a hivatásos énekes. Az epizodikus és még mindig ismétléses szerkezetű költői „elbeszélések” voltaképpen sorokból tevődnek össze, állandósulnak a jelzők, párhuzamok stb. Ellenpólusként bizonyára megjelent már az *előlíra* is, de ennek korai formáiról tudunk a legkevesebbet.

A *feudalizmus* első szakaszára továbbra is jellemző a túlzó fantasztikum, de már jelentkezik a kisépika (történeti ének, ballada); Magyarországon erős az írásbeliség, a latin nyelv, az egyház hatása, mely ünnepi népszokásainkon éppúgy lemérhető, mint a vallásos-világi népdalokon vagy a hivatásostól fokozatosan elkülönülő népi díszítőművészetben. Az ismétlést felváltja a visszatérő szerkezet, a különféle díszítrények pedig az olykor dramatikus és az előzőnél is jelképeesebb gondolatrendszert szolgálják. Gondosan megszerkesztett népmeséink és régi stílusú (főként legenda-) balladáink (pl. Júlia szép leány) reprezentálják legjobban ezt a korai korszakot.

A feudalizmus második szakaszában a *reformáció* révén is mind nagyobb szerephez jut a (művészi) nemzeti nyelv; a korai *reneszánsz* idején megtörténik a dallam és a szöveg elválása, megszilárdul (vagy inkább talán kialakul) a dallam- és szövegstrófa; megjelenik a szórakoztató népzene, a meghittebb párostánc, tehát az új stílus első nyomai. Mindezek azonban csak századok múltán válnak uralkodóvá, mint ahogyan a korábbi mértánias elemeket felváltó virágornamentika is. A népi *reneszánsz* és *barokk* együtt jelentkezett a 18–19. században. A népköltészetben lassanként uralkodó műfajjá válik a rövid lírai (főként szerelmi) dal, a családi, ill. magánéleti témájú ballada, a prózai műfajok között felbukkan a tréfás mese, az irodalmi eredetű novellamese és más, félnépi műfajok is.

A *barokk*—*klasszicizmus*—*romantika* folklór vonatkozásban nem különíthető el, ráadásul az előző reneszánszkori vívmányokkal együtt jut diadalra. A magyar szakirodalom ettől a korszaktól (a 18. század végétől, a 19. század elejétől) számítja az új stílus forradalmi jellegű győzelmét, melyhez hasonló európai példát *Bartók Béla* nem tudott találni. Ennek hátterében nagy társadalmi változásokat (belső vándorlások, a jobbágyság tagozódása, népi-nemzeti szabadságmozgalmak, társadalmon kívülre rekedt betyárság stb.) tapasztalhatunk, ezeket betetőzi és az új stílust végleg elindítja hódító útjára az 1848-as magyar szabadságharc. Új műfajként jelentkezik a betyárdal és betyárballada, formát vált a népdal és a népballada; a táncban központi helyre kerül a csárdás és a verbunk; a népi díszítőművészet valósággal kivirágzik és megszíneseedik. Minden népművészeti ágat átjár a hivatásos vagy félnépi művészet hatása: a népdalok mellé, sokhelyt *elé* is kerülnek a népies műdalok az ún. magyar nóták), a balladák között eluralkodnak a ponyvaizú rémhistóriák; a bálókba benyomulnak a polgári társastáncok és így tovább.

Nagyon érdekesekek és szinte törvényszerűek is az új stílus terjedésének útjai és módjai: az újítások többsége a központi magyar népterületek (Alföld, Dunántúl) felől terjed a nyelvterület szélei felé, innen van, hogy míg pl. a két háború között az Alföldön az új zenei stílus uralma

már csaknem kizárólagos, addig Moldvában és Szlavóniában még a régi a gyakoribb, de ma már ott is megfordult az arány. Egy adott időpontban és helyen általában a mozgékonyabb vagy éppen jobbmódú társadalmi elemek kapnak az újon, főként a fiatalok, míg az idősek, a faluszei, tanyai szegények, valamint a pásztorok sokáig híven őrzik a régít. Az „elhagyott szellemi javak” lekerülhetnek a gyermekekhez, esetenként nemzetiségekhez is. Előbb-utóbb azonban minden társadalmi réteget, mindkét nemzet és minden korosztályt meghódít a „divat”, s így a magyar népzene és népköltészet az újabb korban feltűnően egységesnek mutatkozik.

A bennünket közelebből érdeklő népzenei-népköltészeti stílusváltás néhány részlete — mint említettük — már kidolgozott, de ma még nem minden kérdésre tudunk választ adni.

A régi népzenei stílus tájilag tagoltabb, a szöveg pedig nyelvjárasiasabb volt, mint az új. Régen megilletődött, szinte ünnepélyes hanghordozással és sok díszítéssel adtak elő; és e cifrázás nemcsak egyéni sajátosság volt, hanem csoportos éneklés esetén is összehangoltan történt.

A régi stílusú dalok alkalmoszerűbbek voltak, mint az újak. A versszakok száma több volt (közelebb állt az epikához), az egyes sorok szótag száma viszont kevesebb. Az előadók gyakrabban éltek különféle képekkel és más stílusesszközökkel, kevesebb volt viszont a később oly divattossá vált természeti kezdőkép.

Az új zene és dal már kevésbé köthető tájakhoz (Bartók is csak a régire vonatkozólag állapított meg dialektusokat), a szöveg is inkább köznyelvi, mint nyelvjárasias. A dalokat köznap módon, szinte beszéd-szerűen adják elő, élénkebb viszont a mimika és a gesztus. A dalok kevésbé alkalmoszerűek, de annál személyesebbek. A stílusesszközök kevésbé változatosak, több viszont a természeti kezdőkép, mint már mondtuk. A gondolatot többnyire egyetlen versszakon belül fejtik ki, de azonos dallamra rokon hangulatú lírai dalok egész sorát énekelhetik. Az egyetlen versszak sorai viszont meghosszabbodtak és ez a kiterjedés voltaképpen máig is tart. Csak nemrég gyűjtötte pl. Volly István a Győr megyei Koroncón az eddigi leghosszabb: 103 szótagos magyar népdalt:

*Sűrű eső esik, szép csendesen esik, Koroncóban halálomat, jaj,
de sokan lesik!*

*Azért lesik sokan az én halálomat: el akarják rabolni a ked-
ves galambomat.*

*Én a babám oda nem, nem adom, inkább a Bakony-érbe be-,
beugrom, de majd kiugrok,*

*Ahol susog a nád, megcsókolom a szád, nem parancsol énnékem
a drágalátos édesanyád!*

A régi és az új stílusú ballada között jóval nagyobb a különbség, mint a dalok esetében, és az átmeneti típusok (mint amilyenek pl. a *Halálra táncoltatott lány*, *Szégyenbe esett lány*, *A halálra ítélt hűga*, vagyis *Fehér Anna* stb.) száma is feltűnően kevés.

A régi ballada hosszabb terjedelmű, drámaibb jellegű és konfliktusa is élesebb, mint az újé: az összeütközés végzettszerű, a büntetés szinte

középkorban kegyetlen. A szereplők között gyakoribbak a főurak és a mesterek, kevesebb viszont a közrendű ember. A színhely többnyire Erdély vagy a régi királyi Magyarország, ill. közelebbről a város, vár, s ennek a kertje és egyéb tartozékai. A legtipikusabb régi balladákat Erdélyben és Moldvában gyűjtötték.

Az új stílusú ballada szinte teljesen dalszerű: rövid, drámai, konfliktusa kevéssé kiélezett, a betyárok pl. nem is annyira bűneik miatt bűnhődnek, mint inkább véletlen baleset következtében kerülnek fogdába. A színhely gyakran falusias, a szereplők sokszor parasztok, pásztorok, tehát a hősök általában népibbek. A büntetést hivatalos emberek hajtják végre, de ítéletükkel az énekesek és hallgatóságuk nem (feltétlenül) értenek egyet. Ebben a gondolat- és eszmekörben születtek újjá a balladás rabénekek és börtöndalok, különösen a dél-alföldiek (ahol *Ráday* betyárirtó törvényszéke működött, és nyomában *Kálmány* Lajos gyűjtötte ezeket is) jellemzően szépek.

A régi és új stílusról a mesék és más műfajok esetében egyelőre nem tudunk érdemben nyilatkozni.

MŰFAJI STÍLUSOK

A népművészeti-népköltészeti stílus sokkal inkább műfajhoz kötött, mint a hivatásos művészetekben: egy-egy alkotáson belül lényegében változatlan és közvetlen, tehát megnevezi vagy megjelöli a hősiest, nevetségést stb., vagy magát a személyt és utána megmarad a maga állandó stílusánál. A poétikai és stílusesszközök jelentős része azonban több műfajban is jelentkezik; minden különbségük ellenére is feltűnő ez a „stilizáltság” pl. a dal és a ballada esetében, de a prózai műfajokat is több közös stílussajátosság fűzi egybe. A népköltészeti stílus voltaképpen közösségi, többnyire egyetlen módszert követ és az eszközkészlete is viszonylag szűkösebb, de azért a műfajnak (pl. dal, mese stb.) megfelelően tagolt. Nagy hiba lenne a népi stílusnak valamiféle szegényességéről beszélnünk!

A legváltozatosabb stílusesszközöket kétségkívül a kötött formájú és hivatásos költészet hatásainak is a legjobban kitett népi líra, azon belül pedig a szerelmi *dal* alkalmazza. Szóképek segítségével kell érzelmeket kifejeznie, vagyis a belső folyamatokat érzékelhetővé tennie, ennek érdekében hasonló vagy ellentétes jelenségekre utal. bevonja a természeti környezetet egyes elemeit, azokat átemberiesíti, mintegy élőlényekként részesévé teszi őket az ember, a társadalom életének.

Vargyas Lajos szerint naturalista részletezés helyett bizonyosfajta távolságtartás, magasból láttatás és stilizálás jellemzi a népdalt-népballadát egyaránt, melynek révén tipikus helyzetekről és tipikus emberekről esik ugyan szó, minden egyénítés nélkül, mégis a költői módszer és eszközök segítségével meggyőző erejű stilizált és tipikus *valóságot* kapunk.

Jelképek és képek segítségével pl. a szerelmi népdalok még a testi-seget is finom tartózkodással tudják kifejezni. A középkor óta kedvelt pl. a gyümölcszimbolika áttételes fordulata:

*Éva szívem, Éva,
Most érik a szilva.
Terítve az alja,
Felszedjük hajnalra.*

*Bárcsak ez a hajnal
Sokáig tartana,
Hogy a szerelemnek
Vége ne szakadna!*

A dalbeli bánat pedig kiterjed az egész természetre:

*Azhol én elmegyek, még a fák is sírnak,
Gyenge ágaikról levelek lehullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el engem,
Mert az én édesem mást szeret, nem engem!*

Az ilyen megszólítás, valamint a párbeszéd az egyéni mondanivalót mintegy kiterjeszti, „társadalmasítja”, tehát a lírai-epikai szereplők bárkikkel helyettesíthetők:

*Tavaszi szél utat szárazaszt,
Minden hóból vizet áraszt,
Minden madár társat választ.
— Hát te, rózsám, kit választasz?
— Választok én egy nádszálat:
Mihent szél kezd lengedezni,
Kész mindenfele hajolni...*

A népballada stílusa természetesen minden hasonlatossága ellenére is drámaibb és epikusabb: tömör, olykor szaggatott is, feltűnően kedveli a cselekményt előre vivő igéket stb. A valóság igazán csak legjellemzőbb és legfontosabb vonásaiban, bizonyos távolságból és magasságból, stilizáltan (kiemelve, sűrítve és tömörítve) kerül ábrázolásra, fejti ki bővebben is Vargyas Lajos. Feltűnően gyakori a drámaiságot fokozó párbeszéd, néha az egész ballada szinte csak abból áll, majdnem teljesen hiányoznak viszont a dalra oly jellemző természeti képek, hasonlatok, zárt emberi világ ez!

Az akarata ellenére férjhez adott lány milyen tömören fogalmazza meg elszánt tiltakozását, költői képekkel díszített *haladványos gondolatritmus* formájában (c típusú císőnek idézett példánkban már találkozunk):

*Adjon isten nekem inkább víg vacsorát,
Víg vacsora után könnyű betegséget,
Szép piros hajnalban világból kimúlást!...*

A ballada — tárgyánál fogva — sokkal közelebb áll a nagyon is vaskos valósághoz — gondoljunk a gyilkosságokra, erőszaktételekre, rab-

lásra, ellenséges betörésekre, családi viszályokra stb., mint a légiesebb népdal, mégsem marad az utca porában vagy sarában, hanem a valóság fölé emelkedik. Az erőszakot pl. így jelentik be:

Pénzed is a miénk, magad is a miénk...

A leány teherbeesését az anyával folytatott párbeszédből, áttételesen tudjuk csak meg:

— *Micsoda dolog az: a te rásaszoknyád
Elő rövidedik, hátó hosszabbodik?*

— *Anyám, idesanyám, Sár-Fodor Péterné,
Szabó nem jó szabta, varró nem jó varrta...*

Még a véres cselekményt is — egyházi népénekekből kölcsönzött kép segítségével — költői módon tudják feloldani: — *vérrel virágzik a háta* a megvert kis árvának. Ellenben a ballada kedveli az ellentétet, túlzást, s főként az érzelmi feszültséget legjobban kifejező és már korántsem olyan tartózkodó átkot: — *a tűz égesse meg vasas szekeredet!*... mondja saját lányára édesanyja: — *a kenyered kővé váljon!*... kívánja Fehér Anna is az álnok bírónak. Az ilyen hatalmas erejű, szinte ószövetségi átkokból szép csokorral lehetett összegyűjteni; és korábban hittek is teljesülésükben, nem csupán a ábrázolás költői eszközei voltak. (E stílus-eszközre alább még visszatérünk.)

A népmese stílusát e műfajnak prózai jellege, egyéni előadása és a mesemondónak a hallgatósággal való állandó és közvetlen kapcsolata határozza meg. Bár a mese lényegében érdekes és fantasztikus tartalmával hódít, mégis nagy szerepe lehet a mimikának és a gesztusnak. Maga a meseszöveg a ráérős szóbeliség folytán olykor terjengős, néha pongyola, esetleg elveszhet a részletekben is, de a hibákat az igazán jó mesemondók többnyire elkerülik. A szép mese egyszerre művészi és tudatos, ugyanakkor naiv és kezdetleges is. Ábrázolásmódja foltyszerű, tömbös, főként felnagyított és lélekrajz nélküli. A magyar mesék is kedvelik a párbeszédet, ám leírás és jellemzés alig található bennük, ezeket elbeszéléssel igyekeznek pótolni. A stílus-eszközök közül első helyen áll a fantasztikumot is szolgáló túlzás (pl. a lány szépségét így jellemzik: — *a Napra lehetett nézni, de rá nem!*; a boszorkány ellenséges magatartása így oldódik fel: — *99-nek karóban a feje, te lettél volna a 100!* stb.); gyakori a megszemélyesítés, egyes szerkezeti pontokon pedig az állandósult formulák, vagyis fordulatok (pl. a — *hol volt hol nem volt...* — kezdet; a mesehős és lova párbeszéde: — *úgy menjünk-e, mint a szél vagy úgy, mint a gondolat?*... stb.); alig akad viszont hasonlat, természeti kép és állandó jelző!

A monda díszítetlenebb a mesénél, cselekménye is kevésbé bonyolult; valamely eszmét, elvont fogalmat fejezhet ki képszerűen sűrítve, esetenként konkrét történeti személyhez fűzve, ez a hős is csak egy

típus azonban (megszépítve vagy lecsupaszítva), nem sok köze van a valósághoz. A mondai stílus a megformáltságnak különböző fokozatait mutatja, ez a mindennapi beszédől a gondos és művészi mesei stílusig terjedhet.

AZ EGYÉNI STÍLUS

A kutatók a stílusjegyek alapján még a szükséges adatok nélkül is gyakran sikerrel birkóznak meg egyes irodalmi alkotások szerzőinek kiderítésével, ám ilyen feladatra aligha merne egyetlen népzene-, ballada- vagy akár mesekutató is vállalkozni, még talán az utóbbiaknak lenne némi reményük. A folklórban ugyanis — a műfajok szerinti rangsorban — az egyéni stílus eléggé korlátozott, megnyilvánulási területe pedig szűkös. A előadók (vagy éppen az alkotók) nem tudják a stílusukat oly tudatossággal alakítani, mint egy hivatásos művész, de erre nincs is szükségük, mivel a bemutatott művek nem a saját szerzeményeik, hanem egy közösségi repertoárból erednek, és ezek bemutatásakor nem az egyénítésen, hanem a közösségi formák még tökéletesebb megtalálásán van a fő hangsúly. A művészkedő népi egyéniségek mecénása nem valamely kiemelkedő hatalmasság (király, főúr, főpap és hasonló), nem is kiváltságos, saját dicsőségük megörökítését szorgalmazó rétegek (nemesek, papok, polgárok), hanem maga a nép; a népművészek pedig a konkrét kis közösséggel közvetlen és nem közvetett (pl. a sajtón, rádión keresztül) kapcsolatban vannak.

Az egyes műfajok is más-más teret biztosítanak az egyéniség kibontakozásának: a legkevesebb „szabadságot” a népdal, a legtöbbet a mese engedi meg. A népdal esetében szinte minden kötött: megvan a dallam, legtöbbször a szöveg is, ráadásul kórusban is énekelhetnek (pl. mulatozás, menetelés közben stb.). Még ilyen esetben is szokott kezdeményező előénekes, ún. *nótafa* jelentkezni, aki szebb, újabb változatot ajánl, néhány kifejezést módosít (pl. lokalizálja a máshol tanult szöveget stb.), és akkor beszélhetünk sikeréről, ha javaslatait kis közössége el is fogadta. Az egyénibb műfajokban több szerep jut a jó énekeseknek: a *keserves*nél pl. a versszakok sorrendjének megváltoztatásával, néhány kifejezés individualizálásával stb. szoktak „saját” alkotásokat létrehozni, a *síratóének*nél pedig a konkrét, az életből adódó utalásokkal, továbbá a szerkezet megváltoztatásának lehetőségével élnek.

Egyéni előadásra kétségkívül a mese a legalkalmasabb, *Ortutay Gyula* kezdte meg stílus szempontjából is a vonatkozó szövegvizsgálókat. Ismeretes *Fedics Mihály* igekedvelő (és még ismétléses) stílusa. *Pandur Péter* ponyvaízü meseszövése és legutóbb *Tombácz János* bonyolalmas szerkesztésű, a szegedi népnyelvet, különféle iskolai és irodalmi hatásokat is befogadó, tudatos szintre emelt népnyelvi-köznyelvi-irodalmi ízű elbeszélő módja. Nem véletlen, hogy egyesek *Tombáczot* már nem is egyszerű előadónak, hanem szerzőnek, alkotónak vélték; valóban határeset is az övé, de még nem az irodalom előterében, hanem a folklór szélén. Ízig-vérig népi előadó és népművész még ő is!

POÉTIKAI ÉS STÍLUSESZKÖZÖK

Csaknem minden szóbeli-irodalmi és zenei közlés megszerkesztett és díszített, a skála azonban rendkívül széles, és kiterjedt. Ha pl. itt egy puszta közlést tartalmazó népdal sorait (dallamát is elhagyva) egymás mellé írjuk, nem feltétlenül találánk el műfaját, sőt egyesek talán még művészi jellegét is megkérdőjeleznék: — *Ha akarok, új esztendőt csinállok: én többet a dohányba nem járok; megmosom a dohánytól a kezemet, nem eszek már több keserű kenyeret!*, mondja egy kukásdalunk. Szövegének szabályos kimértsége és rímei árulkodnak csak arról, hogy voltaképp dallal van dolgunk, melyben a háttérben maradó egyén (én) társai nevében, tehát általánosságban beszél és az új esztendő a felmondást jelenti; az egész „vers” (helyesebben: dal) elejétől végig tagadó, „ellenzéki” álláspontra helyezkedik.

Következő szövegünk ugyanabból a társadalmi körből (a szegények repertoárjából) való, mint az előző, mégis valamivel többet tartalmaz abból, amit mi költészetnek érzünk:

*Lement a nap, még sincs este,
Napszámosoknak nincsen kedve.
Kedve volna hazamenni,
De pallérunk nem engedi! ...*

Az 1—2. sor párhuzam (lenyugodott a nap, elfáradtak a munkások), ugyanebből a 2. sor a 3.-nak egyben ellentéte is (nincs kedv dolgozni, volna kedv hazatérni), majd a 3—4. sor ismét ellentét (hazamennének, de nem kapnak engedélyt rá), sőt az 1. soron belül is rejtőzik még egy ellentét (napnyugta van, mégsem jött el az esti pihenő órája). Csupa ellentét, drámaiság, tömörség ez a kis dal, melyben az est éppúgy nemcsak napszakot jelöl, mint előzőleg, hanem a pihenés időszakát is. Nehéz lenne mindezt tömörebben elmondani.

Ugyanebben a társadalmi és dalkörben ismét tovább léphetünk egygyel, következő példánk szinte „mindent” elmond:

*Sokat arattam a nyáron,
Keveset háltam az ágyon:
Hol erdőben, hol mezőben,
Hol a tarló közepében ...*

Ebből sem tudjuk meg azonban az énekes nevét, a helyszínt és az időpontot, sőt az aratás részleteit sem, de általában mégis van róla költői és egyben a valóságot is híven tükröző képünk. Az 1—2. sor, sőt azon belül minden egyes szó is külön-külön oppozícióban (ellentétben) van egymással, a 3—4. pedig felsorolás, kissé még a bujdosóénekek és keservesek epikusabb jellegére emlékeztet (erdőben-mezőben), de már lírai módon továbbalakítva (tarló közepében). A *hol* szócska ismétlődése adja azt az átkötést, mely nemhogy egyhangúvá, hanem épp nyomatékossá teszi a munka fárasztó, kevés és kényelmetlen pihenésekkel megszakított jellegét.

E változatos poétikai és stíluseszközöket többféle szempontból is lehetne rendszerezni, a folklór (történeti) rétegezettségére való tekintettel azonban tanácsosabb valamiféle fejlődési rendbe rakni ezeket és lehetőleg egymással való összefüggésben is vizsgálni. Ilyen irányú kutatások azonban csak mostanában kezdődtek, nem tartanak sokkal előbbre az irodalmi-nyelvészeti szempontú vizsgálatok sem. Ennek következtében soronkövetkező fejtegetésünk is csak előzetes és a legfontosabb stíluseszközökre szorítókozó, vázlatos áttekintés.

Néhány alapvető poétikai és stilsztikai eszköz a folklórnak csaknem egész területén, mindenesetre a népköltészeti műfajok többségén belül megtalálható, bár arányuk, szerepük és formájuk műfajonként, sőt alkotásonként is eltérhet — mint előzőleg is láthattuk — és idővel módosulhat az egész díszítményrendszeren belüli jelentőségük és szerepük is.

A kutatók csaknem egyöntetű véleménye szerint az *ismétlés* az egyik legrégebb és legáltalánosabb költői eszköz, amely kiterjedhet a szerkezet egészére, ezen belül kisebb egységekre, egészen a rímekig, ritmusig bezárólag; vagyis olyan tartalmi-formai rendező elv, melyből számos más (felsorolás, fokozás stb.) is következhet. Az ismétlés máig jellemzőbb a folklórra, mint az irodalomra vagy a hivatásos művészetek más ágaira. (Egyes kötött műfajokban összefügg a zenei ismétléssel.) Bár régi epikus és főként szertartásos énekekben is gyakori, mégsem kell feltétlenül mágikus (varázsos) eredetűnek tekintenünk, mindenesetre újkori népi líráinkban valamivel már ritkábban fordul elő, mint régen. Az ismétlésnek korábban a szervező, nyomatékoló, utóbb már inkább a hatásfokozó és díszítő szerepe volt a hangsúlyosabb.

Az ismétlésnek területi szempontból kötetlen formában a szóismétléstől az epizódok újramondásáig, kötött formában pedig a hangoktól a versszakokig minden fajtáját meg lehetjük, néha egymás mellett és összefonódva is. A dallam- és szövegstrófa maga is minden bizonnyal az ismétlődés eredménye, de míg a szöveg eljutott a 4 egymástól eltérő, különböző sorig (képlete lehetne: ABCD), addig a dallam egy korábbi fokon rekedt meg, mert kisebb-nagyobb módosítással és bizonyos sorrendi cserékkel valamelyik sorát (vagy sorait) máig megismétli (pl. ABBA stb.). Néhány szövegpélda:

szóismétlés: — *Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok!...*

félsorismétlés: — *Bizony nem ölöm én, bizony nem ölöm én!...*

sorismétlés: — *Ez az utca bánat-utca,
Ez az utca bánat-utca;
Bánat-köből van kirakva...*

Régies állapotokat őriztek meg a még strófátlan, ütem- és szólamismételtető gyermekmondókák, a népdalfejlődésnek csak a küszöbéig jutott ún. *láncversek* (pl. a hintáztató — *egy üveg alma...*); valamint műfaji rokonaik: a *láncnekek* és *láncmesék*. Mindezekben a cselekményes (epikus) előrehaladás gyarapodó, esetleg visszatérő ismétléssel párosul (pl. — *Én elmentem a vásárba félpénzzel...*). Ilyen szerkezetű műfajok

pl. a *hintáztató*, *ujjkiolvasó*, *kiszámoló* stb. gyermekmondókák, továbbá egyes alkalmi és szertartásos énektípusok (a *fejőnóta*, *kánai menyegző*, *katekizmusi ének*, az előbb idézett *kitrákotty-mese* stb.), valamint egyes önállósult prózai mesék (pl. A kóró és a kismadár) is.

A versszakismétlés különösen jellemző a páros-felelgetős (pl. — *Jánoshidi vásártéren...*) és a csoportos-sorozatos (— *Tisza partján mandulafa virágzik; — Haragszom az olyan szóra...* stb.), továbbá az előzőkkel rokon ún. *homológ* vagy *strófaformula-ismétlő* dalokra (pl. *Kimentem én a szőlőbe...*).

A versszakismétlés a balladákban is eléggé gyakori, az ilyeneket Vargyas Lajos korábban külön csoportba sorolta (pl. *A megölt legény*, *A rossz feleség*, *Sárighasú kígyó*, *Párjavesztett gerlice*, *Görög Ilona*, *Fehér László* stb.). Ez a balladai ismétlés látszólag ellentétben van e műfaj közmondásos tömörségével, de az epikában minden ismétlés voltaképpen késleltetés, mely fokozza a feszültséget. Újabb tapasztalat, hogy e versszakismétlő balladákat jobban megjegyzik, tovább fennmaradnak az emlékezetben.

Még tágabb tere nyílik az ismétlésnek a népmesében, melyen belül egész epizódok kerülnek újra elmondásra, sőt gyakran három párhuzamos szálon is fut a cselekmény. Ám a megismételt szakaszok és epizódok nem feltétlenül egymás mellett helyezkednek el és nem is mindig szözszerinti hűséggel ismétlődnek, mindkét epikus műfajban a *fokozást* (pl. 7—9—12. fejeű sárkánnyal vívott, tehát egyre nehezebb párbaj) szolgálják. E felfelé vezető lépcső: a *hármasság* szerves tartozéka a mesének, a balladában viszont — Vargyas Lajos szerint — magyar sajátosság.

A tudatosan, mintegy költői fogásként alkalmazott hármasság előtt azonban érdemes közelebbről is megismernünk az ösztönösebb *kettőzést* (kettőződést) vagy *párosságot* is, mely a szöveg- és dallamkutatók szerint csaknem minden szabályos tartalmi-szerkezeti-formai elrendeződés kezdete, alapja, és belőle származnak az ún. másodlagos formák, fejlettebb fokon pl. a párhuzam, a gondolatritmus stb.

Az egyszerű *párhuzam* mindenestre már több a pusztá ismétlésnél:

Bánatos a fecskemadár: hűtlen párját siratja,
Bánatos az én szívem is, mert nincs vigasztalója ...

— — — — —
Zavaros a Tisza; nincs tisztogatója,
Szomorú a szívem, nincs vigasztalója ...

Végső fokon még a *hasonlat* és a (természeti) kezdőkép is a párhuzamra vezethető vissza, sőt még az *ellentét* is ennek a visszája, fordítottja:

A szelíd galambnak tiszta búzát adtam,
De a vadgalambnak ocsuját sem adtam ...

— — — — —
A nyári folyóvíz télre megaluszik,
De az én bús szívem soha meg nem nyugszik ...

Az *ellentét* a magyar népköltészet egyik legkedveltebb stílus eszköze, mely a megszemélyesítéssel, a párbeszéddel stb. együtt hozzájárul a *drámaiság* fokozásához. Szerkezete egyszerű: negatív—pozitív pólusból áll, az egymással ütköztetett fogalmak pedig 10 tartalmi csoportba oszthatók; ezek között vannak természetiek (világosság—sötétség), átmeneti típusok (virágzás—hervadás) és végül társadalmiak (öröm—bánat, élet—halál stb.). A dal és a ballada ellentétpárjai pontosan megegyeznek, de már a gyakorisági sorrend eltér: a balladában első helyen vannak a társadalmi-morális, a dalban pedig az egyéni-érzelmi antitézisek; néhány példa:

balladai társadalmi-morális ellentét:

*Inkább elleszek én az egy kezem nélkül,
Mintsem én ellennék a galambom nélkül . . .*

— — — — —
*Nem kellesz énnékem gazdag bíró lánya,
Kell nékem, kell nékem szegény ember lánya! . . .*

dalbeli egyéni-érzelmi ellentét:

*Zavaros a Maros, nem akar kiggadni,
Haragos a babám, nem akar békülni.
Meghiggad a Maros, nem lesz zajos,
Megbékél a babám, nem lesz az haragos . . .*

Az előbb említett formáknak mintegy az összegezője és kiteljesítője a *gondolatritmus*, amely a mondottak alapján lehet párhuzamos:

párhuzamos:

*Megunta két lábam már a követ nyomni,
Megunta két kezem már a láncot húzni,
Megunta két fülem tenger mormogását . . .*

elletétes:

*Lelkem a lelkeddel mennyekben vigadjon,
A hercegné asszony pokolban gyulladjon! . . .*

haladványos szerkezetű:

*Kis fecske elvitte, vállára föltette.
Úrfi észrevette, kezébe fölvette:
Kezébe fölvette, szomorúan olvasta,
Szomorún olvasta, keserűn jajgatta . . .*

Az egyszerű ismétlésnél az említett motivikai, epizodikus és szerkezeti *hármasságok* is fejlettebbek, ezeket — mint tudjuk — az epika kedveli, a mesében inkább mennyiségi (a hős előbb bokáig, aztán derékig, majd nyakig vágja a földbe a sárkányt), a balladában viszont minőségi (pl. Kerekes Izsákot kelti apja-anyja-mátkája, de csak az utóbbi szavára serken fel) jellegűek.

Ezzel szinte észrevétlenül át is léptünk a már szintén említett *fokozás* körébe, mely a mondottak értelmében szintúgy lehet mennyiségi:

*Mit ér nekem hét vármegye?
Tizenkettő jöjjön ide! ...*

és minőségi jellegű:

— *Csináltatsz-e nekem diófa-koporsót?*
— *Csináltatok, anyám, márványkő-koporsót ...*

Ezek mindegyike lehet erősítő vagy gyengítő jellegű és össze is olvadhatnak a túlzással.

A *túlzás* is a legrégebb és legalapvetőbb költői eszközök egyike. Bár az epika (főként a fantasztikus mese) valamivel jobban kedveli a líránál, mégis műnemek és műfajok feletti stíluseszköznek vehető, sőt egyes dalcsoportokban (pl. a keservesek, katonadalok, rabénekek) az átlagosnál jóval gyakoribb. Magát a túlzást azonban nem olyan könnyű felismerni, mint az előző költői eszközöket, mindig az a kérdés: mihez viszonyítva túloznak? Pl.:

túlzás nélküli kifejezés:

*Árva vagyok, az is lettem
Szerencsétlennek születtem ...*

túlzás:

*Olyan árva nincs több, mint én
Az ég alatt a föld színén ...*

Az utóbbi példa azért vehető túlzásnak, mert a lírai „hős” magát tekinti a legszomorúbb embernek a Világon. Akkor beszélhetünk tehát túlzásról, ha a mindennapi emberekhez és helyzetekhez viszonyítunk.

A túlzás is két pólusú, mint volt az ellentét, de ezek a pólusok elszakadtak egymástól, önálló életet élnek; így beszélünk *nagyításról*:

Azt a hegyet a zsebkendőmnek négy sarkában is elhordom ...

— — — — —
*Széles a Duna, keskeny a partja,
Nincs olyan legény, aki átugorja.
Géczi Imre átugrotta ...*

s ennek ellentétéképpen kicsinyítésről (ez jóval ritkább):

*Mert már meguntam a gazdám konyháját:
Körme között hozott parányi túróját ...*

— — — — —
*Ki is méri az a babot sorjába:
Három szemet minden summás számára ...*

A gyakoriság sorrendjéből arra lehet következtetni, hogy a nagyítás a régiebb és ebből alakítható ki a kicsinyítés, mint ahogyan a komoly előzhette meg a tréfásat:

komoly értelmű túlzás:

*Annyi bánat a szívemen:
Kétrét hajlott az egeken:
Ha még egyet hajlott volna,
Szívem kettéhasadt volna! ...*

tréfás értelmű túlzás:

*Harminchat tojásból csak egy kakas lett,
Az is kappan lett ...*

Az elletétekhez némileg hasonlóan, a túlzások között is vannak mennyiségiek:

— Énrám száz juhász százat üt, száz kutya meg százat harap belém, de az aranyszörű bárány mégis tehozzád jön ...
(népmese)

további minőségek:

*Azért zöldelltek ki arra a fák:
Bús könnyeim sokat megáztatták ...*

Említettük, hogy a magyar népköltészetben ritkán találkozunk részletező leírással vagy terjengős elbeszéléssel, annál kedveltebb viszont a párbeszéd; a képzeletbeli személyek szájba adott e kis „színpadi” jelenet drámai jellege kétségtelen. Ebből következik viszont, hogy míg pl. kevés az állandó jelző, vele ellentétben minden műfajban feltűnően gyakori a kérdés, megszólítás és a felkiáltás:

kérdés:

dalban: — *Ugyan mit írjak babámnak? ...*
balladában: — *Szegény Barna Péter hol eszik vacsorát? ...*

megszólítás:

dalban: — *Repülj, madár, repülj!...*

balladában: — *Kocsmárosné, ide halat hozzon kend!...*

felkiáltás:

dalban: — *Jaj, de mély az Albert-akna beszálló!...*

balladában: — *Jaj, de széles! Jaj, de hosszú az az út!...*

Ezek a kis gondolati-tartalmi egységek nemcsak műfajok, hanem alkotások felettiek is egyszersmind; e *formulák* (fordulatok) ha nem is mindig szószerinti hűséggel, de jól felismerhető tartalmi-formai következetességgel ismétlődnek számos műfaj sok-sok alkotásában, ill. változatában. Minél formulásabb (közhelyszerűbb) egy-egy népköltészeti alkotás (variáns), annál elterjedtebbnek, népszerűbbnek és végső fokon népibbnek is vehető. Az irodalomban nemcsak a tartalom, hanem a formulák ismétlődését is lehetőleg elkerülik, de a régi (középkori) és a keleti irodalmak még kedvelték, hiszen akkor és ott az egyéniség kibontakozása éppen csak megkezdődött. A népköltészet jó értelemben véve közhelyekből áll, nemcsak egy-egy konkrét népdal szinte minden egyes sorát megtaláljuk más helyen és más összetételben egyebütt is (most nem csupán a közeli rokon változatokra, hanem az önálló, egymástól független daltípusokra is gondolunk), hanem még az egyénibb rabénekek, sőt a siratóénekek is szinte „hemzsegnek” ezektől a formuláktól. A rabénekekben nagy számú formula található, a siratókban viszont mindössze néhány tucat, mégis egyéni alkotásoknak tűnnek. A székely keserveseknek is minden sora megtalálható valahol másutt, de ezeket és a belőlük építkező versszakokat úgy fűzik rá egy dallamra, hogy az énekesek némi joggal beszélhetnek „saját” keservesükről, melyet a kis közösség is elfogad, felismer, más ugyanabban a formában nem is éneklí.

Klein Valeska a magyar népköltészet formuláiról írott tanulmányában megkülönböztet szó- (kifejezés-, mondat-), valamint ún. belső formulát. (Ez utóbbi azonban részben már képes kifejezés, részben szépítő stílus eszköz, így másutt tárgyaljuk.) A kifejezésformulákat Klein Valeska már *tartalmi* csoportokba osztva tárgyalja, pl. a lírai hős:

— *én vagyok; nem vagyok én; betyár vagyok...*

— *gyere, babám! — anyám, édesanyám...*

az érzelmi alaphelyzet:

— *fáj a szívem; ne sírj, rózsám!...*

továbbá természeti jelenségek szerint:

— *esik eső; hideg szél fúj...*

Ez az osztályozás voltaképpen külső támpontot vesz igénybe, sőt a mondatformuláknál is hasonló a helyzet:

- *A rózsámat igazán szerettem...*
- *Nem loptam én életemben...*
- *Szép a huszár, ha felül a lovára...*

Ezekkel azonban elérkeztünk a képes kifejezések területére.

A formulák régies rétegéhez tartoznak az átkok-áldások; a túlzás és az elletét mellett ezek is feltűnően kedveltek, vagyis ismét csak egy olyan költői eszköz, mely a drámaiságot hatványozza! Ráadásul az átok háromszor gyakoribb is az áldásnál, tehát a kép még komolyabb, sőt komorabb, hiszen pl. a balladák majdnem kétszerannyit használnak fel belőlük, mint a lírai dalok. Igaz, az utóbbi 120—130 év alatt kedveltségük, gyakoriságuk valamelyest csökkent, nemhiába fogalmazta meg népünk: — 48 óta nem fog az átok! A többi stílus-eszközhöz hasonlóan, a tréfás átok-áldás jóval kevesebb a komolynál, a balladákban és néhány lírai dalcsoportban (keserves, rabének stb.) lényegében elő sem fordul.

Az átok-áldás tartalmi csoportjai éppúgy pozitív-negatív pólusokra tagolódnak, mint az ellentétek (pl. élet—halál, egészség—betegség, örömbánat, szeretet—szeretetlenség stb.):

*Mikor lefektettél gyantáros bölcsőbe,
Fektettél volna le sötét, hideg földbe!...*

— — — — —

*Tizenhárom doktor keze fáradjon ki sebeidbe,
Tizenhárom esztendőre vigyenek a temetőbe!...*

Formai szempontból e formulák változatosak, különösen szépek a felsoroló jellegű balladai átkok:

*Verje meg az isten szép gazdaságod:
Hordja el az árvíz szép szántóföldeid,
Jégeső verje el jótermő szőleid,
A mennykő csapja meg négy szép hintós lovad,
A dög eméssze meg három gulya marhád!
Szakadjon hegyibéd kőből rakott várad!...*

Vargyas Lajos a balladai túlzással kapcsolatban kiemeli, hogy e műfaj az élet nagy általánosságaival akar hatni, azt szolgálja minden tartalmi-fogalmazási sajátossága is. Ha pl. életveszélyt, vagy bajt jelöl, rendszerint tüzet és vért emleget, mint *Fehér Anna* klasszikus átka is:

*Mosdóvized vérré váljon,
Törlőkendőd lángot hányjon!...*

Megjegyzi, hogy ezeket az átkokat felszaporíthatják ugyan, de bármilyen hosszúak is legyenek, nem olyan hatásosak, mint az élet legősi, nagy

jelképei; a tűz-vér mellett hatásosságát tekintve legfeljebb a következő állhat még meg: — *A kenyered kővé váljon!* ... Ezzel már át is léphetünk a képes kifejezések tartományába.

KÉPES KIFEJEZÉSEK

Más népekhez hasonlóan, a magyarok is kedvelik a képes (még nem művészi) kifejezéseket, észrevétlenül, ösztönösen élnek is velük a mindennapi beszédben, pl. *felöntött a garatra, cserben hagyta, széles jókedvre kerekedett, bakot lőtt* ... stb. Ezek bekerülnek a szólásfélékbe (pl. idős, de még nem öszülő emberre: — *Még nem harangoztak, de már beesteledett!*) is, gyakran találkozunk velük a találós kérdésekben (pl. öreg emberre: — *Parton hó, völgyben víz, rózsza nem virít, 32 testvér nincs együtt*), és természetesen még többször a kötött formájú népdalokban és balladákban.

A hagyományos stiliztika e költői képeket az ún. *belső forma* körébe utalta, de máig nincs megnyugtató módon kijelölt helyük, és az előző költői eszközöktől való merev elválasztásuk sem teljesen indokolt.

Itt van mindjárt a már többször is említett *jelző* kérdése, melynek gyakorisága idővel nagyot csökkent, régies szokásénekekben (*piros pünkösöd, virágos Szent János* stb.), középkori balladákban (*búsan bűgő búsgerlice*) és hagyományos népdalokban (pl. *sötét felhő, kicsi madár, kökényszemű kis barna, édes angyalom*) fordul elő legtöbbször, de ennél jóval kedveltebb a hasonlítás és a hasonlat. Nem minden nép költészetében van ez így: az orosz lírai dalokban pl. népszerűbbek, és ott gyakrabban ragasztanak jelzőt emberi, mint természeti jelenségekhez, a művészi jelző pedig túlsúlyban van az egyszerű (mint pl. *kicsiny, nagy, magas* stb.) változatokkal szemben. Az orosz lírai jelzők rendszere is nagyon régi, legfeljebb a fizikai tulajdonságok jelöléséről egyre inkább az érzelem festésére helyeződött át a hangsúly, a líra tehát emberközpontúvá vált.

Hasonlatfélével a mindennapi beszédben is élünk, amikor pl. egy ravasz embert így jellemzünk: *nagy róka!* A *szóláshasonlatok* pedig az összes szólások tekintélyes hányadát (legalább 1/5-ét) teszik ki. Ilyen pl.: — *Él, mint hal a vízben;* — *Olyan sűrű, mint a csillag* stb. Lényegében ezeket használja fel a népdal is, amikor költői keretbe illeszti be őket:

*Én is éltem egy időben
Kedvemre, mint hal a vízben ...*

— — — — —
*Vágok olyan sűrű rendet a réten,
Mint mikor sok csillag ragyog az égen ...*

Míg azonban a közbeszédben használt szóláshasonlat elemei „házkörüliek”, mindennaposak, a népdalokéi szinte „fellegjárók”, vagyis magasabb költői szférába emelkednek. A költészetben az ismeretlen vagy bemuta-

tásra kerülő belső jelenséget (érzelmet, lelki folyamatot stb.) költői képek segítségével világítunk meg, vagy ismerttel hasonlítunk össze:

*Úgy nyugszik a szívem a gyászban,
Mint a Maros az árkában...*

— — — — —

*Bujdosik az elmém a szerelem útján,
Mint kis fülemile körül az ég alján...*

Míg hasonlat alig fordul elő balladában, a *metafora* (a hasonlított azonosítása a hasonlóval) már egyformán kedvelt mindkét kötött formájú műfajban:

dal:

*Édesanyám rózsafája
Én vagyok a legszebb ága,
De egy gonosz leszakasztott,
Kebelében elhervasztott.*

— — — — —

ballada:

*Dunai halacskák: az én siratóim,
Az égi madárkák: az én éneklőim...*

Minden idők legszebb metaforája és egyben annál több is a *Júlia szép leány* balladánk siratója, mely haladványos (fokozó) gondolatritmus, minden „natúrális” képe önként következik az előzőből, és azonnal át is „cserélhető” emberi vonatkozásokra:

*— Leányom, leányom: virágos kertömbé
Első raj méhömnek gyöngé lépecskéje,
Gyöngé lépecskének sárguló viasza,
Sárgó viaszának földön futó füstje,
Földön futó füstje, s mennybe ható lángja!...*

(Azonkívül szinte zsúfolásig tele van állandó jelzőkkel és betűrímmel is!)

Népszerű a szintén műfajok feletti *megszemélyesítés* is; főként természeti jelenségeket szoktak élőkre jellemző tulajdonságokkal felruházni:

*Sirat engem a madár is,
Utánam hajlik az ág is:
Az is azért hajlik le a földre:
Szólna hozzám, ha lehetne!...*

Az előző költői képektől nem választható el a *szimbólum* (jelkép), amely a tárgyalt metaforához van legközelebb, mindkét költői eszköz

szinte kiváltja a különféle díszítő (állandó) jelzők használatát is. A népi líra kedveli elsősorban, és természetesen ez is nemzetközi népszerűségnek örvend, de ezen belül népi-nemzeti „tartományok” különíthetők el. A mindennapi beszédben is élünk szimbólumfélékkel, pl. amikor futó felhőről vagy szomorúfűzről beszélünk; kedvelt és féllábbal már költői szférában vannak az *angyalom*, *csillagom*, *rózsám* és hasonló jelképes kifejezések. A magyarban különösen kedvelt a *madár* (galambom, tubicám, madárkám stb.) és a *virágyszimbólika* (virágom, ibolyám, rózsám stb.), mindezek valószínűleg a virágénekekből származtak át a népköltészetbe. Eleinte a szerelmes megjelölése helyett általában beszéltek virágról vagy madárról (vö. — *Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom, Minden madár társat választ, virágom, virágom...*), később elszaporodtak az előbb már idézett és más konkrét virágnevek is, úgyhogy olykor a régi általános jelentést már meg kell fejteni (pl. ilyen találós kérdés: — Virág mondja Virágnak, vessen véget világnak! — a szerelmes mondja szerelmének, oltsa el a lámpát!). Hasonló a helyzet a *madár*- és némileg a *szín-szimbolikával* is. Értelmezésükre sokféle és gyakran nagyon szellemes elmélet született, de a kérdés semmiféle szempontból nincs még lezárva. A különféle szimbólumok gyakori és sok esetben állandósult szerepéről egy régi és minden egyes részletében összefüggő rendszert véltek kiolvasni (többek között *Lükő* Gábor, *Erdélyi* Zsuzsanna is), ámde nem választották el az egyes történeti rétegeket, a barok és a későbbi díszítő elemeket korábbra vetítették vissza, de nem számoltak újkori irodalmi és egyéb hatásokkal sem, ellenben tág teret engedtek képzeletüknek. (A Mária Terézia kori hivatalos *sárga* szín pl. nyilván ellenszenvessé vált, pl. a kaszárnnyákat is ilyenre meszelték, ezért elsősorban szomorú katonadalokban és egyéb kesergő műfajokban fordul elő.)

Általánosságban a *szimbólum* a jelenséget eszmévé, az eszmét pedig képpé változtatja, vagyis voltaképpen *antropomorf* (emberies) jellegű, a népköltészetben — más költői eszközökhöz hasonlóan — valamely érzést, lelki állapotot, egy személy vagy elvont fogalmat fejeznek ki jelképesen egy érzékletes jelző és egy tárgy (jelenség) segítségével.

szerelmi dalban:

Gyöngyöm, violám, szép aranyalmám...

— — — — —
*Ej-haj, gyöngyvirág,
 Teljes szegfű, szarkaláb,
 Bimbós majoránna!
 Ha kertedbe mehetnék,
 Piros rózsát szedhetnék,
 Szívem megújulna...*

— — — — —
*Erdő, erdő, kerek erdő,
 De szép madár járja kettő!
 Ha egyiket megfoghatnám,
 Kebelemre szorítanám...*

Annyi bizonyos, hogy egyes állandósult jelzők, jelképek a népköltészet alkotásként egy-egy nagy csoportjában hasonló jelentéssel és szerepben fordulnak elő. Ezek közé tartozik pl. a „biblikus” alma, a szerelem (tiltott) gyümölcse:

*Piros alma kigurult a sárba,
Ki felveszi, nem teszi hiába:
Piros almát felveszem, megmosom;
A rózsámat ölelem, csókolom...*

— — — — —

*Kis kertemben egy almafa,
Aranyalma terem rajta.
— Szedjed, rózsám, az almáját;
Csókkal adom meg az árát...*

— — — — —

*Édes alma csüng a fán.
Szeret engem a babám...*

Hasonló a helyzet a hűséget jelképező rozmaringgal, melynek hervadása vagy leszakítása a bánatot jelképezi:

*Kerek erdő közepében két rozmaringbokor van:
Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra...*

— — — — —

*Rozmaringnak olyan a szokása:
Télen-nyáron zöldellik az ága.
Leszakasztják: kóróvá változik;
Az én szívem hozzád kívánczik...*

Korántsem ilyen világos azonban minden jelkép jelentése, különösen a színek és a számok megfejtése okoz sok fejtörést (pl. a szomorúság, gyász, ill. az öröm, életerő színei), a kutatómunka érdemi része még hátra van.

A magyar népdalok közismert *természeti kezdőképe* vagy más néven *népdalküszöb* (latinul *initialis*) is vitatott jelenség, sem történeti rétegei nincsenek még felfejtve, sem pedig nemzetközi összefüggései tisztázva, talán még a tipológiája jutott legközelebb a megoldáshoz. Valter Vilmos kisebb könyvet szentelt e fontos kérdésnek, utóbb *Ortutay* Gyula fejlesztette tovább ennek tipológiáját, de szinte alig van olyan költőnk, írónk vagy esztétánk — a folkloristákról nem is szólva —, aki ne nyilvánított volna véleményt.

A természeti kezdőkép főként a 19. századi új stílusú népdallal terjedt el és vált ilyen általánossá, korábban nem volt ennyire népszerű és a századfordulótól mintha ismét csökkent volna a szerepe. Nem is feltétlenül kezdő ez a kép, elhelyezkedhet éppen belül, pl. a 2., vagy akár a 3. sorban is:

*Barna kislány, haza, haza már!
Mert a piros hajnal hasad már!
Szép a piros hajnal, aranyos.
Este csókollak meg, de nem most...*

A természeti kezdőképét a dal többi részével szorosabb vagy lazább kapcsolat fűzheti egybe, utóbbi esetben nehezebb az értelmezése is;

magától értetődő kép:

*Elszárad a fa, kit a fejsze levág.
Elhervadok én is, ha a rózsám elhagy...*

— — — — —

a kenderáztatást követő őszi fonóra utal:

*Virágos kenderem kiázott a tóba,
Ha haragszol, babám, ne jöjj a fonóba!...*

a sok magyarázat ellenére máig megfejtetlen:

*A tápai bíró udvarába,
Lehullott az akácfa virága.
Felszedné azt sok jó édesanya,
Csak a fia ne lenne katona!...*

(Bizonyára más, talán hasznos termés, előzhette meg az akácfavirágot?!) A természeti kép használatának tehát lehetnek tér és időbeli, oksági, analógiás (hasonlóságon alapuló) és rímekkel kapcsolatos szabályszerűségei, esetleg maga a kezdőkép egyben önálló természeti kép, ez esetben kiteljesíti azt a régi gyakorlatot, amikor a lírai dalszerkesztésre a természeti-társadalmi ketősség volt jellemző, mint ezt Lükő Gábor megállapította:

*Megrakják a tüzet,
Mégis elaluszik,*

*Nincs az a szerelem,
Aki el nem múlik...*

— — — — —

*Meg kell a búzának érni,
Mert minden nap jó szél éri.*

*Meg kell szívemnek hasadni,
Mert minden nap bánat éri...*

Még vitatottabb kérdés, hogy (a magyar) népköltészetben van-e egyáltalán *allegória*, mint amilyen pl. *Tompa Mihály Madár, a fiaihoz*... c. ismert verse is. Néhány népköltészeti példát szoktak emlegetni, így

a szintén ismert *Virágok vetélkedése* ... lírai balladafélét és a következő szerelmi dalt is:

Egy kicsi madárka hozzám kezde járni,
Virágos kertemben fészket kezde rakni,
De azt az irigyek észre kezdték venni:
Kicsi madár fészket széjjel kezdték hányni...

IRODALOM

Dankó Imre: Az almaszimbolika magyar vonatkozásai — *Ethnographia*, 73 (1962), 558—589.

Erdélyi Zsuzsánna: Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához — *Ethnographia* 72 (1961), 173—199, 405—429, 583—598.

Fábián Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata. 3. kiad. Bp. 1974.

Hankiss Elemér (szerk.): Formateremtő elvek a költői alkotásban Bp. 1971. A Magyar Tudományos Akadémia Stilisztikai és Verstanai Munkabizottságának Kiadványai.

Imre Samu—Szathmári István—Szűts László (szerk.) Jelentéstan és stilisztika. A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Bp. 1974. Nyelvtudományi Értekezések, 83.

Jacobi-Lányi Ernő: Az ismétlés a magyar népdalban — *Ethnographia* 48 (1937), 24—29.

Katona Imre: A túlzás főbb típusai a magyar népköltészetben — *Ethnographia* 83 (1972), 177—206.

Katona Imre: A magyar népnyelv egyszerű és szóláshasonlatai — *Filológiai Közöny* 20 (1974), 129—154.

Katona Imre: Az ellentét a magyar népdalokban — *Ethnographia* 85 (1974) 231—261.

Klein Valeska: Állandósult elemek a magyar népdalszövegekben. Folklore értekezés. Szeged, 1931.

Lükő Gábor: A magyar lélek formái. Bp. 1942.

Lükő Gábor: A magyar népdalszövegek régi stílusa — *Néprajzi Értesítő* 39 (1957), 5—48.

Miner, Earl: A költői formulák összehasonlító vizsgálatához — *Ethnographia* 79 (1968), 225—240.

Ortutay Gyula — Kriza Ildikó (szerk.): Magyar népballadák. Bp. 1976. Magyar Remekírók.

Riedl Frigyes: Az initális a népdalban és Petőfi költészetében. Bp. 1907.

Sebestyén Antal: Adalékok a magyar népdal jellemzéséhez. Bp. 1912.

Szabó Zoltán (szerk.): Kis magyar stilisztika. Bukarest, 1968.

Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bukarest, 1970.

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. (Bp.), 1961.

Valter Vilmos: A magyar népdal kezdőképe. Bp. 1916.

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, I—II. Bp. 1976.

Voight Vilmos: A folklór esztétikájához. (Bp.), 1972.

Ortutay Gyula — Katona Imre (szerk.): Magyar népdalok, I—II. Bp. 1975. 2. bővített kiadás

A tanulmányban idézett szövegek Ortutay—Katona, Ortutay—Kriza, valamint Vargyas Lajos irodalomjegyzékünkben szereplő műveiből valók.

SUMMARY

ARTISTIC STYLE AND PERIODS IN HUNGARIAN FOLK-POETRY

This paper gives a brief survey of questions not yet elaborated in Hungarian research. The preoccupation of the author, so far, has been the stylistics of folk-poetry in verse.

The major periods of Hungarian decorative folkcraft have been more or less defined, but music, dance, and folk-poetry have been treated only in terms of old and new style. The distinctive features of particular folk-poetry genres (tale, legend, song ect.) are not very well known.

So far the investigations have been mostly concerned with style requisites. One of the most important style requisite in Hungarian and other folk-poetries is *repetition*. Other favorite style requisites are *parallelism* and *antithesis*. Having compared the use of antithesis in poems and ballads, the author has concluded that the frequency of the use of antithesis is in inverse ratio in these folk-poetry genres.

Hyperbole is another favorite style requisite. However, it may be qualified as such only inside a particular genre, because what can be considered as „natural” in a tale, may be considered exaggerated in a modern lyrical poem. Most probably, the same family style requisites generated the so called *impossibility formula* which may be found, first of all, in ballads and songs.

Among metaphorical expressions *similitudo* appears, in the first place, in lyrical songs and proverbs. *Metaphor* appears rarely, but symbolism is frequent, especially in old love songs where it was not decent to speak openly about personal feelings.

REZIME

UMETNIČKI STIL I STILSKE EPOHE U MAĐARSKOJ NARODNOJ POEZIJI

Autor daje kratak pregled o pitanju koje još nije obrađivano u mađarskoj literaturi i u okviru kojeg se on sâm bavio prvenstveno nekim pitanjima stilistike stihovane narodne poezije.

Veće epohe u mađarskoj narodnoj dekorativnoj umetnosti (srednjevekovna, renesansna, barokna itd.) su sa manje-više preciznosti određene, uz naglašavanje njihove zadocnelosti i uzajamnog prožimanja, dok se u odnosu na muziku, ples i narodnu poeziju jedino govori o starom i novom stilu. Specifičnosti pojedinih književnih vrsta narodne poezije (bajke, legende, pesme itd.) slabo su poznate.

Dosadašnja istraživanja — koja se inače nalaze u početnom stadiju — najviše se bave pitanjima stilskih sredstava. Jedno od najznačajnijih stilskih sredstava u mađarskoj i ostalim narodnim poezijama je *ponavljanje*. Pored toga, omiljena stilska sredstva su *paralelizam* i *antiteza*. Upoređujući frekvenciju upotrebe aniteza u pesmi i baladi autor je došao do zaključka da se frekvencija upotrebe ovog stilskog sredstva nalazi u obrnutoj srazmeri u ovim dvema književnim vrstama narodne poezije.

Isto tako omiljena je i *hiperbola*. Međutim, ona se može *okvalifikovati* kao takva samo u okviru određene književne vrste, jer ono što je u nekoj bajci „prirodno” može se smatrati preterivanjem u nekoj modernoj lir-

skoj pesmi. Iz porodice ovih stilskih sredstava izrasla je verovatno i takozvana *formula nemogućnosti*, koju prvenstveno nalazimo u baladama i pesmama.

Od stilskih figura javlja se *simulitudo*, pre svega, u lirskim pesmama i izrekama. *Metafora* se retko susreće, ali je *simbolizam* česta pojava, naročito u starinskim ljubavnim pesmama, u kojima se nije moglo ili se nije priličilo otvoreno govoriti o ličnim osećanjima. „Legalne” ljubavne pesme u mađarskoj narodnoj poeziji su „čednije” od srednjevekovne viteške poezije, ali su razne svatovske, vinske i šaljive pesme prilično „drske”.

Voigt Vilmos

**A MAGYARORSZÁGI
FOLKLORISZTIKAI
TEXTOLÓGIA EREDMÉNYEI
ÉS FELADATAI**

A magyar folklorisztikai kutatás több mint évszázados hagyományában tekintélyes részt foglal el a szövegkiadás és a szöveggondozás kérdése. Noha elméleti szinten folklorisztikai textológiánk nem büszkélkedhet annyi önálló tanulmánnyal, mint például az igen fejlett orosz, és általában a szláv folklorisztikai textológia¹, népköltészetünk tudományos kiadványai nem rendeződnek olyan impozáns sorozatokba, mint például a finn, észt, norvég, lett, litván, lengyel folkloristák sorozatai, a régi magyar irodalom textológiai vizsgálatai nem kapcsolódnak olyan tudatossággal a folklorisztikához mint például a német vagy olasz munkák — mindezek ellenére is jelentős tudományos erőfeszítések eredményeként rövid áttekintésünkben² sok munkáról, kísérletről adhatunk számot. Voltaképpen a közelmúltban, a népköltési alkotások kritikai kiadásának szabályzata elkészültével³ és újabban a magyar néprajzi és folklorisztikai kiadványok rendszerének újraformálásával⁴ lezárult folklorisztikai textológiánk egy elég nagy korszaka, és az újabb feladatok kitűzéséhez, elvégzéséhez egyaránt szükségünk van az elért eredmények áttekintésére.

Ami a magyar folklornak a nemzeti kultúrában betöltött *jelentőségének elismerését* illeti: ilyen nyilatkozatokban nem volt hiány. A népi, a nemzeti, a „magyar” műveltség legtöbb védelmezője hangoztatta azt, hogy nemcsak a „hivatásos” műveltség, hanem a népi kultúra értékei is fontosak, megőrzendők. Folklorisztikai tudománytörténetünk hovatovább két évszázaddal korábbról keltezi az első tudományosnak nevezhető felhívást néprajzi-népköltészeti alkotások gyűjtésére. Jellemző hogy különféle tudományos és művelődési megközelítések találkoznak itt. Amikor a modern magyar újságírás úttörőjének, Ráth Mátyásnak pozsonyi *Magyar Hírmondó* c. újságjában 1782 januárjában megjelenik a magyar népdalok összegyűjtésére szóló buzdítás (ennek akkor névtelenségben maradt szerzője a nyelvtudós Révai Miklós), az angol, francia, olasz és német hasonló kísérletekre utalnak, és mindenféle régi versek összegyűjtését szorgalmazzák, amelynek ekkor még magyar tudományos neve sincs, és a német „Volkslieder” szóval kell körülírni a jelenséget. Ettől kezdve egészen az 1848-as szabadságharcig voltaképpen megszakítatlan a népköltési gyűjtésekre felhívás, kéziratok anyagok összeszedése, majd a korszak végén publikálása is. Ez a szorosabb értelemben vett folklorisztikai tevékenység — megintcsak közismert Ma-

gyarországon kívül is — a nemzeti kultúra fontos fejlesztése, az „irodalmi népesség” egyik legismertebb megnyilvánulása, irodalomtörténetünk ezért is tartja számon.⁵ Közvetlenül folklorisztikai tudománytörténetünk is több ízben áttekintette e korszakot. Sebestyén Gyula rövid szemléje⁶ után Ortutay Gyula még 1939-ben írt tanulmányt erről,⁷ amelynek adatait később, népmese-, népballada- és népdal-antológiák előszavaként újra kibővítve adta közzé,⁸ 1962-ben, Cocchiara „Storia del folklore in Europa” című könyve magyar fordításának függelékében⁹ az európai összefüggések keretében rajzolódt ki a magyar népköltészeti kutatás tudománytörténete, majd 1966-tól egyetemi összegeзések bevezető fejezetében¹⁰ szerepel ilyen áttekintés. Ennek ellenére is szükség volna a magyar folklorisztika új, tüzetes tudománytörténeti áttekintésére, hiszen az utóbbi négy évtizedben főként a magyar irodalomtörténészek jóvoltából megsokszorozódott a múlt századi népköltészet-kutatásra és értelmezésre vonatkozó ismeretanyagunk. Nemcsak tényanyagában, hanem elméletileg is sok új mondanivaló van 19. századi népköltészeti kutatásunkról,¹¹ és a majd csak megszülető tudománytörténeti áttekintés egyik legfőbb feladata éppen a textológiai kérdések önálló vizsgálata lesz. Érdekes, hogy több tudománytörténeti áttekintésünk ellenére sem foglalkozott soha senki a magyarországi folklorisztikai textológia történetével.

Előtanulmányok nélkül is úgy látjuk, népköltészeti szövegvizsgálatainkban a legkorábbi korszak, amikor véletlenül, ám értékes népköltészeti anyagok gyűltek össze, a 18. század végével ér véget. Ez után körülbelül az 1840-es évekig a gyűjtés áll a textológiai tevékenység központjában, és noha a gyűjtők általában foglalkoztak anyaguk elrendezésének, kiadásának kérdéseivel is, esetenként egészen más elgondolásokat követtek. Úgy látszik, valamiféle gyűjteményi elv már a 18. század végén több gyűjtemény készítői körében megfigyelhető, munkásságukat mégis a kéziratos költészet kései válfajaihoz sorolhatjuk. Különösen református vidéken, mint a debreceni és sárospataki kollégium körében folytatódott kéziratos antológiák, jegyzőkönyvek összeállítása, és a kor népköltészeti érdeklődésének megfelelően ezekben a műköltészeti, a népies és népi alkotások egymás mellé kerültek.

Az egyik legismertebb ilyen vállalkozás a debreceni kollégista Pálóczi Horváth Ádám 1813-as *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek* című gyűjteménye, amelyben néhány saját versén kívül több száz népies dalt (olykor átírva, kibővítve) és sok népdalszöveget (ezeket is átfésülve) gyűjtött össze, értéke a gyűjteménynek zenei anyaga is: szinte majd mindegyik darabjához szöveg- vagy zenefolklorisztikai megjegyzéseket fűzhetünk, és ezeket az 1953-as kritikai kiadás említi is.¹²

Közvetlenül a Bécsben időző Jakob Grimm biztatásának hatására kezdi el magyar népköltészeti gyűjtését Gaal György, aki évtizedes munka után 1822-ben egy kis részét adja ki magyar mesegyűjteményének — német nyelven. (A gyűjteményből később magyar fordítás is megjelent, de népmesetörténeti szempontból rendkívül fontos eredeti kéziratait eddig még nem adták ki. Gaal nemzetközi és magyar jelentőségű szólás-gyűjtéséről is megfélekedezett az utókor).¹³ Külön feladat volna áttekinteni Gaal, Majláth Lajos, Mednyánszky Alajos, Pulszky Ferenc és mások munkásságát, amelynek során német nyelven közöltek prózai szövegeket,

elsősorban a Felvidékről, ily módon egyaránt szolgálatot téve a szlovák és a magyar folklorisztikának. Valóságos hagyománya alakult ki Bécsben, Hormayr körében az osztrák birodalom különböző nemzetiségei népköltési gyűjtéseinek. Egyszer önálló témakörként kellene ezt a folklorisztikai irányzatot bemutatni.¹⁴ Az ő munkásságuk elsősorban a külföld számára közvetítette a magyar folklór alkotásait, és csak bizonyos értelemben tekinthető irodalmi jellegűnek: ezen kívül a történeti, politikai szempontok is megtalálhatók műveikben. Közvetlenebbül irodalmi jellegű Bowring magyar (és számos más keleti nép) folklórját is bemutató költsészeti antológiája.¹⁵ A magyar irodalomtörténészek közül Rummy Károly György, Döbrentei Gábor, majd legkivált Toldy Ferenc foglalkozott azzal a feladattal, hogy külföldi költsészeti és irodalomtörténeti összegezek számára közvetítse a teljes magyar költsészetet — ideértve a magyar népköltszészet egyes alkotásait is. Voltaképpen e kezdemények (vagyis a 19. század első fele!) óta megszakítatlan az a törekvés, hogy a jelentősebb folklór-kiadványok a nemzetközi közvélemény számára is hozzáférhetővé váljanak. Ma kétnyelvű szövegkiadványok, esetleg idegen nyelvű kivonatok, a kommentárok többnyelvű megjelentetése formájában oldják meg e feladatot. Mivel nincs teljes áttekintése az idegen nyelveken megjelent magyar népköltszészeti kiadványoknak,¹⁶ csupán becslések alapján mondhatjuk, hogy több ezer magyar folklór alkotás olvasható valamilyen idegen nyelven. Szövegűség szempontjából a fordítások minősége igen egyenetlen, csupán legújabbban készültek el megbízható szövegeket csonkítatlanul közlő munkák — legtöbbször hazai folkloristák közreműködésével. Még itt is megoldatlan azonban a folklór szövegek idegenre fordításának sok stilisztikai jellemvonása, és a nélkülözhetetlen tudományos kommentárok idegenre átültetése.

Szintén a múlt század elején bontakozik ki az a törekvés, miszerint a „magyar régiségek” összegyűjtésének, valamilyen muzeális teljességre törekvésnek egyik ága csupán a népköltszészeti alkotások összeírása és lehető publikálása. Ma úgy látjuk, itt a közvetlen kezdeményező Jankovich Miklós (1773—1846) lehetett, aki a kódexek, a kéziratok költszészet, de a korabeli népdalok gyűjtését, tárolását és filológiai gondozását is hasonló módon képzelte el: egy nemzeti kéziratárban, amely a nemzeti múzeum része. Méltatlanul elfelejtett kezdeményező szerepét újabban ismét észrevették.¹⁷ Ettől a kezdeményezéstől és a gyűjtési felhívásoktól vezet egyenes út az első jelentős magyar folklorisztikai antológiához: Erdélyi János *Népdalok és mondák* című három kötetes gyűjteményéhez (1846—1848).

Erdélyi hatalmas anyagból válogatott, és ennek az anyagnak gondos filológiai kiadása folklorisztikánk egyik legismertebb adóssága.¹⁸

Erdélyi antológiászerűen publikált: változatokat olvasztott egybe, nem tüntette fel forrásait és az adatközlőket, mintha a népköltszészet személtelen és örök voltát, akartav olna ezzel hangsúlyozni. Jellemző, hogy műköltőktől is közöl „népdalokat”. 1848 után készült újabb antológiákban a meseközlés és a szólásközlés terén pontosabb szövegfilológiai elveket követ, azonban nem sikerül nagyobb vállalkozást megteremtene. Egyébként is 1848 furcsa módon cezura a magyar folklorisztika történetében: több gyűjtés és publikálás azért húzódik át e határponton is,

mivel a szorosabb értelemben vett magyar reformkor (1825—1848) nem egy célkitűzése megszakadt a forradalmi események, majd az abszolutizmus idején, és csak kedvezőbb esetben került sor 1848 vagy 1860, esetleg 1867 után a vállalkozás folytatására. Utalhatunk arra, hogy csak a 19. század második felében jelenik meg gyarló szövegfilológiával magyarul Gaal és Majláth meséinek egy része, Kriza János gyűjteményének legjava, de például Ipolyi Arnold mese- és mondagyűjtése még ennél is későbbig ismeretlen maradt.¹⁹ Legutóbb, éppen Kriza János munkásságával végre pontos filológiai tanulmányok foglalkoztak,²⁰ de a kor sok más jelentős népköltészeti gyűjtőjét alig ismerjük, munkásságuk modern értékelése nem történt meg.

Mivel a nemzeti klasszicizmus nagy költője, Arany János, és irodalomkritikusa, Gyulai Pál munkásságához kapcsolódik, irodalomtörténetírásunk és folklorisztikánk foglalkozott a múlt század második harmadának két folklór-filológiai problémájával. Arany János a mesepublikációk hűségi fokáról írt, és megfogalmazta azt az elvet, miszerint a népköltési szöveget a gyűjtő maga fogalmazza meg, de oly módon, mintha azt a nép tehetséges adatközlője tette volna. Kiváló stílusérzékű, a népköltészet tónját jól ismerő író esetében — mint ő maga volt — ez nehezen megvalósítható, mégis eredményes módszer, ám éppen az ő bírálatából tudjuk, hogy a kortársak utólag népiesítették szövegeiket.²¹ A másik vitatéma a folklór alkotások nemzetköziségének a kérdése volt, a magyar filológiában meghonosodott szóval a „Vadrózsapör”.²² Itt Gyulai Pál és román ellenfelei azon vitatkoztak, néhány erdélyi balladát vajon a magyarok tulajdonítottak-e el a románoktól, vagy fordítva. Érdekes, hogy ez a variáns- és interetnikus elterjedés-vita sem itt, sem ott nem vezetett tüzetesebb textológiai pontosságú szövegközlésre, mivel nem a változatok filológiája, hanem azok vélt vagy valódi esztétikai értéke, illetve a milieu-elmélet értelmezésében adott társadalomképe volt az érv. Ily módon e vitákból nem alakult ki sem stilisztikai jellegű, sem elterjedést vizsgáló folklór textológia nálunk.

1872-ben indult meg Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Az 1924-ig lassan megjelenő sorozat 14 kötetet eredményezett, többnyire nagyobb gyűjtésekből mintegy antológiákat. Tudunk arról is, hogy legalább 6—7 további kötetet is tervbe vettek, ezek anyaga azonban nem jutott el a publikálásig. A centrális könyvsorozat első szerkesztési gyakorlatát csak részben alkalmazták a nemzetközi követelményekhez, inkább a korábbi magyar (zömmel irodalminak, nem irodalomtörténetinek vagy filológiaiinak nevezhető!) gyakorlatból indultak ki.²³ Később Sebestyén Gyula textológiai gyakorlata honosodott meg: pontosabb nyelvjárásiasság, variánsok idézése a jegyzetapparátusban. Azonban az antológiaszerűség továbbra is megmaradt. Már ekkor felmerült régebbi kéziratok kiadásának a problémája. 1914-ben Ipolyi régibb mesegyűjteményéből adtak egy filológiaiilag a lényeges problémákat megkerülő válogatást, 1911-ben pedig Sebestyén Gyula Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteményéből adott, saját szavai szerint „kritikai kiadást”. Ezen azt értette, hogy új rendszerben közölte az anyagot, kibővítette, és jegyzetanyagot illesztett hozzá.²⁴ Azóta több kiadásban is megjelent Kriza munkája, amelynek mindegyike hozott magában újabb

textológiai felfogást. Főként az időközben előkerült újabb kéziratos anyag tette lehetővé egy újabb kétkötetes munka elkészítését,²⁵ legutóbb pedig az 1863-as első kiadás pontos, a mai textológiai szabályok szerinti újrakiadása²⁶ látott napvilágot. Mindennek következtében folklorisztikai textológiánk legfontosabb eredményei éppen e kötet körül rajzolódnak ki: a helyesírástörténeti és folklorisztikai kommentárok ellenére is egy újabb, immár összkiadás, a szövegekhez illesztett modern jegyzetapparátussal továbbra is kívánatos volna, annál is inkább, mivel a szövegek között nem is egy olyan van, amely minden hitessége ellenére is értelmezésre szorul, esetleg akár társtalan is. Szép feladat lenne e klasszikus gyűjtés így teljes textológiai apparátussal kiadása.

A 19. század végétől legjelentősebb gyűjtői és publikálói gyakorlatot a vidéki pap Kálmány Lajos alakítja ki. A néphez közel férköző gyűjtő, akinek elve az, hogy a folklorista ne válogasson, ne a maga ízlésével helyettesítse a folklór alakulástörvényeit. Gyűjtött egyetlen tájegységről, egyetlen adatközlőtől, és például állatmese-publikációi arra is vallanak, hogy valamilyen rendszerezett útmutató nyomán dolgozott. A szóbeliség filológiájához ő jutott legközelebb (ehhez az is hozzásegítette, hogy máshol már meglevő szövegekhez keresett párhuzamokat, illetve gyakran zilált szövegű alkotásokat is közölt), sok apró tapasztalatát azonban nem tudta általánosítani önálló textológiai tanulmányokban. A népköltészet történetiségét illetően volt néhány elméleti elgondolása, de ő is mechanikus történetiséget vélt felfedezni a folklórban: például Mátyás király említését a magyar reneszánsz korára utalásként, a török-tatárva vonatkozó utalásokat az illető kor vitathatatlan nyomának gondolta. Amikor századunk ötvenes éveiben a kéziratban levő magyar népköltési hagyatékok feldolgozását kezdték meg, éppen ezért Kálmány hagyatékával indultak. Előbb 1952-ben a történeti énekek és katonadalok gyűjteményét, majd Kálmány alföldi balladáit adták ki, és terjedelmes mesegyűjteményét is kiadásra szánták. A Kálmány egész munkásságát részletesen bemutató kötetek²⁷ egymástól is eltérnek. Az első kötetben a pontos szövegkiadáshoz terjedelmes jegyzetapparátus járul, amelyben megkísérlik a folklór alkotások társadalomtörténeti magyarázatát is — akkor újszerű feladat volt —, a második kötet viszont hallatlanul lakonikus jegyzetapparátusával tűnik ki. Mindezt úgy foglalhatjuk össze, hogy a kéziratok kiadási gyakorlatában a szöveggondozás kialakult, de a kommentárok jellegét illetően még ekkor sem formálódott ki elfogadható gyakorlat. Újabban a Kálmány által régen összegyűjtött anyag továbbbélését, változásait vizsgálták, ami megint más textológiai kérdéseket vet fel.²⁸

A századforduló egyik legjelentősebb magyar filológusa volt Katona Lajos, aki úttörő jelentőségű tudománytörténeti tanulmányokban, típusjegyzékekben, változat-felsorolásokban a korabeli európai pozitívizmus színvonalán mozgó, nemzetközi jelentőségű filológus.²⁹ Különösen régi szövegek kiadása kapcsán végzett jelentős textológiai munkát, de ezeket nyelvtörténeti, irodalomtörténeti és tematikai szempontból vizsgálta,³⁰ és noha minálunk először, sőt nemzetközileg is a legkorábbiak között ismertette az angol meseosztályozási és leírási rendszert, később a mese-típusok leírásának módszereit is,³¹ közvetlenül folklorisztikai textológiai munkát alig végzett. Kálmány Lajost, még inkább Berze Nagy Jánost azonban ő

látta el módszertani tanácsokkal, ily módon közvetve nagy hatással volt folklorisztikánk egész szakaszának szöveggondozási gyakorlatára.

A milleneumi idők jellemző szövegkiadványa volt nagy antológia-szerű összegezesek létrehozása. Mivel ezeket a művelt nagyközönség (és az iskolák) számára készítették, a filológiai apparátus csökkentett méretű volt. A hiteleség sem mindig megnyugtató. Káldy Gyula népdalgyűjteménye,³² Kiss Áron gyermekjátékgyűjteménye,³³ Margalits Ede közmondásgyűjteménye,³⁴ sőt Malonyay Dzsó többkötetes összegezése a magyar népművészetről³⁵ mind ilyen jellegűek. E korpusztörekvések jól ismeretek a korabeli nemzetközi folklorisztikában, másutt azonban később egyre jobb színvonalon újraismétlődtek, míg nálunk általában ugyanilyen szinten rekedt meg a közlés és a filológiai apparátus elkészítésének módszere.

A két világháború közti időszakra néhány korábban is megfigyelhető textológiai törekvés továbbfejlődése a jellemző. A kitűnő iskolázottságú Honti János néhány tanulmányában a szövegkritikai módszer hasznosítja,³⁶ általában azonban a folklór változatokban élő volta arra a következtetésre csábítja, miszerint a népköltészet voltaképpen rögzíthetetlen.³⁷ Nyilván ezért is maga nem foglalkozott érdemi textológiai munkával. Solymossy Sándor a finn földrajztörténeti módszerhez rendkívül közel álló filológiai eljárásokat alkalmazott, büszkén említve, hogy a változatok elterjedésének kartográfiai módját illetően úttörő elgondolások voltak.³⁸ A folklorisztikai kutatásban az egyik legfontosabb sajátlagos szempont éppen a változatok nagy számának megfelelő kezelése. Itt a magyar folkloristák közül először Róheim Géza alkalmazta azt a közlési módszert, amelyet általában ma is követnek: típusokra bontás, a nemzetközi párhuzamok rögtön említése jellemzi ezt.³⁹ Ez a módszer a monografikus igényű tanulmányok esetén igen célravezető (nem véletlen, hogy későbbi néphit-monográfiáikban Diószegi Vilmos, Pócs Éva és mások is ezt követték)⁴⁰, közvetlenül textológiai szempontból azonban átmenet a közlés és a feldolgozás között, emiatt mindkét irányban további kívánalmakat hagy maga után.

A két világháború közti magyar szövegfolklorisztika legfontosabb eseménye az úgynevezett „egyéniségkutató módszer” kialakulása. E módszer lényege abban áll, hogy a gyűjtés, a közlés és a kutatás középpontjában nem a személytelennek felfogott kollektívum, a „nép” hanem egy-egy adatközlő áll, akinek folklór tudását kezdetben több pszichológiai és esztétizáló, később inkább társadalmi és történeti magyarázatokkal kíséri a kutató. A módszer kezdeményezője Ortutay Gyula, aki 1933-ban kiadott balladakötetében⁴¹ már így csoportosítja a gyűjtött anyagot. Ez a módszer leginkább a mesekutatásban vált általánossá, és maga Ortutay figyelme is hamar ebbe az irányba fordult.⁴² A bátorligeti mesélő, Fedics Mihály felfedezésével⁴³ sikerült jelentős folklór egyéniségre is bukkanni, ily módon lehetővé vált a módszer valódi kipróbálása. A *Fedics Mihály mesél* kötet⁴⁴ indul el a ma is folyó *Új magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozata, Ortutay szerkesztésében és irányításával. Mivel több ízben is összegezték e sorozat eredményeit⁴⁵, itt csupán a legfontosabb textológiai tanulságok levonására van szükség. A nyomdában levő kötetekkel együtt több mint 20 kötetes sorozat az eddigi

publikált legterjedelmesebb magyar népköltészeti kiadvány. Gyűjtői zömmel szakemberek (újabbán amatőrök, illetve közvetlenül nem-folkloristák). Hosszabb ideig egy-egy adatközlő vagy közösség viszonylag teljes anyagát adták, megjelentek azonban antológiaszerű kötetek is, amelyek textológiai szempontból nem sokban tértek el a régi *Magyar Népköltési Gyűjtemény* mintáitól. Nyelvjárási szempontból nagyolt fonetika, sőt következetlenségek is jellemzik a köteteket, az újabbán közölt anyag érdeme viszont hitelessége. Tematikusan két kötetnyi monda és egy kötetnyi gyermekjáték jelent meg, ezenkívül vagy húsz kötetben mesék olvashatók. Ez igen egyoldalú arány, de egyszersmind lehetővé tette azt, hogy a mesefilológia különböző kérdései előkerüljenek a szerkesztés során. Különösen ott indokolt ez a módszer, ahol jelentős mesemondó egyéniség került a kötet középpontjába: ilyen Ortutaynál Fedics Mihály, Dégh Linda mesélői közül Pandur Péter és Palkó Józsefné, Erdész Sándor többszáz mesés Ámi Lajos, Bálint Sándor tanyai mesemondója, Tombác János.⁴⁶ Ugyanezt a módszert mesekutatói falumonográfia formájában is megvalósították. Az ilyen kísérletek közül a legjobb Kovács Ágnes ketesdi kötete,⁴⁷ mivel e kalotaszegi faluban a gyűjtés idején eleven mesehagyomány volt, és ezt a kiadvány igen pontosan tudja visszaadni. A variánsok, típusszámok feltüntetése a sorozatban egyenetlen, voltaképpen nem alakult ki érvényes filológiai-textológiai gyakorlat. Különösen azt hiányolhatjuk, hogy a meglevő központi archívumhoz (a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában található *Magyar Népmesekatalógus* anyagához) való kapcsolat, hozzámérés elvei maradtak megoldatlanok.

Az egyéniségkutatás és a magyar mesekutatók természetesen nem csupán e sorozatban öltött formát. Népdalok, szokások, sőt a népművészet keretében is foglalkoztak az alkotó egyéniségek szerepével. A különböző időpontban felvett változatok összehasonlítása, az írott szövegek mondott szövegekké átalakítása esetenként pontos módon került bemutatásra. Érdekes, hogy egész sor kiváló mesemondó anyaga (illetve mesemondó közösség anyaga) maradt a sorozaton kívül, illetve egyáltalán publikálatlanul. Magától Ortutaytól leginkább Lacza Mihály meséinek nem publikálását, felvidéki gyűjtésének kéziratban maradását sajnálhatjuk. Kovács Ágnes szatmári gyűjtéséből csak töredékek jelentek meg. Szerencsére Katona Imre tápai⁴⁸ és kopácsi⁴⁹ gyűjtése megjelent, ugyanőtől kéziratban van szilágysági mesegyűjteménye. Csíkbán rendkívül érdekes anyagot gyűjtöttek össze, ezek közül a talán legérdekesebb magyar nyelvű mesemondó, Albert András anyaga⁵⁰ most juthatott el a publikálás küszöbére. Pogány Péter göcseji mesegyűjteménye kiadóra vár.

Elsősorban erdélyi folkloristák számos mesegyűjteményt adtak ki, amelyben hasznosítják az egyéniségkutatás módszerét. Itt az ifjúságnak szánt szépirodalmi jellegű kiadványtól⁵¹ az egyéniségkötetig⁵², illetve a mesemondóról adott egyéniségmonográfiáig⁵³, a nagyközönségnek szánt, irodalmias szövegű, de hiteles antológiáig⁵⁴ különféle megoldásokat kapunk, általában a feladatnak megfelelő textológiai színvonalon. Több esetben régibb kéziratok megjelentetése hárult az erdélyi kutatókra: a különösebb nehézséget nem adó munkát megnyugtatóan végezték el.⁵⁵

Itt jegyezhetjük meg, hogy a Berze Nagy János hagyatékában talált és hasonló módon publikált mesefeljegyzések zöme is erdélyi eredetű.⁵⁶

Sajnos, más népköltési műfaj esetében nem sikerült központi kiadványsorozatot létrehozni. A népdalszövegek vizsgálatában Vargyas Lajos úttörő jelentőségű áji gyűjtése csak évtizedekkel később, szétszórta jelent meg. E munka legnagyobb érdeme az, hogy először adja egyetlen község teljes anyagát, elsősorban zenei és zeneszociológiai szempontok alapján rendszerezve.⁵⁷ Több hasonló jelentőségű gyűjtés (mint például Kiss Lajos jugoszláviai magyar népdalgyűjteményei) mindmáig kéziratban maradt.⁵⁸

Erdélyi folkloristák a maguk korábbi kutatásait (Seprődi János, Domonkos Pál Péter, Járdányi Pál és mások műveit) felhasználva tetemes dal- és balladaanyagot tettek közzé. Ezek közül antológiászerű volt moldvai csángó kötetük⁵⁹, a romániai magyar népdalok antológiája⁶⁰, a diákok által gyűjtött háromszéki népballadakötet.⁶¹ Mindegyik megnyugtató filológiai pontosságú, mind a szöveg, mind a dallam közlése a közhasznú kiadványokban elérhető pontosságig eljutott. Módszertani szempontból külön érdekessége van az egyetlen gyűjtő által összeállított romániai magyar balladakiadványnak (Kallós Zoltán zenefolklorisztikai kiindulópontú könyve),⁶² amely több kiadásban is az utóbbi évtizedek legsikerültebb néprajzi kiadványa lett. Különösen hanglemmez-melléklete valóban közel hozza az énekeseket. Egyetlen csángó adatközlő dal- és ballada-repertoárját adja ugyanő.⁶³ A balladák továbbélésének és kvantitatív vizsgálatának szempontjait veti fel a kibédi balladakötet.⁶⁴ Ezzel kapcsolatban valószínű vizsgálati módszer alakult ki: százalékban mutatják ki a különböző korszakokban ismert balladák egyezését, és egy-egy közösség hagyományát így próbálják objektív mértékkel kifejezni.

Jugoszláviában elsősorban Zenta környékén, Szlavóniában és az al-dunai székelyek körében folyt rendszeres gyűjtés. Az újabb összefoglaló kiadványok⁶⁵ közül módszertanilag érdekesebb a pásztordalok kötete,⁶⁶ illetve a mondókák antológiája.⁶⁷ Mindegyikben a műfaji szempontok szerinti publikálás uralkodik, általában igen jó textológiai színvonalon. Ehhez nyilván az a körülmény is hozzájárul, hogy a ma dolgozó folkloristák nemzedéke megszívlelte a magyarországi textológia tanulságait, és ellentétben néhány hazai kollegájukkal, ezeket követni is méltóztatnak. Mint már említettük, Kálmány Lajos munkáival kapcsolatban, „újragyűjtéseik” egész sor érdekes folklor-filológiai problémát vetettek fel, amelyek tüzetes megoldása azonban még a jövő feladata. Elsősorban Katona Imre jóvoltából a mennyiségi stilisztikai elemzés is felbukkan az elemzési szempontok között. A hagyományozás nemenkénti és koronkénti megszólása, illetve a hagyományok helyi tömbjeinek összevetése ígéretes módszer, és a szövegek aprólékos, poétikailag jártas elemzése még sok további eredmény kiindulópontja lehet.⁶⁸

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy Kárpátalján⁶⁹, Szlovákiában⁷⁰ és Burgenlandban⁷¹ is jelentek meg magyar ballada- és népdal-kiadványok, különleges textológiai újdonságok és eredmények nélkül. Gaal Károly burgenlandi mesekiadványaiban⁷² voltaképpen a kétnyelvűség lenne a sajátos textológiai probléma, ezzel azonban érdemben nem foglalkozik. Érdekes viszont néhány tárgyi néprajzi jellegű eszköztanul-

mánya, ezekben tárgy—munka—nyelvi megfogalmazás kérdései bukkannak fel,⁷³ megintcsak a kínálkozó elméleti-textológiai következtetések levonása nélkül. Az Egyesült Államokban és Kanadában folyó magyar folklorisztikai gyűjtésből eddig csak töredékek jelentek meg. Dégh Linda gyűjtését eddig angolul publikálta, ami a kötetlen elbeszélések folklorisztikai fordításának a kérdését veti fel.⁷⁴ Izraelben is publikáltak magyarországi eredetű folklór anyagot,⁷⁵ sajnos itt is a magyar textológiai vonatkozások nélkül.

Természetesen a verses népköltészet publikálásában a hazai kutatók lehetőségei a legnagyobbak. Számukhoz képest azonban elenyésző a fontos kiadványok száma. Fontosabb textológiai problémát tartalmaz a Szabolcs—Szatmárban gyűjtött úgynevezett „kuruc” néphagyományok közlése⁷⁶: itt iskolásgyermekek által elmondott töredékes adatok értelmezése lett volna a zömmel megoldatlanul maradt textológiai probléma. Több kiadványa után gömöri népdal- és ballada-antológiájában Ujváry Zoltán⁷⁷ azt a megoldást követi, hogy terjedelmes bevezető tanulmányral, de jegyzetek nélkül adja közre az anyagot. Erdélyi Zsuzsa két népszerű kiadásban is megjelentette archaikus népi imádság-gyűjteményét.⁷⁸ Ebben maga a szöveganyag sok-sok filológiai problémát vet fel (elsősorban a ritmus és tagolás miatt, amelyeket egyfajta megoldásban találunk. A történeti és összehasonlító vizsgálatok számára hallatlanul fontos anyagot egyelőre filológiai apparátussal alig látták el. Ez nehéz feladat is lesz. Más, hasonló kiadványaink⁷⁹ ugyancsak a szövegközlésig jutottak csak el. Mivel itt nyomtatott forrásokkal is számolhatunk, megoldatlan filológiai probléma előtt állunk: nemcsak folklorisztikánk, hanem egész irodalomtudományunk keretében tisztázatlan a ponyva-nyomtatványok, aprónyomtatványok textológiája. Pogány Péter korábbi tanulmányában csak kevés szöveg szerepel⁸⁰, Békés István közlései⁸¹ filológiailag elégtelenek. Talán Pogány Péter most készülő ponyva-antológiája⁸² hoz előbbrelépést. Itt említjük meg viszont azt, hogy a boszorkánypörök kiadásának régibb korpusza⁸³ még jogtörténeti elveket követett. Az újabb köteteket folkloristák szerkesztették⁸⁴, voltaképpen megnyugtató pontossággal, ám magyarázatok nélkül. Több jogtörténeti jellegű kiadványt is ismerünk, néprajzi illetékességgel. Ezek textológiája pontos, ám még nem célszerű.⁸⁵

Nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi folklorisztikában is igen nehéz textológiai probléma a szokásköltészet megfelelő szintű kiadása. Korábbi előmunkálatok után népzene kutatóink, és a népi játékokkal foglalkozók kíséreltek meg újabb elgondolásokat. Közvetlenül a dramatikus szokások területén Dömötör Tekla drámatörténeti-szövegfilológiai módszert képvisel⁸⁶, Ujváry Zoltán és Ferenczi Imre a szokásleírásba ágyazott, szemelvényyszerű publikálást adta⁸⁷, legterjedelmesebb leírásunk (Lajos Árpád monográfiája a borsódi fonóról⁸⁸) pedig voltaképpen gyűjtésközlés, minden különösebb textológiai szempont nélkül. Itt még további munkára van szükség ahhoz, hogy kialakulhasson folklórunk ez ágának közlési módszere.

Korábban is publikáltak már nyelvészek folklór szövegeket. Nyelvjárási gyűjtések, a nyelvatlasz munkálatai teljes lendülettel folytak az utóbbi évtizedekben is. A szerzők azonban a saját célkitűzéseiket követ-

ték. Voltaképpen egyetlen területen nyilvánulhatott volna meg a folklorisztikai textológia szempontjainak figyelembevétele: a szóláshagyomány kiadásakor. O. Nagy Gábor reprezentatív antológiája⁸⁹ (akárcsak tanulmányai) azonban a folklorisztikai szempontokat kirekesztette, és ilymódon textológiai szempontból gyűjteménye számunkra kezdetlegesebb (!), mint műtszázadi elődei! Szinonimaszótárunk⁹⁰ is használhatatlan folkloristák számára. Kár, hiszen az anyag egyszersmind folklór jellegű. Jelenleg előről kell kezdeni a munkát ahhoz, hogy kialakítsuk e fontos terület folklór-filológiáját és textológiáját.

A magyar folklorisztika legjobban szervezett, legtöbbet publikáló ágazata kétségtelenül a népzeneekutatás. Mivel a kutató és közlő munka elsősorban népzenei szempontú, voltaképpen külön szemlét kellene készíteni erről. Most csupán a magyar folklorisztika egészéről alkotott kép érdekében utalhatunk legfontosabb eredményeikre.

Népdalaink, népzeneink, sőt néptáncaink publikálása különböző műtszázadi előzmények után századunkban indul meg méltó tudományos alapon. Az első jelentés kezdeményező Seprődi János, akinek újabban publikált írásaiból⁹¹ jól látszik, hogy egy általános folklorisztikai—zenetörténeti módszert képviselt, amely figyelemmel van a folklór társadalmi változásaira is. Új alapokra, a dallamok rendjére építette a maga szerkesztői munkásságát Bartók Béla, aki 1924-es *A magyar népdal* című munkájában⁹² fejtette ki elveit egy nagy magyar népzenei publikációsorozat irányában. Az ő és Kodály Zoltán vezetésével immár fél évszázada megindult munka eredménye az 1951-től megjelent *A Magyar Népzene Tára*, amely eddig megjelent hét kötetével a világ legnagyobb és legjelentősebb népzenei korpuszának a kezdete.⁹³ Az első kötetek a gyermekjátékok, a jeles napok, a lakodalom szokásdallait adják, de zenei csoportosításban, és a szokásleírásokat vagy külön tanulmányok, vagy áttekintő utalások formájában oldják meg. Voltaképpen a lakodalom előzményeiből vált külön kötetté a párosító-anyag, a siratókat pedig zenei-szokásbeli okok miatt tették külön kötetbe. (E kötetből kezdve a publikáció kétnyelvű: magyar és angol, ilymódon teljes egészében hozzáférhető a nemzetközi kutatás számára is.) A kötetek nemcsak a zenefolklorisztika szempontjából tanulságosak, hanem tetemes szöveganyagot is adnak, és ennek zenei-mozgásbeli leírásakor a folklór textológia legbonyolultabb kérdéseit érintik. A legutóbbi kötetekben a szokáshoz nem kötött zenei hagyomány (a köznyelv ezeket nevezi népdaloknak) publikálása indult meg, zenei szempontok alapján. Mivel a rendszerezés önmagában is sok problémát vetett fel, és legalább háromszor módosult a szerkesztési munka hat évtizede alatt, egyszer külön kellene megvizsgálni textológiai eredményeit és problémáit.

Közvetlenül e munka mellett jelent meg több kiadásban is Kodály monográfiája a magyar népzeneről, Vargyas Lajos példatárával⁹⁴, amely mindmáig a legismertebb módon ad áttekintést szöveges népzeneinkről. Járdányi Pál a maga rendszerezését kétkötetes antológiában is bemutatta⁹⁵, amelyhez a népies dalokat külön kötetben Kerényi György mellékelte.⁹⁶ Ez az egyszerűsített zenei kiadás mintaképévé vált. Megjegyezhetjük, hogy Lajtha László szerkesztésében 1954-től ötkötetes népzenei gyűjtemény jelent meg⁹⁷, amelyet akár tovább is folytathatnának, Lajtha

és munkatársai gyűjtései a különböző népzenei jelenségek sajátos textológiai kérdéseit hozzák. Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin két kötetben a csángó népzene antológiáját adták.⁹⁸ Ebben a régibb gyűjtések pontos közlése, illetve a különböző gyűjtők anyagának egységes zenei szempontok szerint közlése volt az igazi textológiai feladat. 1965-től megindult Bartók Béla nemcsak magyar jellegű népzenei gyűjtéseinek fotomechanikus újrakiadása⁹⁹, a *Documenta Bartókiana* évkönyvsorozata pedig nemcsak zeneművészeti, hanem folklorisztikai munkáiból is adott ízelítőt.

A néptánc kutatás korábbi összegeзések (ezek közül történeti és filológiai jellegű Réthei Prikkel Mariáné)¹⁰⁰ után a népzene kutatás oldalán fejlődött ki. Martin György az anyag publikálását,¹⁰¹ Pesovár Ernő a történeti adatok filológiai közlését¹⁰² illetően dolgozott ki érvényes szempontokat. Egy rövid áttekintés is elkészült néptáncainkról,¹⁰³ mindazáltal egy összegező, reprezentatív antológiára szükség volna.

Zenetörténetünk nemcsak Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence, Rajeczky Benjamin és mások, hanem a *Régi Magyar Dallamok Tára* köteteinek kiadásával is számottevő hozzájárulást adott zenefolklorisztikánk történeti kérdéseinek tisztázásához.

Sajnos népművészeti kiadványaink textológiai színvonala nem lett jobb az utóbbi fél évszázad folyamán. Önálló gondolatról e téren nem számolhatunk be.

Irodalomtörténészeink szövegkiadványaik legtöbb sorozatában számottevő történelmi-folklorisztikai anyagot is közöltek. Ezek áttekintésére külön kell majd vállalkozni. Legyen elég itt megemlíteni, hogy a magyar prózai elbeszélések (mesék, fabulák, anekdoták), az úgynevezett „kéziratok énekköltészet” minden idevágó monumentumát ők adták ki, és ez a munka tovább folyik. Történeti énekköltészetünk, a szabadságháborúk népies költészete az ő jóvoltukból jelent meg publikációikban. Módszerük általában irodalomtörténeti-filológiai, de gyakran jobban ismerik a folklorisztikai párhuzamokat is, mint maguk a folkloristák. Stoll Béla szerelmi és lakodalmi dal-gyűjteménye,¹⁰⁴ a kéziratok költészetről készített bibliográfiája¹⁰⁵ csak a legismertebb, de nem egyetlen ilyen munkánk. Néha folklorista is részt vett az ilyen kiadásokban. Dömötör Tekla régi magyar vígjáték-kiadványa,¹⁰⁶ illetve a régi magyar drámai emlékek 17. századi anyagát kiadó kötete¹⁰⁷ a legismertebb ezek közül. Íróink közül rendkívül sokan foglalkoztak a népköltészettel. Csokonai maga is gyűjtött folklórt, alakja köré népi anekdoták rakodtak. Petőfinél a folklórból vett átvétel és a folklorizálódás tanulmányozható. Arany János meghatározta folklorisztikai kutatásunkat is. Jókai vagy Mikszáth kötetekre menő folklór motívumokat használt fel, Jókai legelső néprajzi kézikönyveink bábája is volt. Móricz Zsigmond népköltési gyűjtőként kezdte: mindezeket az összefüggéseket egyszer külön tanulmányban kellene tisztázni.¹⁰⁸

Terjedelmi okokból nem tértek ki a magyarországi nem magyar folklór kutatásának textológiai problémáira. Napjainkig többszáz hazai és külföldi kiadvány jelent meg e témakörből, és ezek áttekintésére is külön tanulmányra lenne szükség. Magyar nyelvészek tetemes nem magyar folklórt is gyűjtöttek az utóbbi évszázadok folyamán. Elsősor-

ban a finnugor, a belső-ázsiai népek folklórjából publikáltak köteteket: ezek száma is százakra megy, de van afrikai, amerikai, ausztráliai néprajzi gyűjteményünk. Mivel ezek mindegyike különleges problémákat vet fel, legcélszerűbb volna e témakört is külön tárgyalni valamikor.

Voltaképpen az utóbbi évtizedre beérett folklorisztikai filológiánk, és ennek keretében textológiánk is. Több jel is mutatja, hogy új korszak határára kerültünk. 1971-ben megindult *A Magyar Néprajz Klaszszikusai* című könyvsorozat, amely ugyan tudománynpszerűsítő szinten, mégis egyébként hozzáférhetetlen kiadványokat tesz újra közzé. Az eddigi kötetek¹⁰⁹ azt mutatják, nem is olyan egyszerű megtalálni még e műfaj textológiai eljárásait sem. 1973-tól megindult egy adatközlő publikációsorozat, *Folklór Archivum* címmel.¹¹⁰ Az eddigi kötetekben igen sokrétű anyag kapott helyet: hiedelemmondák, a magyar fejfák korpusza, néphit-monográfiák, szokástanulmányok, sírfeliratok stb. Mind-egyik csak az adatközlésre terjed ki, voltaképpen kitérnek a textológiai kérdések elől, és éppen e téren lehetne fokozni a különben igen hasznos és megbízható kiadványsorozat szakmai értékét. 1978-ra (több éves munkával) elkészült egyetemi folklorisztikai tudománytörténeti szöveggyűjteményünk első kötete is,¹¹¹ ebben főként a múlt századi textológiai és szövegelemző gyakorlat kialakulása kísérhető nyomon. Végül, de nem utolsó sorban megemlíthetjük, hogy mintegy évtizedes munka után 1974-ben megjelent a világ első és máig egyetlen önálló folklór textológiai szabályzata.¹¹²

*
* *

Összefoglalásunkban abból kell kiindulnunk, hogy a folklorisztikai textológia nem azonos az irodalmi vagy filológia más ágazataival, illetve attól sokban eltér. Amíg például az irodalmi textológia a már meglevő szövegek gondozásával foglalkozik, és például a szövegek első megjelentetése, tárolása, egyáltalán létrejötte nem tartozik a maga feladatkörébe, a folklorisztikai textológia a gyűjtéssel kezdődik, az archiválással foglalkozik, és a voltaképpeni szövegkiadás gyakran el is maradhat(!): ezt a teljesebb felfogást érvényesítettük a magyar folklór textológiai gyakorlatban és a szabályzatban is.

Amikor a fentiekben történeti és kutatási területenkénti szemlét adtunk, most ilyen sorrendben kell még egyszer foglalkoznunk az eredményekkel és tennivalókkal.

Ami a magyar folklór gazdagságát illeti, mind a múltban, mind jelenleg sok a tennivaló: volt és van mit gyűjteni, és a jövőben még sokszorozni kellene a gyűjtési kapacitást. Különösen a regionális eltérések, a változások vizsgálata kíván még sok gyűjtőmunkát, de alapgyűjtések is hiányoznak. Még mindig kevés a szervezett, expedíciószerű gyűjtés. Különösen sok az elvégzendő feladat a magyarországi nemzeti-ségek, valamint a nem-Magyarországon élő magyarok körében.

A gyűjtés módszere, hitelessége mára kielégítőnek nevezhető. Ami hiányzik, a korszerű, filmes-sokmagnetofonos szokásgyűjtés, illetve a tárgyi és társadalmi gyűjtések nagyvolumenű, szinte egész falurészeket védetté nyilvánító módja. Regionális tekintetben is igen egyenetlen a

gyűjtött folklór. A néprajzi gyűjtésen belül a tudományos koordinálás jónak nevezhető, a nyelvészettel, irodalomtudománnyal, történettudománnyal már kevésbé pontos a koordináció. Ismét jónak nevezhető a helytörténeti, gazdaságtörténeti és a néprajzi kutatás összefüggése. A szociológiával szorosabb kapcsolat lenne kiépítendő. Fél Edit és Hofer Tamás átányi monografikus gyűjtéseitől eltekintve¹¹³ hazai kutató nem foglalkozott azonban általános etnológiai szempontból a magyar népi kultúra jelenségeivel. Újabban amerikai és francia kutatók végeztek ilyen jellegű terepmunkát Magyarországon, de közülük nem volt folklorista. Még Künzig, Weber—Kellermann és más német kutatók magyarországi terepmunkáját nevezhetjük modern szempontúnak: de ők nem magyar anyagot vizsgáltak.

Az *archiválás* a következő fokozat. Itt nem a sok-sok helyi (volta-keppen magán-)archívum létesítése a fontos feladat, hanem központi intézmények gyűjteményeinek létrehozása. Népzene-archívumunk, a mai nevén *Zenatudományi Intézet* népzenekutató osztályán található. Ez az alapja *A Magyar Népzene Tára* köteteinek. Itt alakul ki néptáncarchívumunk is. A Néprajzi Múzeumban régibb gyűjtések, népi hangszer-gyűjtemény található. Mindez megnyugtatóan rendezett.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában van a *Magyar Népmesekatalógus*. Ennek munkálatai immár harmadik évtizede folynak. Eddig két kis rész, az állatmesék¹¹⁴ és a falucsúfolók¹¹⁵ katalógusa jelent meg, újabb részei most vannak előkészületben, de az egész belátható időn belül aligha jelenik meg. Ugyancsak itt szervezik a *Magyar Népmondakatalógust*. Ebből eddig töredékek láttak csak napvilágot, talán most már elkészül a magyar hiedelemmondák típuskatalógusa¹¹⁶ A magyar történeti mondák katalógusa évek óta készül, belátható időn belül használható teljesség reménye nélkül. Néphit-, népdal- és más archívum-kezdeményezések is találhatók itt, nagyobb áttekintésnyi méretek nélkül.

Külön kell megemlíteni balladáink rendszerezésének ügyét. Korábbi kísérletek után Csanádi Imre közreműködésével Vargyas Lajos készített reprezentatív antológiát,¹¹⁷ amely a főbb típusokat tartalmazta. Ettől eltérő megoldást adott Ortutay Gyula antológiája számára összeállított anyagában Kriza Ildikó,¹¹⁸ majd ismét más, történeti elvek alapján dolgozott Faragó József.¹¹⁹ Legújabbban Vargyas Lajos kétkötetes összegező munkája a magyar ballada történetéről egyben hagyományos balladatípusaink antológiája és jegyzéke is.¹²⁰ Ez ugyan nem terjed ki az újabb műfajokra, de egy jóval nagyobb jegyzékre, valóságos kézíratos katalógusra épül, amelyet jó lenne teljes egészében közzétenni. Enélkül balladakutatásunk aligha léphet tovább.

Népdalaink rendszerezésében az első jelentős eredmény Katona Imre összeállítása, Ortutay Gyula antológiája számára.¹²¹ Emellett évtizedek óta készül az úgynevezett „Magyar népdalkataszer” rendszerezése, ennek teljes publikálásáról újabban letettek.

Találóskezdéseink rendszerezését, archívum alapján Mándoki László készíti el, remélhetőleg hamarosan, hiszen ez a kutatási terület a legmostohább folklorisztikánk jelentős ágazatai között.

Típuskatalógusok nélkül nincs folklorisztikai kutatómunka, nincs összehasonlító kutatás. Ezért sajnáljuk, hogy számos műfaj esetében nincs rendszerezve folklórunk. A hiányokat még növelhetjük, ha megemlítjük, hogy komoly formában még csak nem is tervezték egy magyar motívum-index elkészítését.

Nincs önálló folklór folyóiratunk sem — hovatovább már egyedül nálunk az európai országok közül.

Folklorisztikai textológiánk legnagyobb adóssága a magyar népköltészet centrális jellegű kiadványsorozatának, korpuszának hiánya. Remélhetőleg a közeljövőben sor kerül legalább egy ilyen terv elkészítésére. Voltaképpen műfajonként nagy, tudományos antológiák kiadására gondolunk, amelyek előbb az elhanyagolt, másutt sehogyan sem szereplő műfajokat mutatnák be, majd immár szövegfolklorisztikai szempontból hoznának olyan jelenségeket is, amelyeket másként (például népzenei sorozatokban) már érintettek.

Ehhez hasonlóan fontos feladat a magyar folklór forráskiadványainak sorozatos kiadása: elodázhatatlan feladat, hogy évszázados múltú gyűjtéseink anyagát végre méltó formában tegyük közzé.

Ha e két sorozat megindul, folklór textológiánk végre méltó feladatot kap, és módszertanilag is bizonyára megújul.

Csupán a teljesség kedvéért említem meg, hogy már a harmincas évekből, a Magyar Rádió kezdeményezésére készült néprajzi hanglemez-sorozat (amely akkor nem került üzleti forgalomba). Alkalmi vállalkozások után néhány éve megindult a Népzene-kutató Csoport jóvoltából hiteles néprajzi hanglemezek kiadása. Elég sok film-, legújabban televíziós-film felvétel is készült néprajzi témákról. Ezeknek máig sincs központi archívuma, és a már elkészített filmek egy részét letörölték (például a televízió portréfilmjét a mesemondó Tombácz Jánosról!). Pótolhatatlan mulasztás nem létrehozni egy film-, fénykép- és hangarchívumot. Ez is egész sor újszerű textológiai problémát vet fel, bár mielőbb reális szükség volna ezek megoldására.

Összegyűjtött és megjelentetett folklórunk eljut a szépirodalomba, a gyermekek közé és az oktatásba is. E téren a nagy eredmények mellett további, megoldatlan feladatok is feltárulnak. Mivel ismét csak külön témakör ez, külön kellene szólni róla.

A nemzetközi folklór alkotásainak magyar nyelven megjelenését szépirodalmi könyvkiadóink végzik, a magyar műfordítás általában ismert sokoldalúságánál, jó színvonalának öregbítéseként. Nemi összehasonlítási alapról is azt mondhatjuk, hogy néhány könyvkiadónk sorozatainak (Az Európa Könyvkiadó *Népek meséi* sorozata, a különböző irodalmak „kistükrei”, a Gondolat Könyvkiadó irodalomtörténeti kötetei, sőt az Akadémiai Kiadó *Világirodalmi Lexikona*, stb.) jóvoltából e téren a magyar olvasó jobban tájékozódhat, mint a legtöbb európai más kiskép képviselője. Mindez esetenként új meg új textológiai, poétikai problémákat is felvet: megoldottakat és megoldatlanokat egyaránt.

Legvégül azt említhetjük, hogy folklorisztikánk textológiai szemléje egyaránt igen biztató: több mint százezer nyomtatott lapon(!) többmillió folklór adat jelent meg magyar nyelven. Ezek között a hamisítvány, az értéktelen alkotás elenyésző, a lehetőségeknek és közvetlen

céloknek megfelelő textológiai színvonal átlagosnak mondható. Néhány nemzetközi szempontból is úttörő textológiai-folklorisztikai eredményünk is van, elsősorban zenekutatóink és mesekutatóink jóvoltából. Másrészt azonban elégedetlenek is lehetünk: még mindig igen sok az elvégzendő feladat, létező, akadémiai kiadványsorozataink textológiai színvonala nem a legjobb. A gyűjtők magánkezdeményezésű kiadványai gyakran jobb, frissebb módszerűek. Textológiai szabályzatunkat külföldön többre értékelték és jobban követik, mint néhány centrális intézményünk hivatásos kutatói. Pedig a folklór textológia egy olyan foglalkozás, mesterség, amelyet meg kell, meg is lehet tanulni. Csak azt ne kérdezze senki: hol? Budapesten ugyanis nem tanítják sem a textológiát, sem a folklór textológiáját. Itt is más intézményeké, más országok egyeteméé lett a büszke indító szerepe.

JEGYZETEK

¹ Csak néhány újabb munka, hivatkozással korábbiakra: Górski, Konrad red.: *Tekstologia w krajach słowiańskich*. Wrocław-Kraków, 1963. — Чистов, К. В.: *Современные проблемы текстологии русского фольклора. доклад на заседании Эдационно-текстологической комиссии У международного съезда славистов*. Москва, 1963. — Проп, В. Я. отв. ред.: *Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов*. Вильнюс, 1964. — Прохоров, Е. И.: *Текстология*. Москва, 1966. — Путилов, В. Н. отв. ред.: *Принципы текстологического изучения фольклора*. Москва-Ленинград, 1966. — Krzyzanowski, Julian: *Tekstologia folklorystyczna*. Literatura Ludowa X (1966) Nr. 4-6. 7-19. — Otázky textologie. Česká Literatura XIV (1966) 1. — Golinski, Zbigniew: *Edytorstwo - Tekstologia*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. — Гацак, В. М. — Петросян, А. А. отв. ред.: *Текстологическое изучение эпоса*. Москва, 1971. — Петросян, А. А. отв. ред.: *фольклор*. Издание эпоса. Москва, 1977.

2 Helyszűke miatt az alábbiakban több részletkérdésre nem térhetek ki. Az MTA Textológiai Munkabizottságában immár két évtizede folyik folklorisztikai jellegű textológiai kutatás is. Erről összefoglalást ad majd egy készülő textológiai kézikönyv. Voltaképpen egyetlen sokszorosított fordításgyűjtemény tárgyalta nálunk a korszerű orosz textológia tapasztalatait: Bor Kálmán — Horváth Károly szerk.: *A Textológia problémái*. I. Budapest (=Bp.) 1966.

3 A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának megbízásából készítette Voigt Vilmos. A dialektológiai szöveggondozás szabályzatát készítette Balogh Lajos. Megtárgyalta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Textológiai Munkabizottsága. Bp. 1974. (Szerkesztési irányelvek IV.)

4 Ezzel foglalkozik a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága számára készített jelentés 1978 szeptemberéből. (Kézirat).

5 Itt és a következőkben csak válogatott irodalmi hivatkozásokat adhatunk, a további bibliográfiái utalások az említett munkákban megtalálhatók: Pukánszky Béla: *Herder hazánkban*. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918. — Gombóc József: *Felfogások a népköltésről irodalmunkban*. Bp. 1927. — Horváth János: *A magyar irodalmi népieség Faludtól Petőfiig*. Bp. 1927. — Pándi Pál szerk.: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Bp. 1965.

6 Sebestyén Gyula: *A magyar népköltészet és gyűjtői*. In: *A magyar irodalom története*. Szerk.: Beöthy Zsolt. 3. javított és bővített kiadás, szerk.: Badics Ferenc. Bp. 1907. II. kötet, 216—260.

7 Ortutay Gyula: *Die Geschichte der ungarischen Volksdichtungssammlungen*. *Ungarische Jahrbücher* 18 (1938) 2. 175—201. — *A magyar népköltési gyűjtemények története*. *Ethnographia* 50 (1939) 221—237.

8 Ortutay Gyula — Dégh Linda — Kovács Ágnes: *Magyar Népmesék*. Bp. 1960. I. 5—66. „A magyar népmese” — Ortutay Gyula — Kriza Ildikó: *Magyar népballadák*. Bp. 1968. 7—102. „Bevezetés” — Bp. 1976. 659—734. „Utószó”. — Ortutay Gyula — Katona Imre: *Magyar Népdalok*. Bp. 1970. I. bevezetése „A magyar népdal” — Bp. 1975. I. 7—69.

9 Cocchiara, Giuseppe: *Az európai folklór története*. Bp. 1962. 521—548. „A magyar népköltészeti kutatás története”.

10 Dömötör Tekla — Katona Imre — Ortutay Gyula — Voigt Vilmos: *A magyar népköltészet*. Bp. 1966. 3—14. — 2. javított és bővített kiadás. Bp. 1969. 3—14. — Dömötör Tekla — Katona Imre — Martin György — Olsvai Imre — Ortutay Gyula — Voigt Vilmos: *A magyar folklór*. Bp. 1978. 25—33. hasáb.

11 Sötér István: *Nemzet és haladás*; Bp. 1963. 9—349. — Kovács Kálmán: *Fejezet a magyar kritika történetéből*. Bp. 1963. 158—205. — Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*. Bp. 1966. 13—53. — Sziklay László: *Szomszédainkról*. Bp. 1974. 11—67.

- 12 Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József. Bp. 1953.
- 13 Dömötör Tekla — Katona Imre — Voigt Vilmos: Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény I. 1840–1900. Bp. 1978. 238–248.
- 14 Kuncezer Gyula: Hormayr és az egykorú magyar irodalom. Pécs, 1929. — Pálos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Horváth János: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955. 98–119.
- 15 Kowalska, Anela: John Bowring tłumacz i propagator literatury polskiej w Anglii. Łódź, 1965. — Varannai Aurél: John Bowring és a magyar irodalom. Bp. 1967.
- 16 Demeter Tibor: A magyar népköltészet idegen nyelven. Bp. 1958. (kézirat)
- 17 Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931.
- 18 Erdélyi János gyűjtésének felfedezett kéziratai. Ethnographia 25 (1914) 58. — Pogány Péter: Erdélyi János „Népdalok és mondák” gyűjteménye. Bp. 1956. (kézirat).
- 19 Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerkesztette Kálmány Lajos. Bp. 1914. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII.). — Kovács Ágnes: Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. Néprajzi Értesítő 38 (1956) 223–260.
- 20 Antal Árpád — Faragó József — Szabó T. Attila: Kriza János. I. kiadás. Bukarest, 1965. — 2. kiadás. Kolozsvár, 1971. — Istvánovits Márton — Kriza Ildikó szerk.: Kriza János és a kortársi eszmearamlatok. Bp. 1978.
- 21 Dömötör — Katona — Voigt: 322–323.
- 22 Alexics György: Vadrózsapör. Bp. 1897. (Összevont különnyomat az Ethnographia 8. évfolyamából).
- 23 Egyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Pest, 1872. v–x. (Magyar Népköltési Gyűjtemény I.)
- 24 Kriza János: Vadrózsák. Második kritikai kiadás. Bp. 1911. I–II. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XI–XII.)
- 25 Kriza János: Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratok hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Bp. 1956. I–II.
- 26 Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975.
- 27 Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952. (Dégh Linda — Péter László — Katona Imre); II. Alföldi népballadák. Bp. 1954. (Ortutay Gyula).
- 28 Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánati népballadák élete. Újvidék, 1975. — Katona Imre — Bori Imre — Beszédes Valéria: Pingált szobák. Újvidék, 1976.
- 29 Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I–II. Bp. 1912.
- 30 Gesta Romanorum. Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Bp. 1900. (Régi Magyar Könyvtár XVIII.). — A Teleki-codex legendái. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. kötet, 10. szám, 1904. — Nyelvemléktár XV. kötet. Bp. 1908.
- 31 A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól. In: Hunfalvy-album. Szerk.: Simonyi Zsigmond. Bp. 1901. 218–227. — Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I. 200–215. — Magyar népmese-típusok. Ethnographia 14 (1903) 30–39, 125–138, 189–196, 236–239, 418–425, 463–468; 15 (1904) 22–28 — Katona Lajos irodalmi tanulmányai I. 216–295. (bővített változat).
- 32 Káldy Gyula: XVI., XVII., XVIII. századi magyar történeti énekek. Bp. 1897.
- 33 Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Bp. 1891.
- 34 Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp. 1896.
- 35 Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. I–V. Bp. 1907–1912.
- 36 Honti János: A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése. Ethnographia 41 (1930) 23–37. — A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete. Irodalomtörténeti Közlemények 40 (1930) 304–321.
- 37 A néphagyomány megmentéséről. Debreceni Szemle 8 (1934) 219–226.
- 38 Solymossy Sándor: Mese a jávorfáról. Ethnographia 31 (1920) 1–24.
- 39 Róheim Géza: Adalékok a magyar néphíthez. Bp. 1920. „Lucza széke” 29–277.
- 40 Diószegi Vilmos: Luca napi kotyoló szövegek. Néprajzi Közlemények VIII (1963) 2–4. 3–360. — Cs. Pócs Eva: Zagvarékas néphite. Néprajzi Közlemények IX (1964) 3–4. 3–291. Vess össze még: K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. — Fehér Zoltán: Bátya néphite. Folklor Archivum 3 (1975) 7–207. — Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. Folklor Archivum 6 (1977) 5–247. — Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978.
- 41 Ortutay Gyula: Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény. Szeged, 1933.
- 42 Ortutay Gyula — Buday György: Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935.
- 43 Ortutay Gyula: Bátorligeti mesék. Bp. 1937.
- 44 Fedics Mihály meséi. Bp. 1940. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.).
- 45 Ortutay Gyula: A magyar népmesekutatás eredményei és feladatai. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei 20 (1963) 85–95, 109–112.
- 46 Dégh Linda: Hét bagi mese. Pandur Péter meséi. Bp. 1940. — Pandur Péter meséi. I–II. Bp. 1941. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény III–IV.). — Kakasdi népmesék. I–II. Bp. 1955–1960. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII–IX.). — Erdész Sándor: Ami Lajos meséi. I–III. Bp. 1968. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII–XIV.). — Bálint Sándor: Tombácz János meséi. Bp. 1975. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII.).
- 47 Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék. I–II. Bp. 1944. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V–VI.)
- 48 Katona Imre: Tündérmesék Tápérről. Szeged, 1977.
- 49 Katona Imre: Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Újvidék, 1972.
- 50 Belatini Braun Olga: Albert András meséi. Bp. 1979.
- 51 Bözödi György: A tréfás farkas. Bp. 1942. — Az észös gyermekök. Bukarest, 1958.

- 52 Szabó Judit: Rózsa királyfi. Berekméri Sándor gernyeszegi meséi. Bukarest, 1977.
- 53 Faragó József: Kurcsi Minya havasi mesemondó. Bukarest, 1969. — Nagy Olga — Vöő Gabriella: A mesemondó Jakab István. Bucuresti, 1974.
- 54 Nagy Olga: Paraszt dekameron. Válogatás székeli tréfákból és elbeszélésekből. Bp. 1977.
- 55 Kónsza Samu — Faragó József: Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely, é.n. — Olosz Katalin: A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék. Bukarest, 1972.
- 56 Banó István — Dömötör Sándor: Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából. Pécs, 1960. (Második, javított kiadás: Pécs, 1961.)
- 57 Vargyas Lajos: A falu zenei élete. Bp. 1941. — II. rész: Néprajzi Közlemények VI (1961) 3–4. szám — III. rész: Néprajzi Közlemények VIII (1963) 1. szám.
- 58 A módszert tartalmazza: Kiss Lajos: Horgosi népdalok. Zenta, 1974.
- 59 Faragó József — Jagamas János — Szegő Julia: Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bp. é.n.
- 60 Jagamas János — Faragó József: Romániai magyar népdalok. Bukarest, 1974.
- 61 Háromszéki népballadák. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzetével. Bukarest, 1973.
- 62 Kallós Zoltán: Balladák könyve. Bukarest, 1971.
- 63 Kallós Zoltán. Új guzsalyam mellett. Éneklettem én ... Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa ... Bukarest, 1973.
- 64 Rádu János: Kibédi népballadák. Bukarest, 1975.
- 65 Például lásd: Ujváry Zoltán: Népdalok és balladák egy al-dunai székely közösségből. Debrecen, 1968. — Burány Béla: Zenta-vidéki népballadák. Zenta, 1962. — Burány Béla — Fábrí Jenő — Tripolszky Géza: Száraz kútgem, üres válu. Zenta, 1966. — Burány Béla — Fábrí Jenő: Két szivárvány koszorúzza az eget. Zenta, 1969. — Burány Béla — Fábrí Jenő — Tripolszky Géza — Bodor Géza: Rukkolnak a szép zéntai legények. Zenta, 1972. — Burány Béla: Hej széna, széna. Zenta, 1973. — Kovács Ilona — Matijevics Lajos: Gombosi népballadák. Újvidék, 1975. — Penavin Olga: Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok. Újvidék, 1976.
- 66 Burány Béla: Hallottatok-e híre? Újvidék, 1977.
- 67 Matijevics Lajos: Tíz, tíz, tiszta víz. Újvidék, 1976.
- 68 Vess össze a 49. jegyzetben idézett munkáival, valamint: Katona Imre — Lábadi Károly: Drávaszögi népballadák. Eszék, 1980.
- 69 Lizanec P. M. — Vaszcscsik V. I.: A kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Uzhorod, 1974.
- 70 Ág Tibor: Édesanyám rózsafája. Bratislava—Budapest, 1974.
- 71 Gaál Károly: Spinnstubennieder. Lieder der Frauengemeinschaften in den magyarischen Sprachinseln in Burgenland. München—Zürich, 1966. (Studia Hungarica 3.)
- 72 Gaál Károly: Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland. Eisenstadt, 1965. — Die Volksmärchen der Magyarer in südlichen Burgenland. Berlin, 1970. (Supplement-Serie zu Fabula, Reihe A: Texte 9.)
- 73 Gaál, Károly: Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsergebnisse zur vergleichenden Sachvolkskunde und volkskundlichen Museologie. Wien, 1969.
- 74 Degh, Linda: People in the Tobacco Belt — Four Lives. — Ottawa, 1975.
- 75 Schnitzler, Otto: Gerschon Bribram — Jewish Folk Stories from Hungary. Haifa, 1965.
- 76 Ferenczi Imre — Molnár Mátyás: Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcshatárban. Vaja, 1972.
- 77 Ujváry Zoltán: Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1977.
- 78 Erdélyi Zsuzsa: Hegyet hágek lőtöt lépék... Archaikus népi imádságok. Kaposvár, 1974. (Somogyi Almanach 19–21.) — (2. kiadás: Bp. 1976.; 3. kiadás: 1978.)
- 79 Polner Zoltán: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978.
- 80 Pogány Péter: Folklór és irodalom kölcsönhatása. A régi váci nyomda működése nyomán. I. Bp. 1959.
- 81 Békés István: Magyar ponyva Pivatal. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig. Bp. 1966.
- 82 Pogány Péter: A magyar ponyva tükröje. Bp. 1979.
- 83 Komáromy András: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp. 1910.
- 84 Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek. 1529–1768. I–II. Bp. 1970. — Schram Ferenc — Nagy Ilona: III. kötet. Bp. 1979.
- 85 Tárkány Szűcs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961. — Imreh István: A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából. Bukarest, 1973.
- 86 Dömötör Tekla: Régi magyar vígjátékok. Bp. 1954. — Kardos Tibor — Dömötör Tekla: Régi Magyar Drámai Emlékek. II. Bp. 1960. — Dömötör Tekla: Naptári ünnepek — népi színjátás. Bp. 1964.
- 87 Ferenczi Imre — Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban. Műveltség és Hagomány 4 (1962) 3–162.
- 88 Lajos Árpád: Borsodi Fonó. Miskolc, 1965. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai 3.) — Lajos Árpád: Este a fonóban. Borsódi szépszokások. Bp. 1974.
- 89 O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966.
- 90 O. Nagy Gábor: Magyar szinonimaszótár. Bp. 1978.
- 91 Seprődi János: Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Bukarest, 1974.
- 92 Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924. — Bartók Béla: Ethnomusikologische Schriften. Faksimile-Nachdrucke. I. Das ungarische Volkslied. Herausgegeben von D. Dille. Bp. 1965. 341–432.
- 93 Bartók Béla — Kodály Zoltán: A Magyar Népzene Tára. I. Kerényi György: Gyermekjátékok. Bp. 1951. — II. Kerényi György: Jeles napok. Bp. 1953. — III-A–III-B — Kiss Lajos: Lakodalmak. Bp. 1955–1956. — IV. Kerényi György: Párosítók. Bp. 1959.

- V. Kiss Lajos — Rajeczky Benjamin: *Síratók*. Bp. 1966. — VI. Járdányi Pál — Olsvai Imre: *Népdaltípusok* 1. Bp. 1973.
- 94 Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Bp. 1960.
- 95 Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok*. I—II. Bp. 1961. (2. kiadás: Bp. 1977.)
- 96 Kerényi György: *Népies dalok*. Bp. 1961. (Magyar népdalok és népies dalok: III.)
- 97 Lajtha László: *Népzenei monográfiák*. I. Szépkényerüszentmártoni gyűjtés. Bp. 1954. — II. Széki gyűjtés. Bp. 1954. — III. Kőrispataki gyűjtés. Bp. 1955. — IV. Sopron megyei virrasztó énekek. — V. Dunántúli táncok és dallamok. 1. Bp. 1962.
- 98 Domokos Pál Péter — Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene*. I—II. Bp. 1956—1961.
- 99 Bartók Béla: *Ethnomusikologische Schriften*. I. Das ungarische Volkslied. Bp. 1965. — II. Volksmusik der rumänen von Maramures. Bp. 1968. — III. Rumänische Volkslieder aus dem Komitat Bihar. Bp. 1967. IV. Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder). Bp. 1968.
- 100 Réthelyi Prikkel Marián: *A magyarság táncai*. Bp. 1924.
- 101 Martin György: *Motivumkutatás, motivumrendszerezés*. A Sárköz—Duna menti táncok motivumkincse. — Sárközi—Duna menti motivumtár. Bp. 1964. — A magyar táncípusok és táncdialektusok. I—III. Bp. 1970—1972.
- 102 Pesovár Ernő: *A magyar tánc történet évszázadai*. Szöveggyűjtemény. Bp. 1972. (2. kiadás, 1977.)
- 103 Martin György: *A magyar nép táncai*. Bp. 1974.
- 104 Stoll Béla: *Szerelmi és lakodalmi versek*. Bp. 1961. (Régi Magyar Költők Tára — XVII. század 3.)
- 105 Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. 1565—1840. Bp. 1963.
- 106 lásd 86. jegyzet.
- 107 lásd 86. jegyzet.
- 108 Voigt Vilmos: *Irodalom és folklór kapcsolata*. (Kézirat az új Magyarság Néprajza számára — előkészületben.)
- 109 Diószegi Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág*. Bp. 1971. — Kodolányi János: *A finn-ugor őshaza nyomában*. Bp. 1974. — Zsigmond Gábor: *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Bp. 1977. — Bodrogi Tibor: *Messzi népek magyar kutatói*. I—II. Bp. 1978.
- 110 1 (1973); 2 (1974); 3 (1975); 4 (1976); 5 (1976); 6 (1977); 7 (1977).
- 111 Dömötör Tekla — Katona Imre — Voigt Vilmos: *Folklorisztikai tudománytörténet*. Szöveggyűjtemény. I. 1840—1900. Bp. 1978.
- 112 Lásd 3. jegyzet.
- 113 Fél, Edit — Hoffer, Tamás: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. Budapest — Chicago, 1969. *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Atány. Göttingen, 1972.* — *Geräte der Atányer Bauern*. Kopenhagen 1973 — Budapest 1974.
- 114 Kovács Ágnes: *Magyar állatmesék típusmutatója*. Bp. 1958. (Néprajzi Közlemények III. 3.)
- 115 Kovács Ágnes — Maróti Lajosné: *A rátótiadák típusmutatója*. A magyar falucsúföldök típusai. AaTh 1200—1349. Bp. 1966. (A Magyar Népmesekatalógus füzetek 3.)
- 116 Körner Tamás: *Mutatvány a készülő magyar hiedelemmondatkatalógusból*. b) A halál és a halottak. *Ethnographia* 81 (1970) 55—96. — Dobos Ilona: *A történeti mondák rendszerezéséről*. *Ethnographia* 81 (1970) 97—112. — Bihari Anna: *A magyar hiedelemmondatkatalógus típusai*. Bp. 1979.
- 117 Csanádi Imre — Vargyas Lajos: *Röptül páva röptül*. Magyar népballadák és balladák dalok. Bp. 1954.
- 118 Ortutay Gyula — Kriza Ildikó: *Magyar népballadák*. Bp. 1976.
- 119 Faragó József: *Jávorfá-muzsika*. Népballadák. Bukarest, 1965. — Faragó József: *Gyönyörű Bán Kata*. Régi magyar népballadák. Kolozsvár, 1973.
- 120 Vargyas János: *A magyar népballada és Európa*. I—II. Bp. 1976.
- 121 Ortutay Gyula — Katona Imre: *Magyar népdalok*. Bp. 1975.

REZIME

REZULTATI ZADACI FOLKLORISTIČKE TEKSTOLOGIJE U MAĐARSKOJ

Rad na tekstovima iz oblasti mađarske folkloristike i njihovo izdavanje imaju značajan udeo ne samo u mađarskoj folkloristici već i u čitavoj mađarskoj filologiji. Ipak priznavanje rezultata koji su postignuti u mađarskoj folklorističkoj tekstologiji često je samo deklarativno, bez istorijskog pregleda ove istraživačke oblasti. Ovaj pregled predstavlja nastojanje da se taj propust nadoknadi u obliku tekstoloških pregleda izdanja narodne poezije. Pregled obuhvata period od početka prikupljanja narodne poezije do bliske prošlosti. Naravno, time se ne nadoknađuje pregled razvoja ideja, a za neke tematske oblasti samo se ukazuje na prikaze koji bi se mogli dati. Preostalo je još mnogo zadataka kako u pogledu izdavanja tekstova, njihovih novih „kritič-

kih" izdanja tako i u pogledu ocenjivanja i objašnjavanja tekstova. Tekstološki pregled obuhvata pravce i metode, a upućuje i na najznačajnije rezultate na području mađarske folklorističke tekstologije izvan Mađarske. (Ovde se daje pregled izdavanja tekstova u Erdelju i Jugoslaviji, dok se na radove u drugim regionima samo upućuje.) U odnosu na književne vrste, količina i kvalitet preliminarnih studija su različiti. Najzad se tretiraju pitanja daljeg prikupljanja, arhiviranja, sređivanja i pripremanja novijih izvornih izdanja. Građa koja je tekstološki tako pripremljena trebalo bi zatim da se integriše u nacionalnu kulturu. Da bi se to postiglo, treba folklorističku tekstologiju podići na viši nivo i iznaći novije, razvijenije i adekvatnije oblike.

SUMMARY

RESULTS AND TASKS OF FOLKLORE TEXTOLOGY IN HUNGARY

Working on Hungarian folklore texts and their publishing make a considerable part both in the Hungarian folklore and in the Hungarian philology. However the acknowledgement of results acquired in Hungarian folkloristic textology is often only declarative, without giving historical surveys of this research field. In the present survey an effort has been made to compensate this lack in the form of a textological survey of popular-poetry publications. The survey comprizes the period from the beginning of popular-poetry collection to the recent past. Of course, this does not make up for a survey of the genesis of ideas, and in the case of some topics it has only been pointed to the surveys which could be given. There is a lot of work to be done both with respect to text publications, their new „critical" editions, and with respect to text evaluation and explication. The textological survey comprizes directions and methods, and points to significant results in the field of Hungarian folklore outside Hungary, too. (A survey of text publications in Transylvania and Yugoslavia has been presented, while work in other regions has only been pointed to.) As to the literary forms, there is a difference in the quality and quantity of the preliminary studies. At last the issues in further collecting, archivating, systematizing and preparing new source editions have been treated. The material so prepared should become an integral part of the national culture. In order to achieve this, the folklore textology should attain a higher level and new, more developed and more adequate forms should be found.

Penavin Olga

TÁRSADALMI ELLENTÉTEK A KÖZMONDÁSOKBAN ÉS A SZÓLÁSOKBAN

A közmondások, szólások olyan sajátos nyelvi jelek, melyek több tudományág számára tesznek lehetővé vizsgálatokat, illetve vizsgálatokban, vizsgálati anyagban való felhasználást. Nagyon jól tudjuk, hogy a kimondottan lingvisztikai vizsgálatok mellett, amikor is a nyelvi megszerveződést, a nyelvi jelrendszer tagjainak felhasználási módját, a funkcionálást, a nyelvi és társadalmi szituációkhoz való kötöttséget vesszük bonckés alá, a néprajznak is bőséges vizsgálati, vizsgálódási lehetőséget biztosítanak a szólások és közmondások. A közmondások és szólások ugyanis a használók évezredes tapasztalatait foglalják szavakba röviden, találóan és szemléletesen. Így öröklődnek nemzedékről nemzedékre, természetesen mennyiségben és minőségben is változva, mert ez a nyelvi kifejező eszköz sem megkövült, ez sem változhatatlan. Ez is részt vesz az emberi nyelv változásában, természetes mozgásában. A közmondás és szólás nemcsak nyelvi megformálásában alakul hozzá a kor nyelvi normájához, használati szabályaihoz, ízléséhez, hanem kifejezi, megfogalmazza a használók életének társadalmi, gazdasági, művelődési változásait is, egyszóval a használók életének, tudatának változásait is, igaz, nem mindig rögtön, hanem nem egyszer egy lépés fáziseltolódással, egy lépés lemaradással.

Arról sem szabad azonban elfeledkeznünk, hogy eme nyelvi jelek konzerválják is „mint a kultúra hosszútávú emlékezete” a régebbi társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyokra utaló nézeteket, ítéleteket. O. Nagy Gábor is azon a véleményen volt, hogy a közmondások nem követik híven a társadalmi változásokat, a közmondások inkább a konzervatív vagy már elavult szemlélet hordozói. Viszont azt is elmondhatjuk, hogy napjainkban a korszellemnek és az anyagi alapnak megfelelően vagy „modernizálják” a régieket, vagy, amint az várható is, újak keletkeznek. Ebből az következik, hogy egymás mellett élnek a régiek és az újak. A szóbeliség élteti ezt a műfajt is, mint a folklór számos más műfaját. Mivel a közmondás és szóláskincsben ilyen rétegződés figyelhető meg, figyelembe kell venni a közmondásoknak, szólásoknak ezt a kormeghatározó történeti értékét.

A közmondások, szólások tartalmi oldalát nézve, rögtön meg kell állapítanunk, hogy a közmondáskincsben különösen az erkölcsi szabályokat illetően, sokszor az egymással legellentétebb felfogásokat is

megtalálhatjuk. Ennek az ellentmondásosságnak az okait részint a történeti és társadalmi okokban, körülményekben kell keresnünk, de nem hagyható figyelmen kívül a keletkezés helye, ideje, valamint a társadalomban élő egyedek belső ellentmondásai sem, azok, amelyek nemcsak egy bizonyos személynél jelentkeznek, hanem bizonyos helyzetben, bizonyos szituációban, s mint társadalmi szituációhoz kötöttek maradtak fent, mivel úgy érezték, az ő szemléletük, erkölcsi állásfoglalásukat, tapasztalatukat húzta alá, fogalmazta meg a közmondás, szólás.

A néprajz mindig figyelemmel kísérte a közmondás- és szóláskinccset, mert az ember viszonyulását bontotta ki belőle a társadalomhoz, más embertársakhoz, a közösséghez, a társadalmi rendhez, az erkölcsi normákhoz, az élet számtalan megnyilvánulásához, a sokféle tevékenységhez.

A többnyire erkölcsi illetve osztály-, politikai ítéletek, tanácsok, hasznos megállapítások felbeszülhetetlen információkat tartalmaznak ugyanis az ember gazdasági, társadalmi helyzetéről, mindennapi életéről, anyagi viszonyairól, a termelési viszonyokról, munkájáról, művelődési viszonyairól, a család, az egyes generációk egymás közötti viszonyairól, a barátság, a világ, az élet felfogásáról, az érdeklődési köréről, az emberi magatartásról stb. kérdéseiről, egy szóval az élet sokarcúságáról, az embernek a benne elfoglalt helyéről, az interszónális relációkról. Ugyanakkor az ember érzelmeiről is kapunk információkat, de nem mindig a legszemélytelenebb megfogalmazás hangján, hanem igen sokszor emocionális töltéssel ellátva.

A néprajz a nyelvi-formai elemeken túl többek között ezt a tematikus sokféleséget, ezt a valósághoz alkalmazkodást, a már letűnt világot tükrözést, a mögöttes tartalmat és a közösségi hagyományra épülést, a szóbeliséghez való kötöttséget figyelembe véve jutott el ahhoz az állásponthoz, hogy a közmondások és szólások az epika körébe tartozó folklór műfajok egyike. „Minden proverbium mögött — írja Voigt Vilmos A magyar folklór 286. lapján — egy hajdani esemény áll, amelynek elmondásával egy olyan kerek történet bontakozik ki, amelynek van hőse, és az e hőssel történő cselekményből adódó tanulság az, ami a proverbiumot megfogalmaztatja. Az eredeti történet, eredeti szereplő mivolta később gyakran elhomályosul vagy teljesen el is felejtődik, csak a tanulság — a proverbium — marad meg, és az érvényességi kör, amelyen belül alkalmazható.”

Hogy valóban így, ilyen módon keletkeznek a szólásmondások, bizonyítja sok még ma is ismert háttérű szólásunk, melyek a dédapák idejében vagy a közelmúltban, sőt napjainkban is tudott, ismert, valóban megtörtént eseményen alapszanak. A történet, az esemény kortársai jól ismerik a valóságos háttérrel, a szemtanúk a hagyományozás törvényei szerint a valóság fedezetével mondják el a szólás történetét, ismervén a történeti alapot, a személyt, akihez fűződik a szólásmondás, aki aktív illetve passzív résztvevője volt az eseménynek, helyzetnek.

A kortárs azután más egyéb tudásával ezt is átadja az utódoknak, a hagyományörző, illetve hagyomány átadó szerepüknek engedelmességgel. már változott körülmények között élő utódoktól függ, hogy élte-

tik-e, emlegetik-e a valót, a szólás hátterét, vagy feledésre ítélve a hátter elhalványul s marad csak a szólás.

A Jugoszláviában élő magyarság is, különösen az idősebb generáció még sok helyi keletkezésű szólás hátterét, eredetét ismeri. Szívesen el is mesélik az érdeklődőknek, közben nagyokat kacagva élük újra az elmúltat.

Gyűjtőutaink során Moravicán járva ismerkedtünk meg többek között Kiss Lidi nénivel, aki szinte minden folklór műfajban járatos, sőt nemcsak járatos, hanem forrásértékű felvilágosításokkal is szolgálhat. A vele folytatott beszélgetés során feltűnt, hogy milyen szépen, ízesen beszél s milyen szívesen él szólásokkal, közmondásokkal, hogy színesítse mondanivalóját. Egy ilyen beszélgetés során megütötte a fülünket: „Úgy tett, mint a Nőszkő farkasa, elmént maga, oszt hetedmagával gyöt haza.” Egy legény jellemzésére mondta az idézeteket Lidi néni. Ez a legény elment a faluból, világnak ment, de idők múltával családotól tért meg. A szólás hátterét feszegetve, Kiss Lidi néni a következőképpen mesélte el a szólás keletkezését:

„Nagyanyám mesélte nekem a Nőszkő farkasa történetét. Akko történt, miko az ő édesapja ojan surbankó gyerek vót, se leginy, se gyerek. A falunkba, ahun most a Tűzótóla tanya van, vót egy kert, három uccára nízött. A sarkán vót egy kiss nádas ház, a kikfestő lakott benne. A Krivaja fojó, amit akko Nagýároknak hítak, akko is ott fojt, csak nem vót neki kiásva árok, noha az egisz ucca szilesigbe fojt, ha nagy eső vót, és a kerbe, amit akkor festő kertnek hítak, ot is sokszó felfakatt a víz, még bent a házba is. Akko azt betömtik, megtötöfik, oszt lakták továbbá. Miko mán nagyon vizes vót, hogy nem bírták lakni, othatták. Nem soká állt üresen a ház. Akko még sok vót a vándorleginy, egy gyütt keresztül a falun, meglátta az üres házat, ő belement lakni. Azt az embert Nőszkónak hitták. Annak monta magát. Csizmadia vót, de nyáron mindig halászott, pákászott, madarászott. Könnyű vót neki a falun kívül. Amere fojt a Nagýárok, mán nádas vót, tele hallal, vadkacsáva, csikka. Nagyon tudott halászni. A halat ecseréte kenyérére, zsiré. Így éldegélt. Télen fódózta az emberek csizmáját, papucsát, azér kapott enni meg rossz gunyát. Eccő valamejik gazda adott neki egy beteg, koszos malacot, kikötötte eztet a gyepre, hogy legejjen. Csinát neki ólat, ásott egy gödröt, abba mindig vót víz, ott birt a malac fürdeni. Adott neki inni, enni meg csöves kukoricát, azt hoztak neki a gyerekek, oszt ő ment halászni. Niha még Szivacon is tumént, hetekig is odakóborgott. Akko tavassza Szivacon tul tanát egy kis farkasköjköt, réti farkas vót az. Az öregeket biztosan agyonlűttik, ő meg a kis farkast haza hozta. Monták is neki a faluba, ha ez csinál valami galibát, felakasszuk kendet. Elnevezte a farkast Lilinek. Úgy megtanította mindenre, mint a kutját. Mikó nyött, ki tuta nyitni az ajtót, persze fábu vót a kilincs! Miko mentek madarászni a rétbe, akko bement a Lili, zavarta a szárnyasokat, az öreg meg botta ütötte le őket, oszt hozta haza. Szípen nyött a Lili is meg a malac is, azt a gyerekek etették, kaptak írte halat meg csíkot. A halat még a Lili is ette meg a sok jó vadkacsát meg, ami gyütt. Lili nyött, szípen nyött, eccő eszibe jutott, hogy jó lenne vőlegint szerezni, tél vót. Eccő illa berek, nádak, erek, elmént világnak a Lili, mint a Muzsák

kutyája. Megijedt az öreg, még a faluházán is bejelentette, hogy elmént a Lili. Közbe levágták neki a malacot, a kóbászt a kiminbe tettik füstöni, a többi húst meg lesózták és betették a kisházba. A konyhába vót a pallásfeljárat, ott vót egy könnyű létra, egy dézsába káposzta egy nagy termisküve lenyomtatással. Telt, múlt az idő, de a Lilinek se híre, se hamva. A faluba a nípek rettegnek, filnek, hogy maj még gyün a farkas. Úgy is lett. Ecce arra íbred az öreg egy szíp hódvilágos, hideg iccakan, amire akko azt szokták mondani, de farkasordító hideg van, hogy ordítanak ám a farkasok. Felugrott az öreg a vacokjárul, kinyiz a kisablakon, hát ott egy farkascorda. Meggyütt a Lili a vőleginyekke! Hamar bemént a hátsó házba, a káposztás dézsáru lekapt a követ, amive le vót nyomtatva és a konyhaajtóba tette, megtámasztotta vele az ajtót belül. De a Lili neki az ajtónak meg a többi is mind. Az öregnek alig vót annyi ideje, hogy fel a pallásra. Miko mán a létrát húzta fel, a Lili kapaszkodott bele. Rákijátott, az visszahúzódott, ő meg felrántotta a létrát, lecsukta az ajtót, ráút az ajtóra. Se csizma a lábán, se nagykabát, se suba. A suba ojan rosz vót, hogy abba kilenc macska nem fogott vóna meg egy egeret, de neki jó vót. A farkasok odalen nekistek, a húsnak, a kóbásznak, az öreg csizmájának, mindent szittíptek, a nagykabátját is. Kimenni nem birtak. Az ajtón csak annyi rést nyomtak, hogy bementek, de kimenni nem birtak a fal sarkátul. Így a falu megmeneküt túlük. Miko má mindent felfaltak, szittíptek, egymást marták, az öreg meg fenn didergett a palláson, az ajtón, nem mert onnan mozduni, mert fílt, hogy felugrálnak, oszt felökik az ajtót, akko neki is víge. Miko kezdet virradni, arra ment két ór, hallják a nagy robajt, az öreg is lekajabát nekik, hozzanak puskát, lújik agyon a farkasokat, mert az iccaka meggyütt a Lili sokadmagáva. Az örök ementek, visszagyütték, a kisablakon belűttek. Miko egyet meglűttek, a többi is arra az egyre szaladt, akko lelűttik mindet, a hat vőlegint meg a Lilít. Az öreget lehúzták a palásru, félíg megfagyva, félíg bedilizve. Miko meglátta, hogy a farkasok martaléka lett minden, a haját típte. Azóta is szokik mondani, amejik legin elmént a falubul és családostul gyöt haza, ez is úgy tett, mint a Nószkó farkassa, elmént maga, oszt hetedmagával gyöt haza!"

„A bánáti Ittabén — most mesélte egy barátom — élt egy idős aszszony, aki a nagyanyjától hallotta a következő történetet. Az Úveges Marisról szólott, s ennek nyomán, ha valakivel történik valami, bajba jut, akkor Ittabén azt mondják: Megszorult, mint Úveges Maris.

Történt ez pedig a régebbi időkben, hogy lókötők tértek a falu alatt levő csárdába. Nagy italozásba kezdtek, minden féle jót követeltek az asztalra.

— Kocsmáros, valami hiányzik! — kiáltotta el magát a lókötők hangadója.

Megszeppent a kocsmáros, mert vajon mi hiányzik még ezeknek a betyároknak, amikor minden jót az asztalra rakott.

— Hallod-e, hogy hiányzik valami, ebadta cégéres gazember?

— Mi kellene, ha volna? — kérdezte megszeppenve a kocsmáros.

— Menyecske! — kiáltották a betyárok.

Hű, elöntötte a meleg a kocsmárost, mert nem olyan ez a falu, ahol betyárokkal társalkodó menyecske akadna. Vagy mégis?...

— Hát az Úveges Maris, ha az jó lesz...

— Elő azzal a fehércseléddel! — parancsolta a vezér.

És jött az Úveges Maris, illegette már magát a betyárok előtt, s kerekedett olyan hangulat, hogy a — legenda szerint — majdnem ki-dőlt a csárda oldala.

Hajnalban elpilledtek a tivornyázók, fizetni akartak, mert pénzük volt bőven, azaz...

— Nincs meg a pénzem! — kiáltott fel az egyik betyár.

A másik is a zsebébe nyúlt, de csak dohányporba markolt. Így járt a harmadik is.

— Azt a kutya úr... — kerekítette el a füstösképű betyár. — Ez az Ablakos, vagy milyen Maris kizsebelt bennünket.

— Úveges az te, de most majd megemlegeti ezt a napot. — Lóra, cimborák, megtanítjuk mi, hogy nem lehet velünk kibabrálni!

És elnyargaltak a mámoros betyárok Úveges Marishoz, kiráncigálták az udvarra, követelték tőle a pénzt. De a betyárokkal társalkodó menyecske biztos helyre mentette az ezüstöket, és nem akart vallani.

— Kössétek a ló farkához! Majd bevallja, hogy ő vitte el a pénzt.

Úveges Marist a ló farkához kötözték, és végigszántották vele a kórós, számartövises réten.

Hogy vallott-e Úveges Maris, a betyárok mulattatását szolgáló aszszony, azt már nem tudja elmondani barátom, de Ittabén, ha megszorul valaki, valami nagy baj éri, akkor ezzel a szólás-mondással intézik el: Megszorult, mint Úveges Maris." — írja Kántor Oszkár.

Az adatszolgáltatók, illetve a folyamatos előadásban, beszélgetésben újabb közmondásokat alkalmazók még élénken emlékeznek a proverbiumot kiváltó történetre, eseményre, személyhez — teljes névvel megjelölt — személyhez kötve az eseményt, anekdotát, ha a faluban történt. Ha másutt élő személyről és történetről, eseményről van szó, akkor a helymegjelölést sem hanyagolják el. Tehát a proverbium háttere még nem halványodott el, nem vészett ki a közösségi tudatból. Még élvezik, élvezettel, huncutan mosolyogva adják elő, a szemük sarkából figyelve a hatást, a visszacsatolást. Ezek a proverbiumok még nem megkopott formában, háttér nélkül élnek egy-egy közösségben.

De nemcsak a néprajz foglalkozik ezzel a nyelvi-folklór eszközzel, hanem más interdiszciplináris kutatásokban is felhasználják a proverbiumokat, másfajta vizsgálati anyagban is szerepelnek vizsgálati eszközként. Többek között a személyiségvizsgálatban, a pedagógiai pszichológiában is. Az ilyenfajta vizsgálatokkal azonban jelen pillanatban nem szándékozunk foglalkozni.

De most már kanyarodjunk vissza témánkhoz. Témánkkal kapcsolatban idézzük fel O. Nagy Gábor álláspontját: „...a szólás... magán hordozza mind a dolgozó, mind az elnyomó osztályok ellentétes szemléletének jegyeit...” (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Gondolat, 1966) Szemerkényi Ágnes így viszi tovább a gondolatot: „...a proverbiumban az egyéni tapasztalás nyer általánosítást, de csak akkor, ha a közösség véleményét tolmácsolja a szellemes egyén.” (Sze-

merkényi Ágnes: A proverbiumok logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálatához, Népi Kultúra — Népi társadalom, II—III. 1969.)

Sokak szerint a proverbiumok olyan ösöktől megfogalmazott élet-tapasztalatokról, ideológiai álláspontokról informálnak, melynek igaz voltát, érvényességét, helyénvalóságát az idő is igazolta. Erdélyi János szavait idézve: „a hosszú tapasztalás által megerősödött, meghitelesített igazságok nem vesznek ki egykönnyen, méltók arra, hogy az utódok is tudomást szerezzenek róluk. „Közismert tény — írja Szecső Tamás: Kommunikációs reendszer — köznap kommunikáció c. könyvében —, hogy pl. a közmondások —, amelyek *gyökereiket a kapitalizmus előtti, „természetadta” közösségeken alapuló társadalmakba eresztik* — formai és tartalmi merevségükkel azt a célt szolgálták, hogy a társadalmi élet bizonyos alapnormáinak és értékeinek rendszerét kommunikálják generációról generációra.”

A Magyar folklór (szerk. Ortutay Gyula) 32. lapján olvassuk a következő megállapítást: „... egész népköltészetünk... Feltűnően élesen fogalmaz a társadalmi ellentétek kérdésében, következetesen úr ellenes...”

„Úr és paraszt gyanakvó haraggal állnak szemben egymással” — olvassuk a Magyarország története 1526—1790. c. összefoglaló mű egyik passzusában.

Régi ellentét ez, még a késő feudalizmusból veszi eredetét, tovább mélyült a feudalizmus bomlása, a tőkés fejlődés megindulása, a parasztság differenciálódása idején. A közmondások is tanúskodnak az ellentétről.

A történetírók szerint, a paraszti gazdálkodás nem fejlődhetett a feudalizmusban, a feudális úr, a birtokos osztály gátolta fejlődését kizsákmányoló politikájával. A földesúr ugyanis már nem elégedett meg a feudális járadékokkal. Minden áron fokozni akarta jövedelmét, hogy fedezhesse a fényűzés, a földvásárlás, a török elleni védekezés miatt mgnnövekedett kiadásait. Hogy célját elérje, a jobbágyságot túlságosan igénybe vette, vámokat szedett, meghatározatlan napig tartó robotot vezetett be, az ígás robot mellett gyalog robotra is kényszerítette jobbágyságát, a bírság, a dézsma, a beszolgáltatás, a termésben visszafizetett rossz napokban felvett kölcsön, a fahordás, erdőirtás, a földesúri bíráskodás, a botlás, mind a jobbágyság testi és anyagi erejének megfogyatkozását idézte elő. „A parasztság viszonylag jelentős tömegeinek elszegényedése volt jellemző erre a korra... A jobbágyság kényszerítve zselléreké váltak, a földesúr ugyanis erővel elvette földjüket... Az elszegényedés nemcsak a zselléreskedésben tükröződött, hanem az „örökös jobbágyságban” is. (Magyarország története). A prédikátorok a parasztság leszerelésére törekedtek, ilyeneket hirdetve: Add meg az istennek, ami istené, a császárnak, ami a császáré.

A szökés és a felkelés volt a parasztság fegyvere. Mindenük hátrahagyásával menekültek, szöktek meg, ha másként nem lehetett védekezni a földesurak kegyetlen bánásmódja ellen. Hátán háza, kebelén kenyere — mondja a közmondás. A szökött jobbágyság közül sokan a végvárakban való katonáskodásban láttak kiutat reménytelen helyzetükből. A zendülőket, a paraszti felkeléseket leverték, a résztvevőket

felkoncolták. A XVII. és XVIII. században a paraszti családi szövetkezetek, a zadrugák jelentettek még egyfajta menekülési lehetőséget a fokozódó kizsákmányolás ellen. A családi szövetkezetekben 25—30 személy élt, de csak a ház után adóztak, mert egy házban, egy kenyéren éltek. A XVIII. században a terhek ugyanis még inkább megnövekedtek, a katona eltartási kötelezettség, a porció, az ingyenes közmunka, az erőszakos katonafogás, a verbuválás, a folytonosan növekedő pénzbeli teher (füstpénz a földesúrnak, az egyháznak dézsma, párbér, hozzájárulás a templom, az iskola, a tanító fenntartásához, a papi föld művelése, a terményjáradék is teher, a kilenced, a tized, a földesúrnak a konyhai ajándék, a forspont adás), a végrehajtás, a deres, a kaloda, a börtön, mind a jobbágy és a földesurak közti ellentétet növelte. Ha már nem bírta a terheket a jobbágy, csapot, papot otthagyt. Az eredmény a sok koldus, csavargó, tolvaj, rabló. A lakosság segíti őket, mert sorstársakat lát bennük.

A tőkés fejlődés megindulása magával hozta a parasztság differenciálódását. A vagyonfelhalmozódás eredménye a nagygazda, a zsíros paraszt megjelenése. Ez a réteg is szaporítja a kizsákmányolókat. A töredéktelkes jobbágyok, a házas zsellérek részesként kénytelenek nyáron aratni a földesúrnál, a nagygazdánál, a házatlan zsellérek napszámossokká válnak, bérmunkásokká. A legkiszolgáltatottabbak a szolgák, a cselédek. Ezeknek semmiféle termelőeszközük nincs, teljesen kiszolgáltatottak. A bérmunkát végzők, ha nem akarnak dolgozni, botolás, elfogatás, katonáskodásra kényszerítés a bérük. A többinek a terhe is szinte kibírhatatlan, ugrásszerűen megnövekedett a robotteher, hisz a földesúr piacra akar termelni. A földrablás, a jobbágy megakadályozása, hogy a piacon értékesítse felesleges terményét, állatát, konkurenciát jelentsen, a jobbágyörökösödés megakadályozása a földesúr eszközei a jobbágy vérének kiszípolozására, a jobbágy kizsákmányolására. A jobbágylányok testi kiszolgáltatottsága is ok az elkeseredésre. A betyárok, a szegénylegények megpróbálnak igazságot szolgáltatni, de a nemesi vármegye zsandárjaival üldözi őket, akasztófa vár rájuk. A koldusok, a csavargók száma is növekszik. Az ellentét egyre mélyebb. A nagy kiterjedésű mocsarak, a sokszor kiöntő folyók, az áradások dögvész eredményeznek. A babonáság, a ráolvasás, ólomöntés, fejelfuvás stb. az egyetlen gyógyszer a természetes gyógyítás, a fűben, fában levő orvosságok felhasználása mellett. Ember, állat gyógykezelése ez! Hullik is az ember és az állat egyaránt. Az alultápláltság, a sok megterhelés nem marad büntetlen. A túlrobotolás embert, állatot leront testileg. A lakáviszonyok, az öltözködés sem valami fényes, nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. „A szegény legtöbbször konyhából, szobából, esetleg istállóból álló kunyhójában még az 1820 és 1848 közötti időben sem akadt egyéb a maga készítette ládaszerű ágynál, a festetlen támlájú padnál, a szőkrőnyél, ennél a durván ácsolt ládánál, amelyben a kevéske ruhafélét és az egyéb apró holmit tartották. Megannyi darabja a paraszt faragó készségének. Edénye változatlanul a közönséges cserépedény: a parasztfazekas munkája. Fa evőkanállal evett fatányérból. A szegény ember asszonyostul, gyermekestül továbbra is vászonruhában járt. Télen legfeljebb két gatyát húzott fel, ritkábban bőrnadrágot. Posz-

tóujjas helyett szűrdozmányt vagy ködmönt. — Ételei is kezdetlegesebb ételfélékből, főleg savanyú levesekből, kásákból, lepényekből, répa és káposztafőzelékből, főtt tésztákból, ritkábban paprikás húsfélékből álltak.” (Magyarország története 1790—1849. 160. l.) A XIX. század parasztmozgalmi sem hoztak sok változást. A „nagy szaladás” idején a polgári forradalom eltörölte ugyan a jobbágyságot, sokan meg is gazdagodtak a XIX. század második felében, de a nagy tömegek továbbra is szegények maradtak. A kapitalista fejlődés megteremtette ugyan a munkásosztályt, de a paraszt a földosztás elmaradása miatt anyagilag nem került kedvezőbb helyzetbe. Majd csak a szocializmus változtatta a helyzetet.

Ez a dióhéjba szorított történelmi áttekintés talán némileg segít megérteni a közmondásokban, szólásokban jelentkező úr—szegény ember viszonyt, az urak, a gazdagok viszonyulását a szegény emberhez, a parasztok lebecsülését, megvetését. De a szegény ember sem maradt adós, ő is hangot adott véleményének, megformálta, szólásba, közmondásba öntötte az urak iránt érzett megvetését, ugyanakkor megformálta, szólásba, közmondásba öntötte a maga nyomorúságát is.

Lássuk ezek után magukat a közmondásokat.

1. A *paraszt lebecsülése* jelentkezik a következő szólásokban és közmondásokban:

Huncut a paraszt, mihelyt egy araszt. — Baranya

Huncut a paraszt, ha csak egy araszt. — Kórógy

Vén rókát, vén verebet, vén parasztot nehéz megcsalni. — Baranya

Parasztnek, ebnek ajtó előtt helye. — Baranya

Aba nem posztó, paraszt nem úr. — Topolya

Nem illik bocskorra a sarkantyú. — Topolya

Isten őrizzen házas szolgától, jármos bivalytól, út melletti földtől.

— Kishegyes

Hegyes szarvú ökörnek letörnek a szarvát. — Moravica.

Úgy kell húznod az igát, ahogy a gazda parancsolja. — Kishegyes

Lusta lónak korbács az abrakja. — Kishegyes

2. A *szegénység álláspontja az urakról*:

Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni. — Bácska, Bácság, Baranya

Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni, meglövéldöz a magjával. — Muravidék

Gazdag ha bolond is, okosnak tartják. — Pacsér

Fejétől bűzlik a hal. — Topolya

Nincs olyan gazdag, ki másra ne szoruljon. — Baranya

Nincs az a sok, ami el ne fogyna. — Topolya

Éhes balha jobban csíp. — Kórógy

Szegény fog madarat, de gazdag eszi meg. — Haraszi

Farkasból bárány sose lesz. — Kórógy

Több szegényt látni jót, mint gazdagot. — Szentlászló

Halomra nem kell földet hordani. — Moravica

A gazdagnak is kettő az orrlika, mint a szegénynek. — Verbász
Eszi a cselédet, mint fene a malacot, csak nem a farkáról kezdi. —

Kishegyes

Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. — Becse

Sólyom madárnak nem lesz galamb fia — Becse

Botból nem lesz borotva. — Orom

A gyümölcs nem esik messze a fájától. — Becse

Hamis kereset ritkán száll harmad ízre. — Becse

Úgy forog a kerék, ha kenik. — Becse

A szegény emberből lett gazda a legnagyobb sintér, mert az elevenen is nyúz. — Kishegyes

Amit ad az úr, nincs köszönet benne, egyik kezével adja, a másikkal nyúl érte. — Feketics

Aki gazdagnak kel, szegényen fekhetik. — Csúza

Varjúnak varjú a fia. — Vörösmart

A kutya is oda szarik, ahol nagyobb rakás van. — Feketics

A gazdagság jó szolgáló, de rossz uralkodó. — Csúza

Nincs olyan nagy úr, aki meg nem szorul. — Baranya

Gazdag könnyen lel barátot. — Csúza

A gazdagnak az egere is kövérebb. — Csúza

Gazdagnak sok a kísértője. — Baranya

Szegény ember marhája hízlatja az urat. — Baranya

Ha a paraszt nem szarik, az úr nem eszik. — Kanizsa

Gazdag ember gyermeke ritkán sír igazán apja halálán. — Feketics

Úrnak, kutyának, lónak ne higgy. — Feketics

Az urak vesznek össze és a jobbágyok haját tépik. — Kót

Ki nagy úrral perel, könnyen tarisznyát lel. — Topolya

Sétálnak, mint az urakban az ördög. — Verbász

Roszsabb az adószedőnél. — Szentlászló

3. A *robotmunkáról*, a munka ideje alatti ellátásról szól néhány közmondás, szólás:

Lusta lónak korbács az abrakja.

Nem hajt a török.

Úgy kell húznod az igát, ahogy a gazda parancsolja — Csúza

Nem kap zabálni, aki nem akar kapálni. — Kórógy

4. A *szökött jobbágy* keservei csendülnek ki a következőkből:

Hátán háza, kebelén kenyere. — Bácska, Bánság, Baranya

Keserű a más kenyere. — Bácska

Napnál ebédelt, holdnál vacsorázott. — Kishegyes

Kiválcsa a nyúlpasszust. — Kishegyes

Felhúzta a nyúlcipőt. — Zenta

5. A *törvény* nem sok védelmet nyújt a szegénynek.

A törvény olyan háló, mely a gyenge szúnyogot megfogja, a darázs meg keresztültörtöri magát rajta. — Verbász

Régi szokás törvénné válik. — Bácska
 Ami szokás, illendő is. — Kúla
 Meghalt Mátyás király, oda az igazság. — Bácska, Bánság, Baranya, Muravidék, Szlavónia
 Akié a tehén, azé a borjú is.

6. *A szegénység erkölcsi magatartását, véleményét mutatják a következő szólások és közmondások:*

Legtovább az igazsággal érhetsz. — Temerin
 Ebül jött szerzemény kutyául megy el. — Temerin
 Amilyen a munka, olyan a jutalom. — Temerin
 Kinek egyszer megégette a száját a kása, az aludtejet is megfújja.
 — Csúza
 Egy rothad alma százat is elront. — Kispiac
 Minden botnak két vége van. — Temerin
 Rövid dinom-dánom, hosszú szánom-bánom. — Kispiac
 Szólj igazat, betörik a fejed. — Zrenjanin
 Előbb rágd meg, aztán köpd ki a szót. — Pacsér
 Beszélni ezüst, hallgatni arany. — Bácska, Bánság, Baranya
 Ne menj fejjel a falnak, mert betörik. — Becse
 Ne szólj szám, nem fáj fejem. — Becse
 Harag rossz tanácsadó. — Becse
 Minden nyavalyának legjobb orvossága a tűrőmolaj. — Kúla
 Nem jó a rúd elé szaladni, mert elüt a kocsi. — Kishegyes
 Leforrázott eb az esőtől is fél. — Becse
 Bízik benne, mint Kossuth Görgeiben. — Baranya
 Aki nem szánt, gazt arat. — Baranya
 Aki nem vet, nem is arat. — Baranya
 Nincs aratás munka nélkül. — Baranya
 Ha paraszt nem volna, kenyerünk se volna. — Baranya
 A jó munkás mindig talál magának dolgot. — Baranya, Bácska, Bánság
 Az jár jól, aki a termését bőrben adja el. — Baranya
 Ha nincs pap, jó lesz a ministráns is. — Baranya
 Kinek pap a bátyja, isten a barátja. — Baranya
 Adós fizess, beteg nyögj. — Baranya
 Rosszabb már nem jöhet. — Baranya
 Nehéz két úrnak szolgálni. — Bácska
 Az a mienk, amit megeszünk. — Baranya, Bácska, Bánság
 Add meg a császárnak, ami a császáré, istennek, ami az istené. — Zenta
 A szegény ember sorsát csak a szegény érti meg. — Kishegyes
 A szegény ember sorsát csak az érti meg, akinek ugyanaz a tüsök szúrja a lábát. — Kishegyes
 A gazdag hízik, a szegény bízik. — Becse
 Gazdag pénzzel, szegény ésszel él. — Becse
 Nincs gyümölcsözőbb a szegény kenyerénél. — Csúza
 Nincs gyümölcsözőbb a szegény tenyerénél. — Csúza

Könnyebb a szegényt kicsúfolni, mint felruházni. — Csúza
 Fűzfa hegedűhöz nád vonó illik. — Baranya
 A szegény embernek egyetlen kincse a becsület. — Baranya
 Szegény ember csikója meg a gazdaember lánya a hámot hamar
 elkapja. — Temerin.
 Mindig azt a lovat verik, amelik húz. — Temerin
 A szegény ember nem nagy úr. — Baranya
 Szegény ember szándékát boldog isten bírja. — Baranya
 Nyügbe vetett ló nem messze nyargal. — Csúza
 Asszony gazda, gyerek szolga nem sokat ér. — Baranya
 Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj. — Baranya
 Amint az apák fújják, a fiak úgy táncolnak. — Kórógy
 Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el. — Kórógy
 Pénz beszél, a kutya ugat. — Bácska, Baranya, Muravidék
 Aki bírja, marja. — Bácska, Bánság, Baranya
 Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt. — Temerin

7. *A szegénység, a vagyontalanság, a kiszolgáltatottság* is hangot kapott a közmondásokban, szólásokban:

Nagy akadály a szegénység. — Baranya
 Szegényt az ág is húzza. — Bácska, Bánság, Baranya, Muravidék, Szlavónia
 Nincs nagyobb baj a nincstelenségnél. — Baranya
 Körmetlen macska nehezen mászik fel a fára. — Baranya, Bácska, Bánság
 Sok bűn oka a szegénység. — Temerin
 Olyan szegény, mint szalma között a tetű. — Kishegyes
 Szegény, mint a templom egere, melynek kivarasodott a talpa a sok haszontalan szaladgálásban. — Kishegyes
 Szegény embernek szegény a szerencséje. — Becse
 Szegény ember úgy gondol a maga kevesére, mint a gazdag ember a maga sokjára. — Becse
 Szegény ember hamar megolvashatja a malacait. — Baranya
 Holmiját a szegény könnyen számbaveszi. — Baranya
 Szegénynek oly kár egy pénz, mint gazdagnak száz forint. — Baranya
 Ha a szegény ember csirkét eszik, vagy a csirke, vagy az ember beteg. — Baranya, Bácska, Bánság, Muravidék, Szlavónia, Szerémség
 A gazdag akkor eszik, amikor akar, a szegény, amikor van. — Becse
 Szegénynek még a csuprából is kifut. — Baranya
 Olyan éles, mint a szegény ember baltája. — Baranya
 Szegény ember vízzel főz. — Baranya
 Szegény kevélyt az ördög is neveti. — Becse

8. *A szegény ember ha már nem bírja a terhet, kifosztották mindenéből, koldusbotra jut, esetleg beáll betyárnak.* A kiszolgált öreg had-

fiak is életük alkonyán koldus tarisznját akaszthatnak a nyakukba s járhatják a vidéket alamizsnáért. Elnyújtott énekükkel hívják fel magukra a figyelmet. A betyárok között is több a betyárok legaljának számító kapcabetyár, aki még a tyúktolvajnál is silányabb embernek számít. A betyárok legtöbbször akasztófán fejezik be életüket.

Fiatalkatonából válik a vén koldus. — Baranya
Nincs savanyább kenyér az alamizsna kenyérnél. — Baranya
Pislog, mint vak koldus a toronyórára. — Kishegyes
Szégyenős kódésnak üressen marad a tarisznája. — Kórógy
Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el. — Verbász
Még a tyúktolvaj is becsületesebb, mint a kapcabetyár. — Verbász
Káromkodik, mint a futóbetyár.
Akasztófa címere. — Kórógy
Szél verje össze a bokádat. — Baranya

9. Vidékeinken még a *török világnak* is vannak nyomai a közmondásokban. A török világ sok baja, szenvedése kapott megfogalmazást az alább felsorolt néhány közmondásban, szólásban:

Török iga. — Hetény
Török patkó, magyar járom, ez uralkodik ezen a tájon. — Hetény
Rossz szomszédság török átok. — Hetény
Vitte nagy boldogan, mint Kinizsi a törököket. — Hetény
Hátra van még a fekete leves. — Becse
Úgy él, mint egy pasa.

Ezek a hevenyészve összeszedett és papírra vetett szólások és közmondások csak szerény illusztrációként szeretnének szolgálni. Gyűjtésünkben még több szólást és közmondást is kiemelhetnénk, de talán egyelőre a felsoroltak is némi képet adnak az úr—szegény ember viszonyáról a jugoszláviai magyaroknál.

A kilenc fogalomkörbe csoportosított anyagot még tovább lehetne bontani. Többek között pl. hírt kapunk ezekből a közmondásokból, szólásokból a robotmunkáról. (Úgy kell húzni az igát, ahogy a gazda parancsolja.) A jobbágy viszonyulását mutatja a robothoz a következő: Nem hajt a török. Az immel-ámmal végzett munkának nem sok haszna volt, a jobbágy ugyanis azt nézte, minél kevesebb erőbevetéssel végezze a szükségmunkát, a rákényszerített kötelességet, hogy még utána a saját kis földjének művelésére is legyen ereje.

Mondtuk, hogy az adózás elől való menekülésnek egy módja volt a nagycsaládban, a családi zadrugában való élet. A nagycsalád szervezetre utalnak a következők: Asszony gazda, gyerek szolga nem sokat ér. Amint az apák fújják, a fiak úgy táncolnak. Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj. Ritkaságnak számított az asszony gazda a nagycsaládi szervezetben, csak az igazán ügyes, talpraesett, jó szervező, gazdálkodáshoz értő asszonyok állhatták meg a helyüket. Ami pedig a fiak helyzetét illeti, tudjuk pl. Szlavóniából, hogy a felnőtt fiak is alárendelt helyzetben dolgoztak, az apa, a gazda, a nagycsalád feje kikérte ugyan a férfi

tagok véleményét, de maga döntött, maga szabta meg kinek-kinek a napi feladatát, apellátá nem igen lehetett az ő akarata, rendelete ellen. A sok kéz valóban áldásosnak bizonyult a nagycsaládi gazdálkodásban, hisz még a legminimálisabb gépesítésről sem lehetett szó, szükség volt minden munkáskézre, még a gyerekekére is, nem is szívesen adták ki a családból a férfi gyereket, ha netalán az özvegyen maradt anya más családba szándékozott férjhez menni, nem maradt többé a családban akár özvegyen vagy más nőtlen, megözvegyült férfi családtag feleségeként. A munkáskéz elvesztése anyagi veszteséggel járt volna. Minden erővel, még a falusi hivatalos szervek közbenjárását is igénybe vették, hogy visszatartsák a távozni akarót, ne kelljen kiadni az apai köteles részt.

A jogi gyakorlatról is megtudtunk egyet-mást közmondásainkból. Szinte a római jog szólal meg paraszti megfogalmazásban a következőkben: Akié a tehén, azé a borjú is. Régi szokás törvénné válik.

Mivel a rokoni kapcsolatok sok kívánni valót hagytak maguk után, különösen a sok, néha 25—30 tagot számláló, több generációt egybefogó nagycsaládban, ez is megfogalmazást nyert. A férfiak között ritkábban fordult elő civakodás, veszekedés, annál többször esett meg a család nő tagjai között. Legélesebb lehetett a gazdaasszony és a fiatal, alig tapasztalt menyecskék között, nem mintha a menyecskék nem irigykedtek volna egymásra anyósuk titkos segítsége, kedvezése miatt. Az anyós azonban nem akarván elriasztani a családba nem régen bekerült fiatalot, nem neki mondta észrevételeit, hanem: Lányomnak mondom, menyem is értsen belőle.

A gazda, a család anyagi haszna csak a tisztességes munkától, a becsületes földműveléstől várható. (Aki nem szánt, gazt arat. Aki nem vet, nem is arat. Nincs aratás munka nélkül. A jó munkás mindig talál magának dolgot. Gazda szeme hízlalja a jószágot. Az jár jól, aki a termését bőrből adja el stb.).

A kapitalizálódás a kisparaszti termelésben is érezteti hatását, az észjárás is igazodik hozzá. (Gazdag pézzel, szegény ésszel. Pénz beszél, kutya ugat. Aki bírja, marja. Aki gazdagnak kel, szegényen fekszik. Nincs olyan nagy úr, aki meg nem szorul.) A szegény ember is kiléphet nyomorúságából, ha megfelelően termel, gazdálkodik, piacozik, de isten mentsen — mondják — a szegényből lett gazdától: A szegény emberből lett gazda a legnagyobb sintér, mert az elevenen is nyúz.

Az adminisztráció is sok hibával terhes. A község, a megye is a földesúr mellett foglal állást a szegény ember ellen a vitás ügyekben, de csalafintasággal, kis ügyeskedéssel, egy kis „kenéssel” a szegény is maga felé fordíthatja a felettesek jóindulatát. Egy kis protekció, kapcsolat sem megvetendő a peres ügyek intézésében. (Kinek pap a bátyja, isten a barátja. Úgy forog a kerék, ha kenik.) Egyébként a szegény számára nincs igazság, a törvény is az urak érdekeit szolgálja. Meghalt Mátyás király, oda az igazság — sóhajtják a paraszti kunyhókban nem egyszer. A törvény előtti egyenlőség is csak a mesékben él. (A törvény olyan háló, mely a gyenge szúnyogot megfogja, a darázs meg keresztül töri magát rajta.)

Ha új tisztségviselő kerül be az adminisztrációs gépezetbe, az csak azt nézi, hogyan szedhetné meg magát minél hamarabb, hogyan, mi módon gyarapítsa vagyonát. Ezt a szándékot, törekvést nagyon szellemesen fogalmazták meg: Éhes balha jobban csíp.

A paraszti, jobbágy réteg sokat várt a 48-as forradalomtól. „Kossuth apánk” szinte szentként jelenik meg a népi hagyományban. Görgeyt pedig árulónak minősítették, hisz letette a fegyvert, vége szakadt minden reménykedésnek. Kossuth megbízott Görgeyben, mikor felkérte a hadügyminiszteri tárca elvállalására. Görgey azonban nem felelt meg Kossuth elvárásának. A temesvári végzetes vereség után Görgey felszólította Kossuthot, mondjon le, ruházza rá a főhatalmat, hogy tárgyalhasson a cári sereg főparancsnokságával. Kossuth meg is tette, mert azt remélte, Görgey nem teszi le a fegyvert feltétel nélkül. Viszont Görgey kész volt feltétel nélküli megadásra, csak azt kérte, hogy az orosz csapatok előtt kerüljön e tényre sor. Ezzel „Kossuth apánk” bizalmával visszaélt. A nép ezt sem hagyta szó nélkül. A következő közmondás, szólás őrizte meg az utókornak eme sokat emlegetett szomorú tény: Bízik benne, mint Kossuth Görgeyben. A baranyai magyarok, ha azt akarják kifejezni, hogy valaki nagyon bízott valakiben és csalódnia kellett benne, még napjainkban is ezzel a szólassal akarják visszaadni a csalódás tényét és a csalódás, megcsalattatás nagy fokát.

Összegezőképpen megismételhetjük O. Nagy Gábor, Voigt Vilmos és mások megállapítását, hogy a közmondások valóságtartalmúak, nagyon szépen tükrözik a már letűnt világot, eseményeit, felfogásait, törekvéseit, szemléletét, örömet, bánatát. Még napjainkban is élnek ezek a hagyományozó idősebb emberek emlékezetében, nyelvi megnyilatkozásaiban. A fiatalabbak már a háttérrel nem ismerik, nem is mond nekik sokat a régi szólás, közmondás. Ők már a modern élet jelenségeit foglalják közmondási, szólási funkciót betöltő nyelvi jelekbe. Nekik kifejezőbb: Megkezdődött a visszaszámlálás, elhúzza a csikot, le esett a klikker stb. Ez az ő életük. Ebbe nőttek bele, ebben élnek mindennapjaikat, ehhez az élethez alkalmazkodik a nyelvi megnyilatkozás is, hisz a nyelv alkalmazkodik a használók társadalmi, gazdasági, művelődési szintjéhez, a nyelv nem valami kövület, évezredek, évszázadok kövülete.

IRODALOM

- Magyarország története* I—III. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
Magyar folklór, szerkesztette Ortutay Gyula, Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*, Bp. 1976.
A magyarság néprajza. III. kötet. Bp.
Voigt Vilmos: *A folklór esztétikájához*, Bp. 1972.
Voigt Vilmos: *A szólások változatainak szintjei*, *Magyar Nyelvőr* 1971/1.
G. Zauner Éva: *Mondásválasztás*, Bp. 1978.
Szecskő Tamás: *Kommunikációs rendszer — köznapi kommunikáció*, Bp. 1971.
Saját gyűjtésem Jugoszlávia magyar lakossága körében.

(Kántor Oszkár) K. O. Megszorult, mint Üveges Maris, Magyar Szó, 1978.

Hoppál Mihály: Elbeszélés és emlékezet — Tolsztoj-novella egy paraszti elbeszélő emlékezetében, Literatura, 1979. 2—3. Akadémiai Kiadó.

REZIME

DRUŠTVENE SUPROTNOSTI U POSLOVICAMA I IZREKAMA

Proverbija kao društvena memorija realnog sadržaja odražava rečima plastično i očigledno, vekovno iskustvo onih koji je koriste. Istovremeno proverbija formuliše i promene u životu i svesti korisnika, i promene ekonomskog, društvenog i kulturnog karaktera. Iza svake proverbije krije se neki nekadašnji događaj, iz toga se izvlači pouka na osnovu koje nastaje proverbija. Kao ilustracija autor opisuje proces nastajanja jedne poslovice.

U delu Mađarski folklor (Magyar folklór) na 32. strani Gyula Ortutay piše sledeće: „Cela naša narodna poezija ima neobične oštre formulacije kad je reč o društvenim suprotnostima, i konzekventno je protivna gospodstvu”. Ovu osnovnu tezu autor dokazuje na osnovu materijala prikupljenog u Jugoslaviji, a pod naslovima: *Potcenjivanje seljaka*, *Kuluk*, *Odbegli kmet*, *Zakon*, *Moralno ponašanje siromaha*, *Njihovo mnjenje*, *Siromaštvo*, *Nemaština*, *Obespravljenost u proverbijama*, „Velika bežanja” četrdesetosme u proverbijama.

SUMMARY

SOCIAL OPPOSITIONS IN PROVERBS AND SAYINGS

The proverb as a kind of social memory of real contents reflects century old experience in a plastic and evident way. At the same time the proverb also formulates the changes in the life and conscience of the speaker, as well as economical, societal and cultural changes. Each proverb contains a past event, a moral follows, and brings a proverb into existence. As an illustration, the author describes the genesis of a proverb.

According to Gyula Ortutay, the Hungarian popular poetry contains very sharp formulations with respect to social oppositions, and is consequent in its anti-gentility. This is the main point which has been proved on the basis of the material collected in Yugoslavia.

Tóth Ferenc

A PETŐFI BRIGÁD DALAI

**(Munkásmozgalmi és háborús
folklor hagyományok
Topolyán)**

A jugoszláviai magyarság háborús folklor hagyományainak és e hagyományok életének a vizsgálata elhanyagolt területe népköltészeti kutatásainknak. Igaz, akadt már olyan gyűjtemény,¹ amely a Vajdaságban még fellelhető magyar munkásmozgalmi dalok perzentálását tűzte ki célul, olyan kiadvány, amelyből a Petőfi brigád egyik-másik daláról is értesülünk,² sőt olyan könyv is, amelyben a szerző végigkíséri Topolya és vidéke munkásmozgalmának történetét.³ Nem hagyható figyelmen kívül Szűcs Budai József, topolyai zenepedagógus gyűjtőmunkája és kórusvezető tevékenysége sem, amelynek eredményeként nemrégiben hanglemezen is napvilágot látott a topolyai énekkar forradalmi dalokat tartalmazó repertoárja. Mindazonáltal mégsem lehetünk elégedettek, mert mind ez ideig nem történt kísérlet arra, hogy a Petőfi brigád brigáddá szerveződésének, azaz harcba indulásának színhelyén kutatás és vizsgálat tárgyát képezze a háborús folklor hagyomány továbbélése. Gyűjtőmunkánk során ez utóbbi cél vezérelt bennünket.

Minthogy a Petőfi brigád indulásának színhelye Topolya volt (innen indult a brigád 1944. november 28-án), figyelmünk annak a folklor hagyománynak a földérítésére összpontosult, amely a brigád megalakulását, életét, belső megszervezettségét és harcait, majd ezt követően a felszabadulást övezte. Ezért a gyűjtés eredményessége, hitelessége és viszonylagos teljessége érdekében olyan adatközlőket kerestünk fel, akik maguk is részt vállaltak a háború előtti mozgalmakból, családjuk vagy barátaik révén kapcsolatot tartottak a Petőfi brigáddal, vagy pedig maguk is részt vettek a brigád harcaiban.

Adatszolgáltatóinknak a brigád indulására, belső megszervezettségére vonatkozó szavai általában megegyeznek. Az indulás idejéről és körülményeiről, a brigád mozgási területéről egyaránt tájékoztatnak bennünket: „Topolyáról ezervaláhyanan indútunk el, november huszonnyócadikán, hozzánk csatlakoztak aztán még a járásbeliek: Csantavér, Moravica, Pacsér, Kishegyes... A brigád a Dráva mellékin mozgott jobbra-balra, mer má akkó a déli részekrű Szerbiába a német visszavonulást má előre lehetett látni, hogy itt majd harcokra kerül a sor, tehát mink jobban a Dráva mellékin jártunk, aztán átmentünk Szlavóniába.”⁴

Igen lényegesek adatközlőinknek a népfelszabadító háború jellegéről, osztályharcos tartalmáról vallott nézetei, mert ezek támpontokat szolgáltatnak a Petőfi brigád folklór repertoárjának megértéséhez és minősítéséhez: „... a napi katonai gyakorlatok után délutánonként mindig politikai előadás volt, amit a politikai biztosok tartottak. Megkaptuk a témát, miről beszéljünk az embereknek, oszt aztán ezeknek a képzettségű meg a tájékozottságátú függött, hogy milyen előadásokat tudtak tartani. Például, hogy a háború befejezése után az újjáépítésben milyen feladatok hárulnak majd a pártra, a népre, aztán egy esetben, tudom, az vót a témánk, hogy a szakszervezeteknek milyen szerepük lesz a háború után. Milyen szerepük lesz a nőknek az új társadalmi rendszerben. Általában a párt programjában előre látott témákról köllött előadásokat tartani, tájékoztatni az embereket. Meg az, hogy milyen háború ez, mit jelent ez a mi háborúnk, milyen rendszer ellen meg milyen rendszeré folyik...”⁵

A brigádtagok osztályharcos szellemiségének megfelelően válogatódott ki, alakult és adaptálódott a brigád dalkincse: „Menet közbe, utazás közbe különféle nótákat danótunk, leginkább olyan szabadságdallok vótak. Az egyik nótánk például, ami má a régebbi időkből eredt, az hogy *Nem ismerünk henye rangot, / Ágas-bogas koronát*. Szóval egy régebbi nóta, még valamiké a szociáldemokrata szervezkedés idejéből való, hát azt gyakran danótuk menet közbe.”⁶ László Jánosné Virág Teréz, 74 éves adatközlőnk, akinek mindkét fia részt vett a Petőfi brigád harcaiban, szintén a *Vörös zászlót, piros zászlót* kezdetű dalt említi elsőként az útnak indult, menetelő brigád dalai közül.

Adatszolgáltatóink, ha nem is személyesen, de szüleik révén tájékozódhattak a századforduló agrárszocialista mozgalmairól, amelyek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. évi megalakulása után 1907-ig ismételten fellángoltak. A mezőgazdasági proletariátus vezette mozgalmak mindenekelőtt a nagybirtok ellen irányultak, bérköveteléseket tartalmaztak, s nemegyszer földosztást követelő mozgalmak jellegét öltötték.⁷ Minthogy a magyar szociáldemokrata szervezkedés vezetője Csizmadia Sándor maga is költő volt, a magyar szocialista munkásköltészet egyik első kiemelkedő egyénisége, igen nagy hatással volt az agrármozgalmak költészetére, ez a költészet pedig állandó kísérője az agrár- és munkástömegek szervezkedésének. Az adatközlőink által oly nagy lelkesedéssel emlegetett *Vörös zászlót, piros zászlót* kezdetű dal, Mónus József Toborzója szinte minden tüntetésen, szervezett megmozduláson felhangzott. A szabadság, egyenlőség, testvériség, nemzetközi összefogás eszméjét hirdető forradalmi dal tudatosan alkalmazott eszköze volt az elnyomott tömegek propagandájának, elválaszthatatlanul egybefonódott a mozgalmakkal. „Legális és illegális úton terjedt: kéziratban, sokszorosításban, nyomtatásban, előszóban, kis énekkarok, sejték előadásaiban, emlékezetten keresztül — s így ezek a dalok felvették a színhagyományozás vonásait is... Megszületésük és megszűnésük olyan rövid idő alatt játszódott le, hogy a formai hibák, s a műnépdalok kevéssé szerencsés fordulatait, jelentéktelenebb dallamait átvevő névtelen szerzők költőietlen megoldásai sem tűnhettek el.”⁸

Az elmondottakból világossá válik, hogy az osztályharcos tartalommal telített jugoszláv népfelszabadító háború petőistáinak dalreper-toárjába hogyan kerültek be az említett munkásmozgalmi dalok, egy-szóval fény derül a kiválogatódás, az adaptálódás egész folyamatára.

Az összegyűlt dalok tanúságaként munkánknak már voltak előz-ményei, de pl. a Király Ernő gyűjtése óta eltelt évtizedek már önma-gukban is elegendő indítékot szolgáltatnak az újragyűjtésre, a háború-ban, majd a főlzabadulást követő fölvonulásokon énekelt forradalmi és partizándalok utóéletének vizsgálatára. Célunk a jugoszláv népfel-szabadító háborúban részt vevő Petőfi brigád, majd a főlzabadulás folklór megnyilatkozásainak összegyűjtése és összegezése volt, s ez ok-ból csakis a közösségi tudatba ivódott, folklór ténnyé vált alkotásokat vettük figyelembe.

Terjedelmi okokból a daloknak csupán egy-egy, a leginkább tel-jesnek tekinthető változatát közöljük. A dallamok közlése ugyancsak elengedhetetlen, mert a dalok közzététele csak így teljes értékű, s azért is, mert nem egy esetben — ez a dallamok jegyzeteiből kiderül⁹ — a variálódás példáját szolgálják.

A DALOK

Gyűjtött dalaink két nagyobb tömbbe csoportosíthatók. Ezek a közlés sorrendjében a következők:

1. Munkásmozgalmi dalok (1—7.)
2. Harcos dalok (8—18.)

A dalok csoportosítása természetesen utólagos; mind a Petőfi bri-gádban, a főlzabadulást követő felvonulásokon, mind az adatközlőink-vel való találkozások alkalmával felváltva énekelték őket ide- vagy oda-sorolhatóságuktól függetlenül, hisz mind szerves tartozékát képezte a háborúban és a háború utáni években énekelt dalkincsnek. Nem egy közülük már a századfordulón is az agrárproletariátus szellemi köz-kincseként élt, és lázító, mozgalmi erejével — ha önmagában nem is volt elegendő az embertelen társadalmi rendszer megváltoztatására — hatott a munkásságra, előmozdította öntudatosodását.

A dalok tartalmi magva alapján az említett csoportosítás mégis elvégezhető; a dalok tematikai sorrendbe illeszthetők.

I. MUNKÁSMOZGALMI DALOK

1. A munkásság ünnepe, május elseje illegális proletár ünnepnek számított, megülése nem volt kívánatos, s éppen ez okból általános sem. A Morócz Jenő szövegére épült *Itt van újra május elseje* kezdetű tömegdal itt közölt első strófája a munkásság összefogottságának, egy-

ségének szükségességét hirdeti (1. sz. dal). A dalt a főlzabadulást követő fölvonulásokon, elsősorban május elsejéken énekelték.

2. A *Munkások, rajta előre* kezdetű forradalmi dalunk az osztályharc kifejezése. A László Jánosné énekelte szövegvariáns (2. sz. dal) a munkások erejének egyesítésére buzdít, a fegyverrel való nyílt harcban látja a szabadság kivívásának lehetőségét. Dalunk a *Fel, vörösök*, csak *előre* kezdetű proletárdal folytatása. Ez utóbbi harcra hívás a burzsoá társadalmi rendszer ellen, s egyben fenyegető figyelmeztetés is. Mivel nem variánsa, hanem része az általunk kiválasztott dálnak, itt közöljük.

Adatközlők:

Horváth Borbála, szül. 1906-ban

Téglás Mihályné Hatvani Ilona, szül.

1920-ban

Soltis Ferencné Sipos Verona, szül.

1912-ben

Hornyák Mihályné Rajcsán Jusztna,

szül. 1912-ben

Dognár Andrásné Csernus Márta, szül.

1913-ban

Pelle Károlyné Szent Margit, szül.

1908-ban

*Fel, vörösök, csak előre,
Csillogó sorkatonák!
Nagy munka vár itt tirátok;
Dőlnek már a paloták!
Nagy munka vár itt tirátok;
Dőlnek már a paloták.*

*Királyok, hercegek, bárók,
Naplopók és burzsuják,
Reszkessetek, mert felébredt
Az elnyomott proletár!
Reszkessetek, mert felébredt
Az elnyomott proletár!*

— Ezt a dalt mikor énekelték?

— Ezt is a főlzabadulás után.

3. A *Kis kertembe Tisza Pistát útettem* kezdetű forradalmi, háborúellenes dal (3. sz.) a munkásmozgalom és az agrárszocialista mozgalmak kíméletlen elfojtóját, a háború megszemélyesítőjét teszi gúny tárgyává.

4. A munkások sanyarú, egészségtelen életkörülményeire vet fényt a 4. számú dalunk második strófája; a proletárok öntudatosodására figyelmeztet.

Adatközlőink a fölvonulásokon énekelték.

5. A jogtalanul szenvedő munkásság, agrárproletariátus egyesülésére felszólító dal (5. sz.) a társadalmi igazságtalanságokat leplezi le, a földbirtokost gúnyolja ki, az eljövendő társadalmi igazságszolgáltatás lehetőségét és az emberek közötti egyenlőség kivívását hangsúlyozza.

Gyűjtött változatai a közölt szöveg strófáinak egymásutánját variálják, nem térnek el egymástól lényegesen.

Egyik legrégebb munkásmozgalmi dalunk; 1903-ban jelent meg a Proletárok verseskönyvében. Szövegét Mónus József írta Simonffy *Három a tánc* kezdetű dallamára. Adatközlőink már a század elején a Munkásegyletben is énekelték, a két háború között tiltott volta miatt nemigen, a Petőfi brigád indulásakor és a felszabadulás után visszanyerte népszerűségét. A század elején a Munkásegyletben tartott összejöveteleken énekelt dalok között igen nagy hatásúak voltak Csizmadia Sándor mozgalmi, agrárszocialista eszméket hirdető dalai, nem véletlen, hogy Tóth Bubora István ezt a dalt is Csizmadia Sándornak tulajdonítja.

6. A *Mitrovicának börtönében* kezdetű börtöndal balladai tömörséggel és fegyelm.ezettséggel állít emléket az igazságtalanul elítélt és kivégzett proletárnak, s egyúttal a közelgő forradalomra, „fergeteg”-re irányítja a figyelmet. Magyarországon a fehérterror és a Horthy-fasizmus idején az egyik legelterjedtebb dal volt; annak idején általában a *Margit körüti fogházban* kezdettel énekelték, de más börtönnevekkel is előfordult. 1919/20 fordulóján már ismerték.¹⁰ Szövegét Szatmári Sándor tanító írta a *Volga, Volga* dallamára a proletárdiktatúra leverése után.

Adatközlőnk raboskodó bátyjától tanulta meg a 30-as években.

7. A munkásosztálynak az uralkodó osztállyal szembeni harcát és győzelmét hirdető dalunk (7. sz.) már a két háború közt is ismert munkásmozgalmi szövegű dalunk volt.

Adatközlőink a felszabaduláskor énekelték.

II. HARCOS DALOK

8. A *Szél űzi messze a föllegeket* kezdetű dal (8. sz.) táncdallamra énekelt volta ellenére figyelemre érdemes adalék, mert a Petőfi brigádba, a harcba induló fiatalok, az alig 18 évesek búcsúhangulatának dokumentuma.

9. Az osztályharcos gondolattól fűtött harcosok hitét, bátorságát, a harcban való kiállását fejezi ki a *Hogyha éccer elmegyünk* kezdetű dal (9. sz.). A Petőfi brigádban énekelték.

10. A *Drága vér a proletárok vére* újabb keletkezésű antifasiszta dal. Műköltői eredete ellenére beépült a munkásfolklorba, a főlzabados utáni felvonulásokon a közösségi tudat részévé vált.

11. A Petőfi brigád tagjainak menetelése közben énekelt antifasiszta dal (11. sz.) a brigád himnuszának, indulójának tekinthető, amelyben a szabadságvágy és győzniakarás kifejezésén kívül a népfelszabadító háború jellege is megfogalmazást nyer. Adatközlőink szerint a dal a brigádban keletkezhetett.

12. A múlt század zenei emlékeit megidéző dal (12. sz.) aktualizált színhelyével és Tito marsallnak mint fővezérnek a személyével a Pe-

tőfi brigád mozgási területére irányítja a figyelmet; szövegében adaptálódik az új történelmi eseményekhez.

13. Pelle Károlyné Szent Margit, 69 éves adatközlőnk szerint már a háború alatt nyilvánvalóvá vált a Horthy-fasizmus feletti győzelem, az asszonyok már a háborús években „seppegték”, hogy:

*Miki, Miki, Horthy Miki.
Nálunk is lesz bolsevik!*

Ugyanebben az időben — a pártvezetők révén — már Titóról is tudtak Topolyán. A dalokba csak a felszabadulás után kerülhetett be az antifasiszta háború vezéréként, a győzelem hitével a szemében (ahogyan a harcosok látták), miként ezt László Jánosné dala is bizonyítja (13. sz.).

A már előbb is imert dal Tito nevével és egyéb szövegbeli változásaival a felszabadulás utáni felvonulásokon terjedt el.

14. Szövegében a 13. sz. dal második strófájával rokon a *Tító elvtárs, én is a tied vagyok* kezdetű dalunk (14. sz.), amely a hazafias hűséggel kezdődő harcos megbecsülés-igényének kifejezése.

15. A közismert katonadal számos újabb variánsa a dal népszerűségét tanúsítja (15. sz.). Az általunk gyűjtött változatok általában csak a helyszínmegjelölő kezdősorban térnek el (*Baranyai háromszögbe, a Bolmány-csatatéren; Horvátország közepében vadrózsa virágzik; Horvátország hegyaljában vadrózsa virágzik*) kivéve a hat tagú asszonykórus egy változatát (15/a. sz.), amely az édesanya büszkeségének hangsúlyozásával, az ütközet megjelenítésével, valamint az elesett harcosokról szóló záró versszakával eltér az általánosan ismert variánsoktól. A dal változataiban általában Tito értesíti az anyát fia haláláról.

Adatközlők:

Horváth Borbála, szül. 1906-ban

Téglás Mihályné Hatvani Ilona, szül.

1926-ban

Soltis Ferencné Sipos Verona, szül.

1912-ben

Hornyák Mikályné Rajcsán Jusztna,

szül. 1912-ben

Dognár Andrásné Csernus Mária, szül.

1913-ban

Pelle Károlyné Szent Margit, szül.

1908-ban

*Baranyai háromszögbe, a bolmány-csatatéren
Elvtársaink vére folyik szerte a mezőben.
Szabad harcos vére pecsételi ezt a drága földet,
Hősen halt a szabadságért, a népigazságért.*

*Szabad harcos édesanyja büszke a fiára,
Mert a fi(j)a bátran harcol messze (j)a csatába.
Fegyverével sok halált szór az ellenség sorára,
Bátor szívvel halad elől sok-sok nagy csatába.*

*Egy tavaszi szép hajnalon elindult rohamra,
Egy fasiszta éles golyó őt szíven találta.
Megírta (j)a Tito elvtárs, ne várja (j)a katonafiát:
A bolmányi csatatéren ásták meg a fia sírját!*

*A bolmányi kis temető sötét mély árkába
Elvtársaink ott pihennek egy fűzfa árnyékába.
Szomorúfűz ráhajlik az elvtársak sírjára,
Sok jó anya könnye hull a hősen halt fiára.*

16. Újabb keletkezésű dalunk (16. sz.) elterjedését, köztudatba ivódását tekintve szűkebb körben hatott a többi dalnál, noha mondani-valójának osztályharcos szellemiségében nem marad el mögöttük.

17. A Kossuth-nóta dallamára adaptált szöveg a szájhagyományozó költészet egy igen lényeges törvényszerűségére nyújt példát: a hagyományhoz való kötődésben is maradéktalanul érvényesülő aktualizációs, illetve rögtönzésekésztséget szemlélteti.

*
* *

18. A műdalok szókincsére és egyéb nyelvi fordulataira emlékeztető dalt — László Jánosné szerint — valószínűleg a brigádban szerkeszthették a háború vége közeledténél a reményében vagy hangulatában.

ÖSSZEGEZÉS

A felsorolt és a helyszűke miatt csak vázlatosan bemutatott dalok tanúságaként nyilvánvaló, hogy a főleg jugoszláviai magyarokból toborzódott Petőfi brigád dalkincsét mindenkelőtt mozgalmi, osztályharcos jellege határozza meg. A munkásmozgalmi és az agrárszocialista költészet folklorizálódott darabjai, mintegy hidat képezve népköltészet és hivatásos költészet között, politikailag is hatottak. Tóth Bubora István visszaemlékezése szerint a század eleji Munkásegylet tagjainak főleg bérköveteléseket tartalmazó összejövetelei, felolvasásai és előadásai általában nótázásban folytatódtak, de ezek a nótázások — mint elmondta — nagyobb hatásúak voltak a puszta bérköveteléseknél: az apjára pl., aki az ideig állandóan szolgált, cselédkedett, a Munkásegyletben szervezett összejövetelek annyira hatottak, hogy többé sohasem szegődött el.

A közölt dalanyag osztályharcos jellegének magyarázatát a jugoszláv népfelszabadító háború jellegében lelhetjük meg, amely nemcsak a megszóllalók elleni antifasiszta harcát tudta győzelemre vinni, hanem osztályharcos szellemiségét is. A Petőfi brigád politikai biztosainak eszmei meggyőződése tehát a kéziratos formában vagy kis példányszámú géppel írt könyvecskékben terjedő dalok szellemiségében is ki-

fejezésre jutott. Csupán ezeknek a korábbi eredetű, de a mába átnyúló szellemi hagyományoknak az ismeretében határozhatjuk meg a Petőfi brigád dalainak helyét. A munkásmozgalmi, osztályharcos dalok vagy az új történelmi eseményekhez adaptálódott régebbi dalok életlehetőségre találtak. Ily módon elmosva a határokat az itt közzétett dalok egyes csoportja között.

JEGYZETEK

- 1 Király Ernő: Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában. Forum, Újvidék, 1969.
- 2 Baki — Vébel: A Petőfi-brigád. Forum, Újvidék, 1968.
- 3 Brindza Károly: Mondd el helyettem, elvtárs. Újvidék, 1971.
- 4 Tóth Bubora István (1899) visszaemlékezései.
- 5 ua.
- 6 ua.
- 7 Nagy Dezső: A századforduló parasztmozgalmainak szellemi hagyományai (1890—1910) In.: A parasztdaltól a munkásdalig. Ak. K. Bp. 1968.: 253.
- 8 I. m.: 297.
- 9 A dallamok lejegyzését Kónya Sándor vállalta; a dallamokhoz írt jegyzetek ugyancsak az ő munkáját dicsérik.
- 10 Szatmári Antal: A Margit körüli fogházban... (Kézirat) Bartók Archivum Adattára D/26.

A DALLAMOK JEGYZETEI

- 1 Dallama a *Láda, láda cifra láda* kezdetű népies dal variáns-családjához tartozik. L.: Kerényi György: Népies dalok 88. sz. Változatait l.: Király Ernő: Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában 17—18.
- 2 A nagy októberi szocialista forradalomból származó dallam. „A dallam P. Csajkovszkij 1888-ban komponált ötödik szimfóniájának alapgondolata”. L.: Király i. m. 38.
- 3 Már a századfordulón is ismert katonadal *Udvarunkba hatot fordult a kocsi* kezdettel. Változatát l.: Király i. m. 15.
- 4 Vajdaságban ma is közkedvelt dallam. Obszcén szövegekkel valamint mester-ségszűfólkákkal párosult leginkább. Az első, második és negyedik sor ereszkedő szekvenciái a dallamépítés nyugatiasságáról tanúskodnak.
- 5 Dallamát Simonffy Kálmán szerezte a *Három a tánc* kezdetű szövegre. Ma leginkább a *Jaj de magas, jaj de magas ez a vendégfogadó* kezdetű szöveggel éneklék. A politikai elnyomatás, a fojtogatott munkásmozgalom éveiben általános gyakorlat volt közkedvelt dallamokra új, munkásmozgalmi szövegeket énekelni. Ily módon a gyanúsítottak, vagy perbefogottak elterelhették magukról a hatóság figyelmét.
- 6 Orosz románcdallam, *Volga, Volga* kezdettel.
- 7 A dallam formáját tekintve, új stílusú népzeneink dallamai közé sorolható. L.: Király i. m. 19.
- 8 Közkedvelt polgári táncdallam, tangó.
- 9 Észak-amerikai eredetű dallam, a polgárháborúban egy néger regiment indulója volt. Wales-nek forradalmi-republikánus himnusza. Angliában tréfás gyermekdalként is előfordul, s nálunk is János bácsi a csatában kezdettel. A világháború előtti magyar hadseregben a kerékpárosok indulója volt.
- 10 Valószínűleg műdallam. Kezdeté rokonságot mutat a *Porzik, porzik a... i utca* kezdetű katonadallal, mely új stílusú népzenehez tartozik.
- 11 Műdallam. A Petőfi-brigád indulója.
- 12 Dallama a szabadságharc zenei emlékeiből való. Egressy Béni és Müller József feldolgozásaként *Klapka-indulóként* ismeretes.
- 13 A dallam változatai a szakirodalomban AABA formában szerepelnek (Romániai magyar népdalok 344. sz., Bartók: A magyar népdal 127. sz.). Jagamas János szerint a dallam a népdal és a műdal közti átmeneti réteghez tartozik. A mi partizándalunk formája ABBvA, ami a kelet és középeurópai népzeneben sajátos magyar alakulat, s a dal így jóval közelebb áll a népdalhoz, mint eddig ismert variánsai.
- 14 Új stílusú népi dallam, leginkább a *Búza, búza de szép tábla búza* kezdetű szöveggel hallható.
- 15 Dallama új stílusú, leginkább katonadal-szövegekkel párosul.
- 16 Műdallam. Variánsát l.: Király i. m. 24.
- 17 A Kossuth-nóta dallama.
- 18 Leginkább katonadal-szövegekkel hallható új stílusú népi dallam.

1. ITT VAN ÚJRA MÁJUS ELSEJE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

$\text{♩} = 110$

Itt van ú - ra má - jus ol - se - je,
A le - ve - gő daltal van te - le!
Zenge - döz - zünk, ez a mi da - lunk
Hisz mind - nyá - jan test - vé - rök va - gyunk.

Zengedezzünk, ez a mi dalunk,
Hisz mindnyájan testvérök vagyunk!

2. MUNKÁSOK, RAJTA ELŐRE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

$\text{♩} = 110$

Mun - ká - sok, raj - ta e - lő - re,
Har - cunk - ra itt az i - dő!
Föl, csa - la - sor - ba föl - ál - lunk,
Cé - lunk a bol - dog jö - vő!

Munkától elfáradt testünk
Fegyvert és ágyút csinál —
Előre csak, proletárok,
Törjük le a rabigát!

- Ezt a dalt kitől tanulta?
- A többitű. Nem tudom. Ez is a Munkáségyetbe vót.
- De énekelték a Brigádban is?
- Hát mikó mēntek, hát hogynē! Hát ugyē vót a m Pētērünk, olyan vót, mind én, mindég danót.

3. KIS KERTEMBE TISZA PISTÁT ÜTETTEM

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

$\text{♩} = 130$

Kis ker-tem-be Ti-sza Pis-tát ü-let-tem,

Es-le-rég-gē fő-ró víz-zel ön-öz-tem.

Még-is ki-nyőlt ke-ze-lá-ba szá-kál-la,

Kö-le-lel a Ti-sza Pis-ta nya-ká-ra!

Mégis kinyőlt keze-lába-szakállá,
Kötelet a Tisza Pista nyakába!

- Ezt kitől tanulta?
- Kint a kapálásba.

4. HALLOD-É TŐ JÓ PROLETÁR

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

$\text{♩} = 120$

Hallod-é ő jó prole-lár, jó pro-le-lár, jó pro-lé-lár,

Íz-i-gaz-sá got tú-dod-é már, tú-dod-é már, tú-dod-é már?

Nem tu-dom, de még-la-nu-lom,

2. vsz.

Halod-ë tã jó prolëtár, jó prolëtár, jó prolëtár,
 A tã arcod mért halavány, mért halavány, mért halavány?
 A zén arcom azér halavány:
 Pincelakás, ínségkonyha nem pirosít ám!
 A zén arcom azér halvány:
 Pinceelakás, ínségkonyha nem pirosít ám!

— Ezt a dalt mikor énekelték?

— Mikó mëntünk a fővonuláson. Boldogút Misukának vót egy ilyen írka, az ilyen prolëtárnóták annyi vót abba, oszt evitte éccé valaki, oszt sosë gyütt vissza.

5. PIROS ZÁSZLÓT, VÖRÖS ZÁSZLÓT LEBÉGTET MÁR A SZELLŐ

Adatközlő:
 László Jánosné Virág Teréz, szül.
 1903-ban

UTOLSÓ vsz.:

Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát,
Szérszámot a naplopóknak, ásót, kapát, boronát!
Légyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kényere!

Amonnan a város felől jön egy hintó sebessen,
Birkaszémű, fehér kezű úr ül benne béggyessen.
Nagyságos úr, jaj de nagy a tokája,
Lész még éccé szűk világ is magára!

Elő, elő, harcban, sorban, té jogtalan munkáshad!
Zsarnokidat, hóhéridat táborunkban jó látod.
Dörögj velünk, nincs számukra grácia,
Éljén a prolétárdemokrácia!

Én má többet, én má többet Bilics béres nem lészék!
Nagyságos úr majorjába rosta aljat nem észék!
Nagyságos úr, jegyezze még magának:
Mégfogja még maga is a nyelét a kaszának!
Nagyságos úr, jegyezze még magának:
Mégfogja még maga is a nyelét a kaszának!

— Ezt a dalt mikor énekelték?

— Fővonuláson, mikó mentünk, mindég danótuk.

6. MITROVICÁNAK BÖRTÖNÉBEN

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

$\text{♩} = 76$

Mil-ro - vác - nak börtön - né - ben

Oly ré - mő - sen fúj a szél;

Még - ráz - za az ablak - rá - má,

Ré - mes dol - gok - ról be - szél.

Hej prolétár, hej prolétár,
Emeld föl a fejedet!
Nyújtsd föl újra ökleidet,
Védd elő a fegyveréd!

Nyílik, nyílik már a zajtó,
Szólítanak egy nevet.
A börtönőr büszkén mondja:
— Egy prolival kevesebb!

Még is nyílik már az ajtó,
Bédobnak egy tetemét.
A börtönőr büszkén mondja:
— Egy prolival kevesebb!

Nézz csak, nézz csak kelet felé:
Jön felénk egy férgeteg!
Vörös színe, vörös színe
Hass ját a sziveket!
Vörös színe, vörös széle
Hassa ját a sziveket!

— Ezt kitől tanulta?

— Ezt? Pista bátyja rab vót, oszt attú tanútam én ezt a 30-as
évekbe.

7. NEMSOKÁRA ELÉRJÜK A DIADALT

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

♩ = 120

Nem-so-ká-ra el-ér-jük a di-a-dalt, a di-a-dalt, a di-a-dalt,
lő-tő-por-juk, a-ki min-ken ed-dig marl, ed-dig marl, de ed-dig marl!
A mun-ká-sé lesz a vi-lág ö-rök-re, ö-rök-re, de ö-rök-re,
Nem hull so-ha sön-ki köny-ye a rög-re, a rög-re, de a rög-re!

- Erre a dallamra énekelnek egy másik dalt is, ugye?
 — Hát azt kezdtem én...

*Az én nevem törökszekfü, liliom, liliom, de liliom,
 Ha méhalok, kinyílik a síromon, a síromon, a síromon.*

- Mikor énekelték ezt a dalt?
 — Hát a főszabaduláskor.

8. SZÉL ŪZI MESSZE A FÖLLEGEKET

Adatközlő:
 László Jánosné Virág Teréz, szül.
 1903-ban

A Jani ment novembér huszonnyolcadikán, a Misukám még január
 huszonnyócadikán. A Jani 24-es vót, a Misuka még 27-es. Oszt mikó
 ők mentek, ők már nem gyalog mentek, hát azokká is mentem ki a va-
 sútig, akkó azokká még azt danótuk, hogy:

$\text{♩} = 120$

Szél ű - zi mesz - sze a föl - le - ge - ket, E - föl - le lán - gol az ég,
 Add i - de, é - des, a kis ke - ze - del, Ki tud - ja, lál - lak - e még?
 ki tud - ja ö - lel - e két ka - rom, ki tud - ja csó - kol - e szám? Ga - lam - bom,
 ki tud - ja, melyik éj - jel, melyik haj - na - lon In - dul a bri - gád to - vább!

2. VSZ.:

1.	2.
harc -	ö - rök - re -

Bármőre járok, a csillagos ég
 Nevetve tekint lő rám;
 Bármere fordul a tekintetēm,
 Mindēnütt tē nēzēl rām.
 Járhatok uton vagy hēgy tetejēn,
 Sűvīthet száz zivatar (Galambom),
 Tē vagy a harcban az örök remēny,
 Tēhozzád száll ez a dal!

Járhatok uton vagy hegy tetején,
 Süvíthet száz zivatar (Galambom),
 Tő vagy a harcban az örök remény,
 Tőhozzád száll ez a dal.

Eztet danóták ők, mikő mēntek, ez vót az ő indulójuk.

— Mikor keletkezhetett ez a dal

Ez akkő. Akkorjába készítették ezt ott, valamelyik; vót köztük olyan, még az a költő is övelük rukkolt bē, hegyēsi, no hogy híjják, Csépe.

9. HOGYHA ĚCCĚR ELMĚGYÜNK

Adatközlő:
 László Jánosné Virág Teréz, szül.
 1903-ban

1. Hogy-ha ěc - ěr el - mē - gyünk a nagy csa - tá - ba mink,

Rēng a föld a - lai - tunk, elv - tá - sa - ink!

A bom - bák - nak rob - ba - ná - sa min - ket nem ri - aszt, mert mi

Bát - ran áll - juk azt, áll - juk azt!

2. Há - la drá - ga jó a - nyán - ké, köny - nyez min - den har - cos ar - ca,

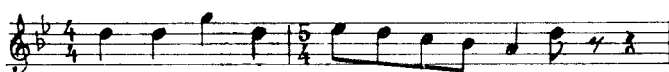
Még - is bát - ran in - tünk bú - csú! Hogy-ha új - ra áll a harc, áll a harc!

Hogyha ěccēr elmēgyünk a nagy csatába mink,
 Rēng majd a föld alattunk, elvtársaink.
 A bombáknak robbanása minket nem riaszt,
 Mer mi bátran álljuk azt, álljuk azt!

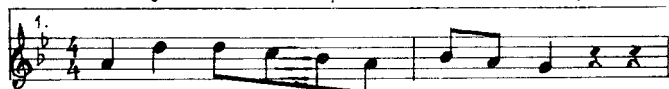
- Mondja, ezt a Petőfi brigádban énekelték?
- Petőfi brigádban. igen, igen.

10. DRÁGA VÉR A PROLETÁROK VÉRE

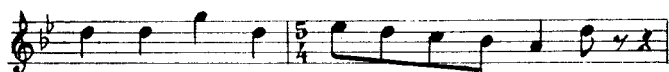
Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

1. Drá - ga vér a pro - lē - lá - rok vé - re,

Rég - ó - la hi - á - ba öm - lük el.

Drá - ga vé - rél, de sөн - ki - sө fél - se

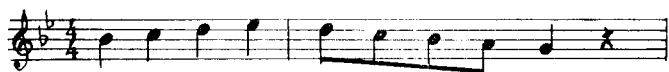
2. csa - bad - sá - gért, hogy - ha (j)ad - ni kell!

Föl hát, föl a harc - ra,

Most már vé - lünk csa - la - sor - ba in - dulj,

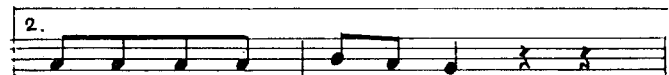

In - dulj vég - ső harc - ra, pro - lē - lár!

2. vsz.:

1. nem szív - ják már iőb - bé vé - rün - kel

2. új vi - lá - golt é - pí - tünk

Fasisztáknak nem dolgozunk többé,
Nem szívják már többé vérünket.
Elfoglaljuk a gyárat, a földet,
Rajta új világot építünk.
Föl hát, föl a harcra,
Most már vélünk csatasorba,
Indulj, indulj végső harcra, proletár!

- Ezt a dalt mikor énekelték?
- Mikó mentünk a nagyuccán, főszerbádulás után.
- Előbb is hallotta már?
- Nem hallottam, csak ott tanútam még.

11. ELVTÁRS, MA MÉG TÁN CSAK ÖT PERC AZ ÉLET

Adatközlő:

Tóth Bubora István, szül. 1893-ben

1. Elv-társ, ma még tán csak öt perc az é-lel, öt perc és nin-csen to - vább.

Leg-szebb i-mám-ba fog-lal-lak maj té-ged, hű-ség-gel gon-do-lak rád.

Elv-társ, az é-lel ma ol-csó mi-né-künk; jőj-jön a leg-szebb ha-lál!

Elv-társ, ma még tán csak öt perc az é-lel, min-degy, de győz-ni mu-szaj

2. VSZ.:

				
sza-bad	né-pek i-ga	- mel ro-han	pi-hen	ki-vér

Szabad harcos testvér a megszállók ellen

Védi a népek igazát.

Millió német rohan le a völgybe,

Százezrek rontanak rá...

Eltárs, az életed ne adjad olcsón,

Üsd-vered a sok fasisztát!

Harc után békében pihenhetsz majd otthon;

Kiívtad a népek igazát.

Eltárs, az életed ne adjad olcsón,

Üsd-vered a sok fasisztát!

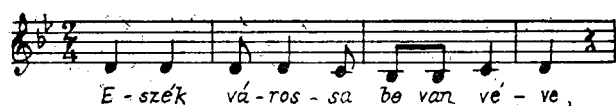
Harc után békében pihenhetsz majd otthon;

Kiívtad a népek igazát.

12. ESZÉK VÁROSA BE VAN VÉVE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

♩ = 110

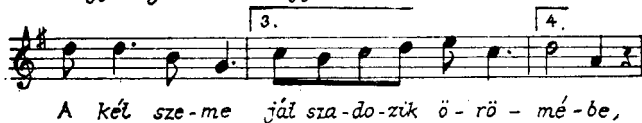
- Nem tudom tovább.
- Ezt mikor énekelték?
- Má aztán, mikó eméntük nézni az emlékművet.
- Mostanában is éneklik?
- Szoktuk, ha úgy megyünk. De nem tudok másik versit, sènki sè tudott énnékem még másikat mondani. Ezt az egyet megtanútam.
- Mikor szoktak elmenni az emlékműhöz?
- Nyári időkbe. Július 4-én vagy 7-én, amelyik vasárnapra esik.

13. TITÓ ELVTÁRS, HA FELÜL A HÓFEHÉR LOVÁRA

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

- Mikor került be a dalokba Titonak a neve?
- Hát má mikó mink itten fölvonulásokat rëndéztünk. A fölsza-badulás után sokszó vót fölvonulás. Akkó aztat danótuk legelőször, hogy:

♩ = 110

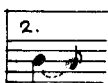

Lo - va lá - ba ha - boł ver a ger - mány pi - ros vér - be.

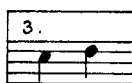
2. Vsz.:

Ti -

- je - dr

ro - zsa

nye -

Tito elvtárs, Tito elvtárs, én is a tied vagyok,
Viselēm a fényes kis szuronyod;
Kis szuronyom, rózsafa ja nyele,
Rá van írva, rá van írva Tito jelvtárs neve.
Kis szuronyom, rózsafa ja nyele,
Rá van írva, rá van írva Tito jelvtárs neve.

— Itt tanútam má a tömegbe, fővonuláskó.

14. TITÓ ELVTÁRS, ÉN IS A TIED VAGYOK

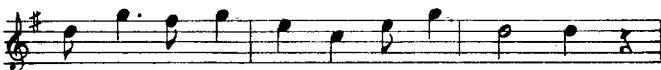
Adatközlő:

Tóth Bubora István, szül. 1899-ben

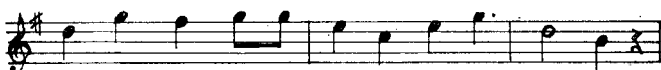
$\text{♩} \approx 90$

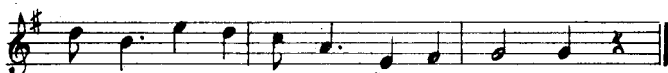
Ti - tó elv - társ, én is a ti - jed va - gyok,

vi - se - lem a nem - ze - ti ka - la - pol;

Az van ír - va (ja) nem - ze - ti ka - lap - ra:

Ti - tó elv - társ, ne fe - lejts el so - ha!

Az van írva ja nemzeti kalapra:
Titó elvtárs, ne felejts el soha!

15. A BOLMÁNYI HÁROMSZÖGBE VADRÓZSA VIRÁGZIK

Adatközlő:

László Jánosné Virág Teréz, szül.

1903-ban

$\text{♩} \approx 110$

A bol - má - nyi há - rom - szög - be vad ró - zsa vi - rág - zik,

2. vsz.:

Nem köll engém megsiratni, nem vagyok én árva,
 Panasszaim fölhallatszik a magas menyországba.
 Maj megsirat, maj meggyászol engém a nagy ágyúszó,
 Fejem fölött süvít a szél, robban az ágyúgolyó.
 Maj megsirat, maj meggyászol engém a nagy ágyúszó,
 Fejem fölött süvít a szél, robban az ágyúgolyó.

Édesanya levelet ír a katonafiának:

— Gyere haza, édes fiam, nem jó katonának! —
 Visszaírja a Tito jelvtárs, nő várja ja katonafiát;
 A bolmányi háromszögbe ásták még a fia sírját!
 Visszaírja a komészárja, nő várja ja katonafiát;
 A bolmányi háromszögbe ásták még a fia sírját!

Én azokat a helyeket mind átjártam, a Jani abba zidőbe együtt
 velem, oszt mind megmutogatta, hogy hun harcótak, hogy harcótak, ott vót
 egy nagy bunker, a túsó felin a víznek, aszongya, röngeteg népet lészéd-
 tek onnan a néméték.

- Sokan elestek a Brigádból is?
- Nagyon sokan evesztek a Brigádbú.

16. ELVTÁRS A SORSUNK RÖGÖS ÚTON JÁRNI

Adatközlő:

Téglás Mihályné Hatvani Ilona, szül.

1920-ban

$\text{♩} = 110$

Elv-társ a sor-sunk rö-gös ú-ton jár-ni,
E-mell fő-vel vár-ni még-is a jó-vót!
Ti-tó az elv-társ, ha ki-áll az él-re,
É-lünk, ha-lunk ér-te, meg-véd-jük mi őt.

Eltárs, a harcunk
Harc a szabadságért
Meg az igazságért,
Mely hamar eljő.

Tito, az elvtárs,
Ha kiáll az élre,
Élünk, halunk érte,
Megvédjük mi őt.

Eltárs, a harcunk
Harc a szabadságért
Meg az igazságért,
Mely hamar eljő.

Eltárs, a sorsunk
Rögös úton járni
Emelt fővel várni
Mégis a jövőt!

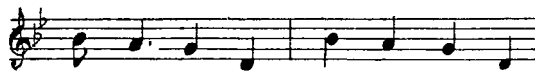
Tito, az elvtárs,
Ha kiáll az élre,
Élünk, halunk érte,
Megvédjük mi őt.

Eltárs, a harcunk
Győzni fog, meglátod,
Ha majd vörös zászlót
Lobogtat a szél!

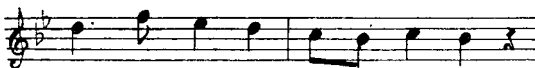
17. TITO MARSALL UDVARÁBA

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

Giuslo, quasi parlando ♩ = 130

1. Ti - lo mar - sall ud - va - rá - ba

El - tö - ről a lo - vam lá - ba

Gye - re, paj - tás, gyó - gyít - suk meg,

Mi a né - mül, ug - rasz - szak meg, él - jen a ha - za!

Tito marsall édesapám,
Felesége édesanyám.
Én vagyok a zigaz fia,
Tito marsall katonája,
Eljén a haza!

Valamikő Kossuth Lajosra énekőték.

18. HOGYHA ÉCCÉ VÉGE LÉSZ A SOK-SOK SZENVEDÉSNEK

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

♩ = 120

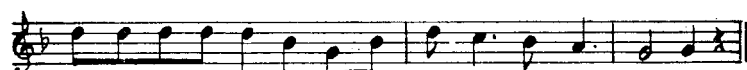
Hogy - ha éc - cé vé - ge lesz a sok - sok szen - ve - dés - nek,

Né - zé - lők el a har - cos - nak, ha egy ki - csúrt ré - szög!

Még - sza - ba - dúl a ha - lál - tól, sej, ha - za - visz a (z)úl - ja;

Kü - fe - le áll a csa - lá - bul a sze - ke - re rúd - ja!

*Odahaza száz ölelő, száz édes csók várja,
Nem hideg a lövészárók, más lesz a párnája. —
Nem fűtyül a füle mellett, sej, csak az esti szellő;
Azt fűtyüli, a csatába ő vót a legelső!
Nem fűtyül a füle mellett, sej, csak az esti szellő;
Azt fűtyüli, a csatába ő vót a legelső!*

— Ezt a dalt mikor énekelték?

— A bolmányi nóta után.

— Kik írhatták ezeket a dalokat?

— Azt mondta Jani, magyarországi fiatalemberek, de még ő nem is sebesült még, elesett mind a kettő. Azok írtak önekük mindig verseket.

REZIME

PESME PETEFIJEVE BRIGADE

Autor ove studije usredsredio je svoju pažnju na osvetljavanje folklorne baštine koja se odnosi na osnivanje Petefijeve brigade, njen život, unutrašnje organizovanje i borbu, kao i na period Oslobođenja. Da bi obezbedio što uspešnije, verodostojnije i relativno celovitije prikupljanje, prikupljač je potražio informatore koji su i sami učestvovali u predratnim pokretima i preko članova svoje porodice ili preko svojih prijatelja održavali su vezu sa Petefijevom brigadom, ili i sami učestvovali u borbama te brigade. Prikupljene pesme svedoče o revolucionarnom i klasnom karakteru borbe jugoslovenskih Mađara u Petefijevoj brigadi. Njihovo objašnjenje nalazimo u karakteru Narodnooslobodilačke borbe, koja nije izvojevala samo pobedu nad fašističkim okupatorom, već je predstavljala i klasnu borbu. Starije pesme prilagođene novijim istorijskim događajima oživele su u kontekstu pesama vezanih za radnički pokret i klasnu borbu.

SUMMARY

THE SONGS OF THE PETŐFI BRIGADE

The author focused his attention on clarifying the folklore tradition in connection with the formation of the Petőfi Brigade, the life, inner organization and fight the Brigade, as well as on the period of Liberation. In order to assure a successful, authentic and relatively total compilation, the field-worker was looking for the informants who had taken part in the pre-war movements and either themselves or through the members of their family or their friends had connection with the Petőfi Brigade or had been fighters of the Brigade. The collected songs bear record to the revolutionary and class character of the fight of Yugoslav Hungarians in the Petőfi Brigade. This fact can be explained by the character of the Peoples Liberation War, which was not directed against the fascist invader, but also against the class enemy. Old songs adapted to new historical events revived in the context of the songs connected to workers' movements and class struggle.

Székelly Mária

A DUNA MENTI LEÁNYTÁNCOK GYŰJTÉSE

Munkánk célja a gombosi, doroszlói, erdődi leánytáncok dr. Kiss Lajos és Tél József nyomán való újragyűjtése, a táncanyag, a dallamok, szövegek elemzése, a tánc, a dallam, a szöveg alakulásának vizsgálása, kölcsönhatásuk, alakulásuk összefüggésének megvilágítása, a tánc hagyomány és a hozzá fűződő dalok életben tartásának kérdése, az újratanítás hagyományápolásban való szerepének kidomborítása, tanulmányozása.

A gyűjtőmunka nem befejezett. Szándékunkban áll elsősorban a legidősebb közlők adatait begyűjteni mindhárom faluban, a gyűjtést kiterjeszteni Szondra (Sonta), ahol gombosi családok éltek jelentős számban, s ma is laknak ott leszármazottjaik, erre idős gombosi adatközlőink is felhívták figyelmünket. Ugyanis gyűjteményünkéből hiányzik a lehető legrégibb fellelhető réteg, amely a harmincas évek újratanítása, a gyöngyösbokréta alakulása előtti táncokból, szövegekből, dallamokból áll, s valójában ez tekinthető a paraszti hagyományozás utolsó tiszta megnyilvánulásának, ami utána következett, egyéni ízlés, tudatos alakítás esetleges nyomait viseli magán.

Eddigi munkánkat vázlatosan ismertettük, az anyagfeldolgozás sem befejezett. További teendő a dallamok, a szöveghez való tapadásuk részletes elemzése, egybevetése, a dalszövegek műfaji csoportosítása, társadalmi szerepük megvilágítása, a formai, lexikai, tartalmi változatok feltérképezése, a táncok, a dallamok, a szövegek változásának, kölcsönhatásának kimutatása, összehasonlítása a szomszédos népek (horvátok) és távolabb élő nemzetek hasonló tánciaival. Értékes adatokhoz juthatnánk a Zala, Somogy, Komárom, Vas stb. megyében, a Sárközben gyűjtött leánytáncokkal való összehasonlítással.

Forrásul szolgált dr. Kiss Lajos gombosi, doroszlói gyűjtésének néhány hozzáférhető közlése, Tél Józsefnek 1952-ben a Hídban közölt munkája a gombosi tüskömről, s 1975 óta többé-kevésbé rendszeresen gyűjtjük az ide vágó anyagot, Kovács Endre kezdeményezésére, aki maga is doroszlói, s így állandó kapcsolatban áll az adatközlőkkel. Mintegy harminc gombosi, erdődi, doroszlói lakos adatait vettük fel.

A munka kezdetén a Doroszlón még ma is jól ismert és a helyi gyöngyösbokréta-együttes által gyakran előadott tánc, a csiraj keltette fel érdeklődésünket. Főként dallam és szöveg tekintetében dús anyaggal

találkoztunk. Hamarosan feltűnt, hogy ezek úgyszólván azonosak a gombosi tüskömdalokkal. A gombosi adatközlők állítása szerint a tüskömöt és a csirajt nagyrészt ugyanazokra a dalokra táncolják, kivéve a bukrostüskömöt, amelynek egyetlen dala van, eddigi adatközlőink úgy tudják, másra nem is járták. Csaknem ugyanazon dalanyagra táncolt kétféle leánytáncról van tehát szó. Csak néhány adatközlőnk tévesztette össze a kettőt, vagy a friss csárdással keverte a leánytáncok fogalmát. Általában még eleven a bőjti táncok emléke e két faluban, s a harmadikban, Erdődön is. Az erdődi hegyre a múlt században kerültek gombosiak, doroszlóiak munkaalkalmat keresve vagy házasságkötéssel. A három helységet ma is szoros kapcsolat fűzi egymáshoz. A Duna túlsó partján mindkét falu hagyományra otthonra lett. A hagyomány-keveredés a három falu esetében igen kifejezett. Hogy a leánytánc-hagyománynál maradjunk: a másik faluból jött menyecske részt vehetett a tüsköm vagy a csiraj dallam- és zövegfüzésének, variánsainak alakításában.

A tüskömöt az erdődi hegyen zeneszóra is táncolták meghatározott napokon, bőjtidőben is, és tudtak arról, hogy odaát, Bácskában is szokás „tüskömöt táncuni.” Doroszlón csak tudomása volt a közlőknek a tüsköm létezéséről, de hagyományát nem éltették a faluban. Gomboson viszont talán nincs is olyan lakos, aki ne ismerne néhány tüsköm-nótát. A hagyomány újraéledése a gyöngyösbokréta-mozgalom harmincas években kezdődött hagyománymentési igyekezetének, a falusi műkedvelés utóbbi időben való fellendülésének eredménye.

Dr. Kiss Lajos a 108 magyar népdal című gyűjtemény kísérőszövegében megjegyzi: „Érdekes különlegessége a falunak (Gombosnak) az ősi eredetű «tüsköm» tánc, amelyet a lányok járnak bőjt idején, a maguk nótájára. Eredetileg »tűz körüli tánc« lehetett.” Tél József a Híd 1952. januári számában a következőket írja a tüskömugrásról: „A szakértők véleménye szerint a Szentiván-éji tűztáncból, a régi népszokásból ered a tüskömugrás neve is meg a tánc is. A tánc egyszerű szemmel nézve ugrálás. Még most is ha a gombosi legény vasárnap délután megkérdezi a lányokat: hová mentek? — Tüskömöt ugrálni — ez a tréfás felelet. Az ugrás, a tüskömugrás szó a tűz-ugrásra mutat, tehát tűztánc az eredeti jelentése. Ehhez a néptánchoz a tűznek most már semmi köze sincsen.”

Tamaskó Józsefné Hatzel Anna, 74 éves, Gombos, 1978: „... ez az, amit neveztek tüskömnek, mer'... az én uram szerint ez egy régi tánc, még Ázsiából származik. Minálunk a nép nyelve szerint elneveződött tüskömnek, régi könyvekből olvasta ki (az uram).” Dobsai András (Tél József adatközlője) szerint a tüsköm eredetileg tűztánc volt. A tüskömugrással kapcsolatosan megemlíti az erdődi hegyekben a század első negyedében — s esetleg később is — szokásos tüskömugrása a férfiaknak. Az onnan származó, Doroszlón élő Kovács FABIÁNNÉ HUGYIK MARGIT (69 éves) úgy emlékszik, hogy egy makaróniszövegre és két tüskömdal első soraira ugrották a tüskömöt, borgőzös hangulatban, kizárólag férfiak. Dobsai András úgy tudja, hogy odaát, de Gomboson is szokás volt a tüskömugrás, egy kitartott és mind feljebb emelt bot átugrása, s ismert volt a szólás: „átugrotta a tüskömöt.”

Mindez azonban nem bizonyítja a tüsköm tüztáncból való eredetét. Nevét a banacsai (Bar anya) lányka-játékban (MNT, 1., 246. sz.), előfordult túsök (rózsa) szóból is kaphatta a tánc, ennek eldöntése alaposabb nyelvészeti kutatást igényel.

Tél József tüsköm-leírása: „Körbe, koszorúba ülnek. Csak az énekesek. Két leány a közepre megy, ők mondják meg, hogy a többiek mit énekeljenek a sok tüsköm-dal közül. Ők a táncosok... Kettő a közepén táncol jobbra-balra, előre-hátra lépegetve, libegve, hullámosan. Amikor a dalnak vége van, a két leány közül az egyik a többiek közé megy a körbe s aki ott maradt, az új párt választ magának. Más dalt kezdenek. Ennek a végén a hívó leány megy a többihez. Aki bent marad, az új párt választ és kezdődik az új dal.” Ez voltaképpen a másik bőjti leánytánc, a csiraj leírása. Mind Doroszlón, mind Gomboson a tánc hagyomány szoros tartozéka. Elsőnek Cziráky Gyula ismertette Bogojeva és Gombos múltja című munkájában (A B. B. vármegyei Történelmi Társulat évkönyve, 1898., XIV. évf., II. 79. l.), és pedig: „A fiatalság, ha (nagybőjt- és ádventben) nem táncolhat, „Csillag Borist” ugrál, ami abból áll, hogy 15—20 lány összefogódzva s dalolva körben áll s közbe-közbe a kör közepén álló kiragad egyet közülük s azzal táncol egy ideig.”

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a csirajozás, csiraj bubos a Duna menti Doroszlón és környékén a párválasztó jellegű bőjti leánykörtánc neve. Talán a horvát čire táncnév magyaros továbbképzése.

Kovács Endre doroszlói néprajzi gyűjtő leírása: A csiraj bőjti leánytánc, melyet már nagyanyáink, öreganyáink énekeltek és táncoltak a maguk idejében. A leánykák körbe álltak, összefogódzkodtak és énekeltek. A körben, a nagyságától függően, egy vagy két leánypár forgott. Minden versszak után a táncoló pár egyik tagja visszaállt a körbe, a bent maradt a körülállók közül párt választott, akivel még egy versszakot, nótát táncolt, és így cserélődtek. A körbeállók nem táncoltak, csak énekeltek. Ha kevés lány jött össze, három-négyen összefogóztak és maga a kör forgott.

Egyik erdői adatközlőnk, az 55 éves Pap Károlyné Hugyik Éva 1976-os visszaemlékezése szerint az erdői hegyen csak csirajoztak, lányok, menyecskék egyaránt, sőt mint ritkán Doroszlón is, legények is beálltak a körbe. Úgy tudja, a friss és tüsköm azonos, a csirajozás pörge, a kör közepén kettő csirajoz. Gombosi adatközlőnk — Lampert Jánosné Suhajda Ilona 82 é., Lampert Istvánné Hajnal Verona 55 é., Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é. — a csirajt és a tüskömet együtt említik. Legtöbbször külön választják a kettőt. És itt ismét felbukkan a Csillag Boris táncos játék neve. Dr. Kiss Lajos 1938-ban gyűjtötte Bacskó Mártonné Nemes Maris 38 éves gombosi asszonytól (MNT, 1., 554. sz.), Leírása: „Egy lány áll a kör közepén, a Csillag Boris. Körülötte a lányok megkerülik és danulnak. A középső kiválaszt egyet, és táncra perdül vele, az lesz utána a Csillag Boris.” — Itt ismét a csirajra ismerünk. Dobsai András 86 éves gombosi földműves, a gyöngyösbokréta tánc csoport egykori vezetője szerint a Csillag Boris csiraj bubos. A kérdésre, ki lehetett Csillag Boris, azt válaszolta, hogy földig érő hajú különleges személyiség volt, aki nagyon szépen tudott táncolni, s ezt a leírást már úgy kapták,

hagyományként. A csiraj névről adatközlőink nem sokat mondtak. Mezei Verka 53 éves doroszlói adatközlőnk úgy gondolja, hogy a sok lány madárszerű csirrogása, a csirr-raj után kapta nevét a tánc. A csiraj szó esetleg a čire horvát táncnévvel, vagy a csir-edé-csur-oda, csirrede, csarr oda, csirom ide, csirom oda, valószínűleg a csür-csavar alaptól való játsszi szóképzéssel hozható kapcsolatba. (Ez utóbbival gyermek-játékaink szövegében gyakran találkozunk.)

Pap Károlyné erdői adatközlőnk megkülönbözteti a csirajtól, a pörgetéstől a kocsmában, utcán, a füvön táncolt tuskömöt. Gomboson Dobsai András és az egykor az általa szervezett gyöngyösbokrétában csirajozott, tuskömözött asszonyok közlése megegyezik a leírásban. A tuskömöt — főként az Ég a gunyhó, ropog a nád, ajjajaj kezdettű nótára — úgy járták, hogy a lányok körbe fogódzkodtak, kezüket hátul fogták össze, a nap járásával azonos irányba lépegettek, háromszög alakban. A bukros tuskömnél — nagyobb körben járták — elől fogták össze kezüket. Volt olyan 80 éves adatközlőnk Gomboson, aki az összefogódzott lánykák körbeszaladását, szoknyarugdosását nevezte tuskömnek. Lajkóné szerint az Ég a kunyhó kezdettű nótára táncolt tuskömnél ahányadik versszak következett, annyit dobantottak lábukkal.

Martin György A magyar nép táncai című könyvében (57. old.) a karikázóval együtt említi többek közt a kórógyi dörénkázást, a szentlászói rézálást és a gombosi tuskömugrást, s a sárközi karikázást három-, másutt kétrészesnek említi. A Röpülj páva tévévetélkedő egyik műsorában a sárközi asszonyok karikázója viszont azonos volt a doroszlói csirajjal, sőt dala is egyik legközkedveltebb csiraj- és tuskömdal volt.

A Csillag Boris ének a gyermekjátékok közé tartozik, a csirajt, tuskömöt, viszont akárcsak a karikázót, szerelmi dalra, betyárnótára, katonadalra stb. járták, jellegzetesen énekszóra, s e táncok funkcióban, alkalomban azonos hagyományt képeznek.

Lajkóné Pásti Mária: „Tuskömkor összekapaszkodtunk, fogtuk egymás kezét, mentő széjebb és nagy körbe’ sokan. Vót mikó’ csak lányok vótak, de egy fiú egy lány is. Csak nótaszóra jártuk. Balra kezdtük a lépéseket, mindig balra táncutunk. Éccé előre tészem a lábom, más-szor hátrafelé. A bukros tuskömnél elől fogtuk a második szomszédunk kezét, ugyanolyan lépésekkel táncutuk, csakhogy a kezünk vót másképp. Mikó’ azt éneketük: hapacupacupp, rugtunk egyet. A tuskömben nem vót a közepibe’ senki, csak a csiraj bubosnak vót... Megfogták a kört a lányok-legények, akkó a közepibe’ táncut egy vagy két pár. A kör át, a benne levők táncutak a körülállók nótájára. Nem is táncutak, forogtak... Akkó meg mikó’ másik nóta vót, az egyik mindig hitt párt magának. A körbe’ a lányok csak fogták egymás kezét. Hát ha jobb kedvük vót, akkó egy kicsit billegtek, de azok csak átak.”

A tusköm, bukros tusköm tehát zárt kör alakú láncban táncolt körtánc, az utóbbi gyorsabb ritmusú, forgása sebesebb, egyetlen dalra, közismert mődallamra járták. A csiraj bubos, csiraj viszont már páros-tánc, ugrómotívummal, forgással.

A TÁNCOK ALKALMAI

A gombosi adatközlők már a leányjátékok, a Kőkénfa, Buborkáné lánya alkalmával járták a leánytáncokat. A serdülő lányok kedvenc időtöltése volt az utcán táncolás. Itt és a citerában tanultak meg csirajozni, tüskömözni, de már kicsiny korukban gyakran láthatták e táncokat, hallhatták a dallokat.

A falusi ember életének igen jelentős eseménye volt az első olyan szereplés, amely az eladó- vagy legénysorba jutást jelezte. Ilyen esemény volt a kocsmai táncmulatságon, lakodalomban eljáró első tánc. Nem volt mindegy, kivel, milyen viseletben, hogyan táncolt a lány élete első „hivatalos”, azaz kocsmai táncmulatság szünetében való csirajozásán, a csirajnóták bő, de a tízes évek óta nemigen változó repertoárjából melyiket választotta érzelme kiéneklésére. A szűkebb társadalom felnőtt tagjai közti helyigénylést jelző leánytáncot a többi táncsal együtt a falusi társadalom előírásainak megfelelő helyen és időben tanulták a gyerekek: a citerában. Délutáni összejövetele volt ez — házaknál, felnőttek éber szeme előtt — a doroszlói, gombosi, erdődi hegyi iskolás korú, de tizenkét évesnél fiatalabb gyerekeknek, akiknek még tilos volt kocsmába járniuk. Idősebb tizenévesektől, menyecskekétől, legényektől tanulták a citerában a táncokat, nótákat, elsajátítván a társaságbeli viselkedés előírásait is. Talán éppen azért, mert nem volt nagy korkülönbség a továbbhagyományozók és az átvevők közt, hatvan év alatt nem változott lényegesen a csirajnóták, tüskömdalok anyaga. Újabb darabokkal nemigen bővült, csak egyes dalok veszítettek népszerűségükből és a falu lassan csaknem elfelejtette ezeket.

Mivel polkát, keringőt is táncoltak a citerában, a századelőn már harmonikás szolgáltatotta a zenét, hangszerének hangja a falu megváltozott ízlése szerint jobban hajlott az idegen ritmusra, mint a citeráé, és divatosabb is volt, s az utóbbi évtizedekben már csak a gyerekek e táncos-zenés összejövetelének neve emlékeztet a régi hangász és hangszerre jelentőségére.

A citera, a továbbhagyományozás alkalmá a csirajozás, tüskömözés egyik éltetője volt, ez pedig nagyrészt a lányok, menyecskeké népviseletből való kivetkőzése velejárójaként a hatvanas években megszűnt. Akkor már vagy egy évtizede nem jártak citerába a doroszlói fiatalok: megváltoztak a szokások, az ismerkedési alkalmak, a helybeli tánc-hagyományt egyre inkább csak a gyöngyösbokréta ápolta, akárcsak a lánykajátékok hagyományát.

A leánytáncok ideje Doroszlón falurészenként, a lakosság rétegétől, sőt származásától függően változott. Egyik német nevű adatközlőnk, cselédcsaládból származó egykori cselédasszony közölte, hogy náluk a harmincas évek elején olyan szigorú volt a böjt, hogy még csirajt se táncoltak. Katalin napján zárták a táncot. Szilveszter estétől hamvazó-szerdáig, pünkösdtől István király napjáig nem volt tánc, se csirajozás, István nap utáni vasárnap tartották az első táncot, és attól kezdve szabad volt csirajozni. Az első táncra, csirajozásra a városban cselédeskedő lányokat hazaengedték. Számukra különösen jelentős volt a tüsköm,

a csiraj: találkozási alkalmat jelentett lánypajtásaikkal, de főként mert életükben még kifejezettebb párválasztó szerepe volt a bőjti táncoknak. Tél József adata szerint a vasárnap délutánt a városi parkban töltötték, s erre talán még az idős zomboriak emlékeznek, itt gyakran tüskömöztek. Jelentős szerepük volt a hagyományörzésben.

Gombosi adatközlőink szerint farsang harmadnapjától sarlós-boldogasszony napjáig nem volt táncmulatság falujukban, mert tilalmat fogadtak jégverés ellen. Csirajt, tüskömöt a tilalom idején, bőjtben is szabad volt járni. Helye, ideje kocsmai mulatság, tánc szünete, lányok utcai játéka, tüskömözése. Egész évben járták a leánytáncokat, ezekre nem vonatkozott a tilalom. Így mondták Doroszlón és Erdődön is, hozzátéve, hogy a nyári mezei munkák idején a lánytánc is megszűnt, mert a falu apraja-nagyja a határban volt, és aratás bevégeztével, ha volt már kepe (kéve) a földeken, lehetett csirajozni. A bőjti táncok ideje tehát a földműves munkák időszakától is függött; a munkát szigorúban vették, mint a vallási fogadalmat, bőjti tilalmat.

A falu közösségében jelentős volt a bőjti táncok párválasztó funkciója. Hogy mielőbb elkeljen a leány, fürgének, jó táncosnak, erősnek kellett lennie, s erejét bizonyította, ha bírta lélegzettel az egyidejű táncot és éneklést. A korai házasodás oka elsősorban a munkáskéz szükségessége volt, a paraszti munka viszont sok erőt követelt. A bőjti táncokat elsősorban tehát párválasztó jellegük élte. A falusi lányok, asszonyok, társadalmi helyzetének gyökeres változása a párválasztás változását is maga után vonta, s így a leánytáncok társadalmi szerepe megszűnt. Ugyancsak hozzájárult a hagyomány megszűnéséhez a népviseletből való kivetkőzés, aminek szintén társadalmi fejlődési alapja van. Jelentős volt a bőjti táncok kommunikációs funkciója. Az előénekes önmagára vagy valamelyik tüskömöző-csirajozó lányra, esetleg a hallgatóság, a nézők egy-egy tagjára illő szövegű dalt választott, a többi azt fűzte tovább, többé-kevésbé kialakult sorrendben. Ily módon kiénekelhették, ország-világ tudtára adhatták érzelmeiket, szerelmi problémáikat, amelyeket nemegyszer a vagyonbeli különbség okozott, s erre is volt táncnótájuk. A hűtlenséget, az ifjú menyecske és anyósa jó vagy rossz viszonyát szintén tudtára adták a falunak, s katonadallal azt is, hogy katonába szerelmesek. Ahhoz, hogy a bőjti lánytáncok szövegéből a hallgató megértse a közölnivalót, ismernie kellett a falubeli eseményeket, kapcsolatokat. A jó fülű szülők, fiús anyák az utcáról behallatszó dalokból értesülhettek a falu fiataljai számára fontos eseményekről, a kocsmai mulatságok szünetében, a leánytáncok íratlan szabály szerinti hivatalos helyén és idején hallhattak az alakuló szerelmi kapcsolatokról, valaki haragjáról, boldogtalanságáról. Ugyanis amíg a zenekar pihent, a lányok, mivel a viselet miatt nem ülhettek le. énekszóra tüskömöztek, csirajoztak.

Ma már csak a bokrétások felújításában látható ez a funkcióját veszített táncagyomány. Színpadi felelevenítése lelkes falubeli műkedvelők munkája. Egyéni ízlésüktől sok függ: a kevésbé kedvelt, a szokatlanabb dallamú ének feledésbe merül. A hagyományápolás terén sokat köszönhetünk a régi és az új gyöngyösbokrétának, a falusi műkedve-

lők munkáját azonban a tiszta hagyomány szakavatott ápolására kell irányítani. A bokrétások értékes száma a talán legtisztább, legeredetibb formájában megőrzött táncunk, a leánytánc.

A DALOKRÓL

A legidősebb adatközlőink 86 évesek (Doroszló, Gombos), legfiatalabb 25 (Gombos). Az első a századelő szokását ismertette, az akkori dalokat, a legfiatalabb a nemrég újratanítottat. Legteljesebben az 50—70 éves asszonyok őrizték meg a hagyományt. A húszas-harmincas évek dalait, illetve a harmincöt után újratanított táncnótákat tartják hagyományuknak. A fiatalok ezt régi hagyománynak mondják, az ezt megelőző egyes darabjait nem ismerik.

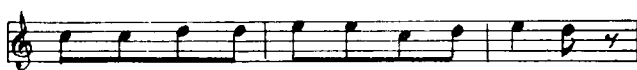
A begyűjtött anyag nem teljes, műfaji, tartalmi, funkcionális, tematikai felosztása egyelőre nem járhat kielégítő eredménnyel. A legkerekesebb a doroszlói csiraj-anyag. Dr. Kiss Lajos gyűjteményének egyes darabjaival együtt 26 dallamot sorolunk ide, 40 valahány szöveggel, köztük 10-nél több vándorstrófiával. Mivel három strófánál többet nem igen énekeltek, a dalok füzére igen változó, mint egyébként jellemző a csoportos táncdalokra. Tizenöt dal szövegének füzére többé-kevésbé állandósult, négy műdal, egy katonadal strófiával. Legtöbb a szerelmi dal, jónéhány fogadalmat, tanácsot, intést, kívánságot tartalmaz. Gyakran énekeltek búcsú-, panasz- és átokdalt a táncoló lányok. Lakodalmi és párosító dal nincs a bőjti táncok szövege közt. A versszaktságitás a tartalomtól, hangulattól, közölnivalótól és a dallamtól függ. A sorrendbomlás itt nem jelent romlást, mert a narratív jelleg nem jellemzője a leánytáncok dalainak. Vannak köztük mindhárom helységben igen népszerűek, de felbukkannak olyanok is, amelyeket már csak egy-két adatközlő ismer.

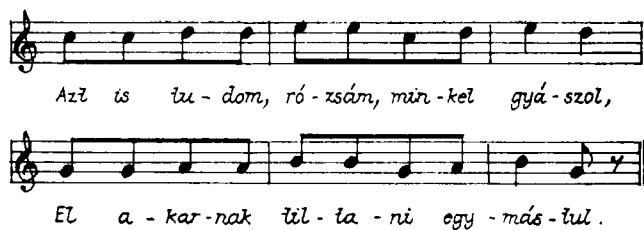
Dallam tekintetében is vegyes ezeknek az alkalmi daloknak az anyaga. Nem táncdalok is előfordulnak benne, valamint parlandós dalok feszes ritmusban, s féltucatnyi műdallam; legtöbb az új stílusú és vegyes dallam, de mintegy 10 ereszkedőt is közöltek. A szótagszám: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15 és vegyes. Legelterjedtebbek a 11 szótagúak voltak.

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Gúszló, ♩ = 132

2. Ablakomba' kinyílt a jácint,
Nem bánom én ha hozzám nem jársz is,
Mégmondtam má' háromszázezerszer,
Édesanyám nem nékéd nevelt fel.

Csitraj bubos

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Giusio, ♩=114

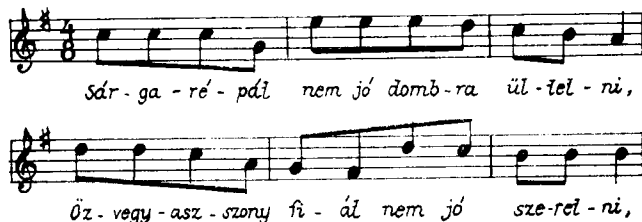
2. Kútágásra száll a szarka,
Becse felé áll a farka,
Onnan várja vendégeket,
Az óbecsei legényeket.

Csitraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Giusio, ♩=132

CsiraJ bubos

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Dobsai András 86. é. 1978.

Sárgarigó kerülő az erdő,
Gyere pajtás keressünk szeretőt,
Én is vótam annak kerülője,
Barna kislány igaz szeretője.

CsiraJ

DOROSZLÓ, 1975.

Piros alma begurult a sárba,
Ki fölveszi nem lesz az hiába,
Én fölveszem, megmosom, megmosom,
A rózsámat ölelem, csókolom.

Piros alma nē gurulj, nē gurulj,
 Barna kislány nē búsulj, nē búsulj,
 Nem búsulok, sose búsulok én,
 Jön a tavasz, menyasszony leszek én.

Göndör subám szēgre van akasztva,
 Gyere rózsám, akaszd a nyakamba,
 Te is tudod, ott annak a helye,
 Még az éjjel bētakarlak vele.

Csiraĵ

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

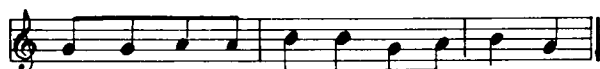
Giusĵo, ♩ = 114

Roz - ma - ring-nak csak az a szo - ka - sa,

Íé - lén nyá - ron, lē - haj - lik az á - ga,
 lē - sza - kajl - ják, kó - ró - vá vál - to - zik.

Ba - bám szí - ve hoz - zám só - haj - to - zik.

Csiraĵ

Ablakomba' kinyíltott a jácint,
 Nem bánom én ha hozzám nem jársz is,
 Mégmondtam má' háromszázezerszer,
 Édesanyám nem nekēd nevelt fel.

A gombosi torony tetejébe'
 Áll egy holló talpig feketébe',
 Azt is tudom rózsám minket gyászol,
 El akarnak tiltani egymástul.

Csiraĵ bubos

GOMBOS, 1978.

Dobsai András 86 é.

A gombosi postás udvarába
 Lēhullott az akácfa virága,
 Fōlszēdnē azt sok jó édesanya,
 Hogy a fia nē lenne katona.

DOROSZLÓ, 1972—78.

1. Gyöngyöm, gyöngyöm, gyönyörű virágszál,
Elvinnélek ha szegény nem volnál,
De hiába ég a szemed fénye,
Drága neved nincs a levelemben'.

2. A nagyutcán végestelen végig
Minden kiskapuba' virág nyílik,
Minden kiskapuba' kettő-három,
Csak az enyém hervadt el a nyáron.

Csitraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Giusio, ♩ = 134

2. *Etesd Bözsi a csirkét,
Abból eszel pecsenyét,
Pecsenyére vörösbort,
Véled mulatozom most.*
3. *Ez a kislány eladó,
Majd megvészi a zsidó,
A zsidónak nem adjuk,
Égy legénynek odadjuk.*
4. *Kerek udvar kicsi ház,
Barna kislány mit csinálsz?
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.*
5. *Piros, piros papíros,
Ez a kislány de csinos,
Se nem kicsi, se nem nagy,
Éppen hozzám való vagy.*
6. *Vékony deszkakerítés,
Átlátszik az ölelés.
Ölelj babám kedvedre,
Nem hánynom a szemedre.*
7. *Körül csillagos az ég,
Majd eszédbbe jutok még,
De már akkor későn lesz,
Mert másik szeretőm lesz.*
8. *Majd meglássuk estére
Ki ül az ágy szélére,
Szőke lesz-e vagy barna,
Vagy a szívem fájdalma.*
9. *Ül az ágyon a cica,
Szeretsz-e még Katica?
Ha nem szeretsz Katica,
Karmoljon még a cica.*
10. *Vékony kukoricaszár,
Kapálatlan maradtál,
Szőke legény, barna lány
Csókolatlan maradtál.*

CsiraJ

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

Giusio, ♩ = 114

Ég a guny-hó, ro-pog a nád, aj-jaj-jaj.

Szo-rútsd hoz-zád ezl a bar-nál, ha-pa-cu-rom, hopp!

Tüsköm

DOROSZLÓ, 1975.

1. Ég a gunyhó, ropog a nád ...
2. Még a barnát szorongatod, ajajajj,
Addig a szőkét elszalajtod, celecula-hopp!
3. Szőkét né végy mer' beteges, ajajajj,
Vöröset se mer' részegés, celecula-hopp!
4. Barnát veggyél az lesz a jó ajajajj,
Az lesz a csókra hajlandó, celecula-hopp!

Csitraj

DOROSZLÓ, 1975.

Giusio, ♩ = 120

1. Ku-ko-rí-ca pí-pí,

Bar-na lány, gye-re ki,

Gye-re ki a kis-ka-pu-ba

Vé-lem be-szél-gei-ni!

2. Nem mēhetek én ki,
Anyám nem enged ki,
Nem enged a kiskapuba
Véled beszélgetni.
3. Édesanyám voltál,
Mér' nem tanítottál,
Mikor gyöngé vessző voltam
Mér' nem hajlítottál.
4. De most már nem hajlok,
Mer' katona vagyok,
Ferenc Jóska a számomra
Bakancsot szabatott.
5. Bakancsot szabatott,
De rövid a szára,
Hogyha hosszú marsot fújnak
Elmerül a sárba'.
6. Nincsen a császárnak
Olyan katonája,
Mint ha híres magyar huszár
Fölül a lovára.
7. Fölül a lovára,
Rágyújt szivarjára,
De sok szőke-barna lánynak
Fáj a szíve rája.
8. Ne fájjon a szíved,
Nem leszek a tied,
Van már nékem szebb szeretőm,
Aki engem szeret.

DOROSZLÓ 1975.

Novák Julianna 52 é.
Metzger Jánosné Lennert Teréz 57 é.

Giusio, ♩=108

1. Csup-kés a szó-ló-nek le-ve-le,

Vár-la-lak, ró-zsán, az es-le,

2. Az én rózsám szeme-szája
Többet ér mint a tanyája,
A tanyája fekete gyász,
De ő maga aranykalász.

3. Ágas-bogas sűrű tölgyfa,
Nem is voltál nálam még ma,
Nem is volt még ma víg napom,
Gyászba borult a csillagom.

Csiraaj

DOROSZLÓ, 1975.

Giusio, ♩ = 108

2. Létöltöm a másfél évet,
Jaj de nagyon soká lesz,
Az én kedves galambommal a
Azt sē tudom hogy mi lesz!

DOROSZLÓ, 1971.

Adatközlők:
Hencsár Ilona 38 é.
Mezei Verka 53 é.

Giusto; $\text{♩} = 120$

1. Nin-cseri-szó-le a fe-ke-le ken-dő-nek,

Nin-csen i-gaz szí-ve a sze-re-lőm-nek,

Vő-szék o-lyan ken-dől, mely-nek szó-le lesz,

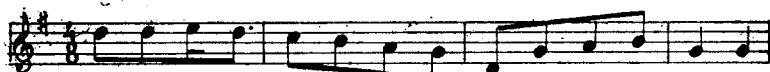
Tar-lok o-lyan sze-re-lől, ki i-gaz lesz!

2. Azt gondolod huncut betyár megcsaltál,
Pedig engem még se szomorítottál,
Vagyok olyan mint akiér' elhagyta',
Van szeretőm százszor szebb mint té voltál!

Csira

DOROSZLÓ, 1975.

Giusto, $\text{♩} = 108$

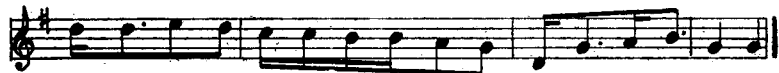
1. Jaj de so-ka! dz-iám-fáz-iám reg-ru-la ko-rom-ba'

Mi-kor fegy-ver a-lál áll-iám a ka-szár-nya ka-pu-ba!

Ne-ház volt a fegy-ver, a vál-la-mal nyom-la;

De nég sok-kal ne-he-zebb a bá-na! a-mi szí-ve-m nyom-ja.

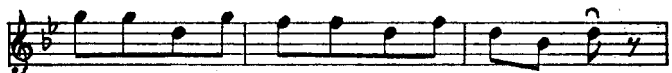
2. Tudod babám mit fogadtál csütörtökön este,
 Azt fogadtad hogy hű leszel a világeletembe.
 Tekints fel az égre, erre a magas égre,
 Elátkozlak, sose lésszél boldog a világeletembe!

DOROSZLÓ, 1975.

Giusio, ♩ = 114.

1. El - ál - ko - zott én - gö - mel az én a - nyám,

Hogy nő lő - gyen sém or - szá - gom, sém ha - zám,

Gsip - ke - bo - kor lő - gyen az én szál - lá - som,

Ől se lő - gyen so - ká - ig ma - ra - da - som.

2. Piros almát kétfelé szokták vágni.
 Ha nem szeretsz nem muszáj hozzám járni,
 Javasújjon édesanyád gazdag lánt,
 Kivel holtig töltöd a fekete gyászt.
3. Sárgadinnye ráfutott a görögre,
 Mind azt mondják, hogy váljunk el örökre,
 De én nem válok el rózsám tetőled,
 Mert én téged igaz szívből szeretlek!
4. Kék virággal virágzik a temető,
 Éngem temessetek oda legelő,
 Előbb engem, utána a babámat,
 Hogy nő tartson más szeretőt magának!
5. Végigmentem doroszlói temetőn,
 Elvesztettem fehér slingült zsebkendőm,
 Fehér slingült zsebkendőt nem bánom,
 Csak a régi szeretőmet sajnálom!
6. Két ablak közt besütött a holdvilág,
 Az én rózsám abba' fésüli magát,
 Én is abba' fésülöm a hajamat,
 Legény vagyok szeretem a lányokat.

7. Nincs édesebb a fekete szőlőnél,
Nincs kedvesebb az első szeretőnél,
Mer' az első tud igazán szeretni,
Másodikkal de sokat kell szenvedni.

8. Ágas-bogas a diófa teteje,
Mégjött már a legények veszedelme,
Osztoztatják asz omorú levelet,
Válts ki engem kisangyalom ha lehet!

Csiraaj

DOROSZLÓ, 1975.

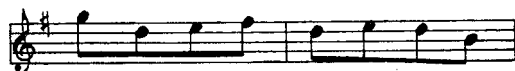
Giusio, $\text{♩} = 120$

1. Túl a Ti-szár a ten - ge - rőn

Al - ma le - rom a ken - de - rőn,

Min - den szá - ron ke - lő - há - rom,

Van sze - re - lőm ti - zen - há - rom.

2. Annyi a lány mint csillag,
Egy csoportba' mint a galamb,
Mégrezzentik, széjjelszalad,
A csoportba egy se marad.

3. Árokparton kácsatozás,
Ez a kislány de pántlikás,
Illik neki, mer' van neki,
Szeretője vette neki.

4. Úgy ég a tűz ha raknak rá,
Szól az irigy ne hallgass rá!
Raktak is rá, raknak is rá,
Csak te babám ne hallgass rá!

5. Irigyeim sokan vannak,
Mint a kutyák úgy ugatnak.
Adjunk nekik víg napokat,
Hadd ugassák ki magukat!
6. Irigylük a lányságot,
Ezt a piros lobogómat,
Bukorra kötöm a végét,
Úgy megyek Doroszlón végig.

Dályihegy: Úgy még Kisbuszuján végig.

7. Rózsám addig el nem hagylak,
Még a tóba' halak laknak,
Abba' pedig mindig laknak,
Így hát soha el nem hagylak.
8. Kaszácsillag van az égén,
Kaszál a rózsám a rétén,
Ha ő kaszál, én még gyűjtök,
Úgyis rajta könnyörülök.
9. Mondd még húgom a nénédnek,
Adjon csókot a legénynek!
Nem mondom én a nénémnek,
Én is adok a szegénynek!
11. Űssön még babám a menykő,
Akkora mint egy malomkő,
Űsse le a dörékadat,
Mire kötöd a farodat!
12. A pünkösdi piros rózsá
Kihajlik a gyalogútra,
Ha arra mész szakajts róla,
Rózsá nélkül né járj soha!

Csitraj

DOROSZLÓ, 1975.

Gtruso, ♩ = 108

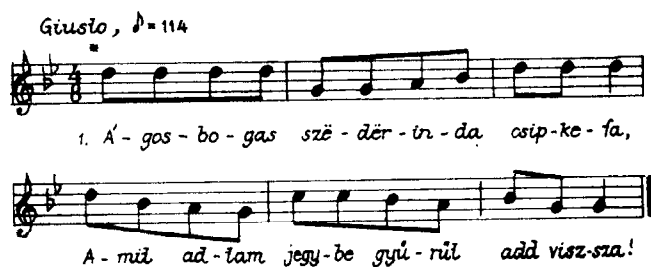
Bács - do - rosz-lón é - pi - lől - lek lomp-lo-mol,
Ki lenc kis-lány hor-ja föl a vá-tyo - goz,

Csira

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

2. Én a gyűrűt többet vissza nem adom,
Inkább rozsdásodjon még az ujjamon!

Csira

DOROSZLÓ, 1972—78.

Kezdete:

1. Zöld levelű piros retek megérett,
Mint a galamb a rózsámmal úgy élek.
2. Kértem is én a mennyei teremtet,
Adjon nekem igaz szívű szeretőt.

3. *Azt gondolod bánom babám, nem biz' én,
Hogy tetőled el kell válni az idén.*

4. *Megkerülöm Bácsdoroszlót, elég nagy,
Vagyok olyan lány mint té legény vagy!*

CsiraJ

Megjegyzés: A kottamelléklet a begyűjtött dalok kis hányadát tartalmazza. Az 1975-ös doroszlói gyűjtés Kovács Endre munkája.

DOROSZLÓI ADATKÖZLŐK:

Hencsár Ilona 38 v.

Mezei Verka 53 é.

Metzger Jánosné Lennert Teréz 57 é.

Takács Károlyné Metzger Erzsébet 35. év

Novák Julianna 52 é.

Kovács Endréné Hajvert Erzsébet 36 é.

Szittyai Diósi Julianna 46 é.

Cséplő Imréné Hajvert Katalin 38 é.

Cséplő Imre 43 é.

REZIME

PRIKUPLJANJE PODUNAVSKIH DEVOJAČKIH IGARA

Sledeći tragove dosadašnjih prikupljanja, autor ove studije vršio je prikupljačke radove u Bogojevu, Doroslovu i Erdedu, sa ciljem da pruži pregled građe podunavskih devojačkih igara, da analizira pesme i tekstove, da ispita nastanak igre, pesme i teksta, njihov međusobni uticaj i povezanost, održavanje tradicije igara i pesama u vezi s njima kao i njihovu ulogu u negovanju tradicije. Pritom se posvećuje pažnja i izučavanju porekla, naziva prigoda i funkcija tih igara.

SUMMARY

COMPILATION OF GIRL DANCES IN DANUBIAN REGIONS

Following the traces of past collecting work, the author was collecting in Gombos, Doroszló and Erdőd, in order to present a survey of girl dances in Danubian regions, to analyse songs and their texts, to investigate the genesis of the dance, text and song, their mutual influence and relationship, the maintenance of the dance and song tradition, as well as their role in cultivating their tradition. Special attention has been also paid to the investigation of the origin, name, occasion and function of the dances.

Csorba Béla

TEMERINI HIEDELEMMONDÁK

1. Az itt közlésre kerülő maroknyi hiedelemmonda nem céltudatos gyűjtői munka eredménye, inkább afféle „mellékterméke” annak a tevékenységnek, amit a temerini Művelődési Kör fiataljai folytatnak, egyebek mellett szűkebb pátriájuk népi kultúrájának, hagyományainak megismerése érdekében is. Minthogy jóideig csak tervszerűtlen monda-gyűjtés folyt, anyagunk még csak megközelítőleg sem ad komolyabb általánosításokra alkalmas betekintést a község hiedelemmonda-rend-szerébe, erről legfeljebb óvatos feltevéseinket közölhetjük, kétségtelen viszont, hogy már ennél a maroknyi anyagnál (32 mondát, illetve hiede-lemközlést tartalmaz) is fölvehetők a műfaji besorolást illető kérdések, kételyek. Írásunk további részében igyekszünk ezeket a kérdéseket nem megkerülni.

2. A 31 közzé tett hiedelemtörténet közül kettő — véleményünk szerint — nem monda, csupán tényszerű hiedelemközlés. Hogy ebben az anyagban mégis megjelentetjük, annak oka a figyelemfelkeltés. A *zárat nyitó fű-ről*, illetve az *Illés c. hiedelemközlésről* van szó. Az előbbi tar-talmi magva lényegében megegyezik a *Taktaszadai mondák* vassfűvel kapcsolatos hiedelemmondáival. Valószínű, hogy sikerrel kecsegtetne másféle mítikus állatok és növények után is érdeklődni

Július 20. — Illés napja — Temerin fogadott ünnepe. Nyilvánvaló a délszláv hiedelemkör hatása. Feltételezhetően léteznek — ha elhalvá-nyulóban is — epikus reminiszenciái. Ez indokolja a másik hiedelem-közlés publikálását.

Problematis A *hipnotézáló*¹ címmel közreadott történet mondává minősítése az anekdotikus kedély és a kételkedés iróniával párosuló meglepte miatt. „Modernebb” másodképződménye lehet a műfajnak. Hogy a hagyományos hiedelemmondákkal analógiás módon jött létre, nem lehetetlen. Ami azoktól elválasztja, az a hiedelem-elemekkel szembeni distancia. (Ezt a distanciát egyébként az ún. ál-kísérettörténeteknél is megfigyelhetjük.)

A fent említett történet — szerintünk, problematikussága ellenére is hiedelemmonda —, de több másik monda is az itt publikáltakból, felveti a *memorat-* és a *fabulat-fok* kérdését.

Ha az egyéni élményt, annak elmesélését kizárjuk a fabulat fokú mondák köréből, tisztázatlan marad nem. egy egyéni élményként előadott hiedelemmonda esztétikumának eredete s mibenléte. S egyébként is: meggyőződésünk szerint *a néphittel, hiedelemmel összefüggő egyéni élmények szinte mindig szupraindividuálisak*. Nem csak arról van szó tehát, hogy a mesélő a már megszokotthoz, a közössége által „bevett”, elfogadott motivumokhoz igazítja az övéit. Úgy is látja azokat.

Fabulat és memorat kérdésében jól eligazít Dörmötör Tekla: A tipizálás a népmondában c. tanulmánya, ahol is megállapítja:

„(...) Fabulatnak azokat a történeteket fogom tekinteni, amelyekben a mondai tipizálás és sűrítés világosan kidomborodik, (...) memoratnak pedig azokat, ahol ez a kritérium bizonytalan vagy hiányzik, tehát amelyek félúton vannak az epikus, esztétikailag is vizsgálható költői alkotás felé.”² Úgy is mondhatnánk — Lukács Györggyel —, hogy „minden műfaj elhagyja az empiriát, és a lényeg felé intencionál.”³ Az empiria elhagyása viszont nem jöhet létre — a népköltészetben sem — a jelek többértelműsége, a polivalencia nélkül. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a fabulat esztétikuma koegzisztens a polivalencia mértékével.

A hiedelemmonda többértelműsége azonban korlátozott, különösen a tündérmesékkel összevetve. Ez a korlátozottság szükségszerű: az epikus tartalom semmiképpen sem kollidálhat az adott hiedelemrendszerrel, hiszen éppen annak paradigmaticusságát hivatott reprezentálni. A mondában hitek és tévhitek öltenek testet, a mesében vágyak szárnyalnak. A mesehős legfontosabb attribútuma éppen az, hogy *szabad*. Szabadon dönt cselekedetei felől. Ezért legyőzhetetlen. A mesének lehetnek hősei. A mondának, különösképpen a hiedelemmondának nem. A hiedelemmondának szereplői vannak. Titokzatos erőknél kiszolgáltatott, veszélyeztetett, sorsbizonytalanságban vergődő szereplői. Igazi hőse a mitológus köntösben rejtőző fatalitás. Innen a hiedelemmondák nagyobb részének szorongáskeltő hatása. De fantasztiikumánál fogva, s nem utolsósorban azért, hogy kimondatott, a monda képes feloldani a szorongást, miközben figyelmeztet. „A képzelet az emberiség életére törő »gonosz« térben és időben differenciált jelképeit teremtette meg. (...) Ami e jelképek jelentésében közös, az a gonosznak a világban való állandó jelenléte” — írja Nagy Olga.⁴ Ugyancsak ő hívja fel a figyelmet arra, hogy „a mondai motívum akkortól és általtól válhatott meseivé, amikortól a közösség fölényesen kezeli a hagyományozott anyagot, és abban nem az »igazat« (sacré) látja, hanem egy lehetőséget arra, hogy vágyát megfogalmazza.”⁵ A mesévé stilizálás jegyeit anyagunkban *A tátos gulyás* címmel jelzett fabulaton ismerhetni fel.

3. Anyagunknak tkp. négy nagyobb témaköre van:

- a) Halottak, kísértő lények
- b) Rontás, bűbájosság, váltott gyerek
- c) Táltosok, garabonciások
- d) Lidérc.

Néhány mondát, ill. közlést nem sorolhatunk egyik csoportba sem. Ilyen a már említett „Aussage”-értékű szöveg (A zárat nyitó fű, ill. az Illés), valamint A hipnotézáló című. Csak fenntartásokkal lehet az első csoportba sorolni a megidézett gonosz (ördög?) történetét elmondó A tüzes hintó c. mondát, s ugyancsak vitatható a Kutya Pista kalandjának a táltosok, garabonciások csoportjával való rokonítása, mivel a történet elején megjelenik a boszorkány-motívum is („boszorkányok bakterja”).⁶ A szöveg igencsak töredékes, meg-megszakadó, mindennek ellenére megérdelmi figyelmünket. Kutya Pista, aki a „boszorkányok bakterja”, föl-mászik egy magas (égig érő?) fára, hogy ott mindentudóvá és mindenlátóvá legyen. Ennek föltétele, hogy átereszti orraljukán a dungót. Ehhez nincs bátorsága (vagy nem is tudja, mi a teendő), nem lesz mindentudó, lezuhan, s mikor fölébred, feje fölött nem nagy fát, csak egy ökörfarkkórót lel. Talán nem belemagyarázás, ha az ősi magyar hitvilág motívumait véljük kiolvasni a történetből. Rokon elemeket említ Diószegi Vilmos is.⁷ Véleményünket támogatandó hadd idézzük most Dienes Istvánnak az ún. szabadlélekre vonatkozó gondolatait.

„Az ember fejében fészkelő szabadlélek az eredetibb képzetek szerint madár alakú (hatyú, kakukk, fecske, szarka, bagoly, veréb stb.), vagyis könnyen mozgó, nagy távolságokat bejárni képes, gyorsan szárnyaló lény volt, amelyet utóbb, valószerűbbnek tetsző módon olyan apróbb, rendszerint ugyancsak szárnyas rovarnak tartottak, amely a fej természetes nyílásain, tehát a szájon, orrlyukakon, fülrésen át ki tud roppenni, és ugyanezek a járatok képesek visszasurranni. A pillangó, a légy, a szúnyog, a darázs mint lélekállat, már másodlagos fejlemény az eredeti »lélekmadár« helyett, azokból az időkől való, amikor az ősi hiedelmek kopásával mindenképpen ésszerűen megokolni és megérteni törekedtek, hogyan is tud az »álom«-, a »révület«-, az »elveszett-lélek« a koponya foglalatából távozni, majd oda visszabújni.”⁸

4. Néhány szót a hiedelemmondákban szereplő lényekről! Viszonylag erősen gyökerezik a hitvilág talajában a hazajáró lélek képzete, ami annál is inkább érdekes, mivel a katolikus egyház (Temerin többsége katolikus) hagyományosan szembeszegül az említett hiedelemmel. A hazajáró lélek leginkább egykori „porhüvelyének” képében jelentkezik, néha láthatatlan, de érezni vagy hallani jelenlétét. Pl. kinyitja az ajtót, edényeket mozdit el, tör össze. Inkább ijesztő, figyelmeztető, mint ártó lény. „Ha esznek, először imádkozzanak” — üzeni egyikük az ájtatoskodásban nem túl serény családjának. Határozott kívánságai legtöbbször az áhitatosságra, jámborságra intenek, olykor arra, hogy szolgáltassanak misét az elhunyt lelki nyugalmaért. Itt kell szólni a *jelentkező halott* képzetéről is. Máig élő hiedelem a túlvilágról való jelentéstételről. A hiedelmekhez való racionálisabb viszonyulás térhódításának szemléletes kifejezője az, amit mesélünk így magyarázott meg: „Ahogy tanútam beszéni, úgy tanútam még ezeket a meséket is. És annyira bennem élt, hogy én akkor még votam győződve arról, hogy nem álmodtam, ébren votam. De hát persze, hogy ámodhattam azé.”

Kísértetekkel olyan hiedelemközlésekben találkozunk, amelyek már a hiedelemvilág bomlását tanúsítják. A kísértetet a temerini hiedelemvilágban megkülönböztetik a *szellemektől*. A kísértet birodalma első-

sorban a temető és környéke, s fehér ruhájáról, ill. lepléről ismerni rá. Kitartó figurája máig a temerini népi képzeletvilágnak, 1966-ban szinte a falu apraja-nagyja kísérteteket hajszolni járt a temetőbe. Az itt közölt szövegekben azonban csak szellemekről esik szó, akik vagy láthatatlan, légies teremtmények vagy állatok alakját öltve rémisztgetik az éjjeli járókelőt. A szellem egymagában erőtlén, egy embererővel hét szellem ereje vetekedhet. Nemcsak rontó, de védő szellemek is vannak, akik segítik az ember gyógyulását, pl. a következő — Pásztor Pál által elmondott — történetben:

„Olyanforma idős vót a gyermek, mind én, csak lánygyerek vót. Tolvaj Erzsébetnek hiták. Eggyéves korába egy kiló vót. A zannya nem tudta sēhogy sē kitalálni, hogy hát mi lehet ez. No akkor a zőregaszszonyok javasolták aztat, hogy:

— Rozi, tēdd a sūtőlapátra!

Mer abba zidőbe hát odahaza banyakemécébe sūtötték a kēnyeret.

— Gyúdzs bē a kemēncét, oszt tēdd a sūtőlapátra a gyermekēt, és mintha tolnád bē a kemēncébe, hogy nohát, tē bēlőköd. Majd akkor — aszongya —, aki szereti, az majd lēkapja a sūtőlapátrul, nem engedi bē ja...”

A rontó szellemeket viszont okkal nevezik *rosszaknak*. A rosszakat házszenteléssel tanácsos elűzni, de megteszi a kakukkfű is, ha Szent György nap előtt szedik, mivel Szent György napjának éjszakáján „mind lészaggassák a rosszak a hēgyit nekije. (...) És akkó má nincs érvinye, ereje nekije.” Különben ōk azok, akik a gyereket megkeresztelés előtt kicserélik közülükvalóra, rosszra, akinek aztán az anyja sem érti a szavát, míg vissza nem váltják.

A rosszlelekkel az állandó kontaktust a *bíbájosok* tartják. Bábajossággal foglalkozó idősebb asszonyokat máig számon tartanak. Fő tevékenységi körük — a hiedelem szerint — rontás okozása, ami betegséggel, anyagi romlással kapcsolatos, vagy annak orvoslása. Amit az egyik bábajos megront, azt a másik orvosolhatja. Újabban — szerb hatásra — *vracšáknak* is nevezik őket, a közfelfogás leginkább Kulpinhoz köti a vracšák székhelyét. Ritkábban *boszorkányoknak* nevezik a kuruzslással, gyógyítással foglalkozókat, azonban a boszorkányok inkább másféle kontextusban szoktak megjelenni: természetfeletti mivoltuk kifejezettebb, mint a bábájosoké. A szemmelverésen, rontáson, tejhaszon elvételelén kívül ōk azok, akik a szentgyörgyi harmatszedést végzik, olykor meglovagolják áldozatukat, máskor megülik a mellét macska vagy nagy kő alakjában, de átváltozhatnak lóvá, vagy akár szalmaszállá is. Az ilyen szalmaszál, ha ollóval elvágják, vérzik. Karácsonykor, az éjfél misén a lucaszékről felismerhetők, kik a falu boszorkányai, mert valamennyien nagy ökörszarvat hordanak a homlokukon. A menekülő mákot, borsót, gombostűt szór, amiből aztán erdő nő ki a földből, s mire azon a boszorkányok áttörik magukat, rendszerint megmenekül. A boszorkány tehát rászedhető, éppúgy mint a népmesékben az ördög. A lóvá változott boszorkányt gatyamadzaggal fogták meg, s nyomban megpatkolták, hogy a visszaváltozás után ráismerhessenek. Különben éppen a *metamorfózis* képessége különíti el a bábájosokat a boszorkányoktól. A különbségtétel elhalványodott ugyan, de még észlelhető.

Az ördög hiedelemmondákban ritkábban jelentkezik, legalábbis mi csupán egy adattal rendelkezünk, ahol a bibájossághoz értő szereplő megidézi az ördögöt. A tüzes hintón érkező ördögtől a bűvös kör óvja hőseinket. Bűvös kört a boszorkányok elől menekülők is szoktak rajzolni. Az ördög mellesleg népszerű figurája több eredet- és névmagyarázó mondának. A pálinka eredetét magyarázó mondának a kapcsán mesélte Salamon István a következő — a népi hitvilágra, közfelfogásra, normatívákra is fényt vető — történetet:

„Eztet bē is tiltották. Ezt a mesét. (...) Azér, mer egy bácsi olyan betegségbe került evve mesével, hát ott vót, hogy belehal. No oszt akkor egy öreg bácsi mondta neki, hogy: — Tē ilyen még ilyen mesét folytatsz. Dē hát eztet nē folytasd, akkor egíssíges lészél tovább.”

A *garabonciások* (*garabonciások*) és a *tátosok* alakja összemosódott. A tátos-hiedelemkör hullott ki egyébként a legnagyobb mértékben a népi hitvilág rostáján. A tátos foggal születik, a pap, amikor az újszülött szájába nyúl, mindig jelenti, van-e annak foga. Hétéves korukig vigyázni kell az ilyen gyerekeket, borús időben különösen, hogy „akik a főlhőket kórmányozzák” — ti. rivális táltostársai — el ne lopják, vagy jobbik esetben fogától meg ne fosszák, hiszen abban lakozik emberfeletti tudománya. (A csökkent értelmi képességeket ilyen, foguktól megfosztott tátosoknak tartották. Egyiküket Giga Ignácnak, másikukat Pú Pistának nevezték. Érdekes, hogy többször előforduló ragadványnév a Pú, s kizárólag értelmi fogyatékosokat csúfoltak ezzel. Pl. Pú Mári, Pú Jancsi, Puppá). A tátosok elsődleges funkciója az időjárás irányítása. Minden falu határának megvan a maga tátosa (*garabonciája*), s az vigyáz arra, hogy a határt el ne verje a jég. A felhők közt úgy küzdenek egymással, mint az emberek idelent. Máskor bika képében mérlik össze erejüket. A kisbika úgy győzi le a nagybikát, hogy segítőitársai verik annak a körmét. A legyőzött tátosnak hét esztendeig kell szolgálni a földön, mire összeszedi erejét. Kizárólag tejen és tojáson él. Ha nem adnak neki, akkor könyörtlenül bosszút áll. („— No jó, ha nincsen tejed, akkor maj lesz vized! És olyan essőt zúditottak ott a földre, hogy a küszöbön, ablakon folyt bē a víz.”) Azoknak, akik teljesítik kívánságát, előre jelzi a vihar közeledtét. A *garabanciást* arról is felismerni, hogy az orrán füttyülve irányítja a felhőket, máskor sárkányokon lovagol, bűvös kört rajzolva visszavarázsolja bojtárját a csordához, „úgy eltűnik, hogy nem is látja senki, még még is jelenik, annélkül, hogy a kaput kinyissa, éccerre csak otterem a zembēr előtt.” (Pásztor Pál) Egyesek a közeledő viharfellegekben olykor látni vélik a *garabanciás* farkát, amint ide-oda csapkod.

A *lidércet* fekete jérce tojásából keltik a hónuk alatt. Ha nem kel ki, mert nem viselik gondját, elszáradhat az ember keze. Emberek, családok hirtelen fölemelkedését, gazdagodását általában a *lidérccel* hozzák összefüggésbe. A *lidérccsirke* állandóan gazdája kívánságát lesi, s szinte mindet teljesíti. *Lidérccsikó* alakjában szárazmalmot hajt, segítségével nyulakra vadásznak (az elkészített nyútból az első falat mindig a *lidércé*), de magára öltheti más állat, pl. disznó alakját is. Gazdája az ő segítségével csípi el a mozgásképtelenné tett tolvajokat, sőt a *lidérc*, akár csak a *garabancia*, előre jelzi az időjárás alakulását. Megszabadulni tőle

igen nehéz, néha lehetetlen. Abszurd kívánsággal képesek ártalmatlanná tenni. Pl. a Duna mélyére küldik, hogy kötélbe kössön homokot.

A szemfényvesztő, a hipnotézáló „korszerűbb” figurája a népi fantáziavilágnak. Egyben-másban örököse a bábajosoknak. Tudományát már könyvekből szerzi. Patarica Mátyás viselt dolgairól a történetet mesélő Pásztor Pálon kívül másoktól is értesültünk. Különben a szakirodalom is ismeri a hiedelemmondák szemfényvesztő-hőseit. Legismertebb talán az ördögös Hatvani professzor.

5. Mesélési alkalmak. — A hagyományos falusi jellegű közösségi életmód felbomlásával, valamint a közösen végzett mezőgazdasági munkálatok háttérbeszorításával egyre kevesebb mesélési alkalom kínálkozik. Hogy a közösen végzett munka (kendervágás, kubik, aratás stb.) egyik éltető eleme volt a folklórműfajoknak is, azt hadd illusztráljuk Pásztor Pali bácsi alábbi, a mesemondás körülményeire is rávilágító elbeszélésével:

„Valamikor régebben, még fi(j)atalabb embér vótam, eljártam. kendért vágni. Mer mink mēntünk, bárhun vót valamilyen munka.⁹ Temerinbe mindēnfēle szakmára találtak embēreket. Hát akkor is elmentünk Tolna megyébe, Tolnára. Kendért vágnyi. No, elég az hozzá, hogy úgy vót az egyesség, hogy ha kivágjuk a kendért, és nem esik nyomba, vagyis negyvennyolc órá(j)ig nem esik a zesső, akkor elgyühetünk haza. Mer lombozni kötött vóna a kendért. De a zesső bevágott, lombozni nem birtunk, hát kinytelenek vótunk, bēütünk a zistálóba... No, elég az hozzá, hogy Pásztor Sándor bácsit ismerték a mesé(j)irül, hát aztán egyik is, másik is:

— Sándor bácsi, meséjjen ke!

— Hát jó van, nem bánom, mesélék, de azt hozzátészēm — aszongya —, aki akarja hallgatni a mesémet, hát az adjon tíz krajcárt, húsz fillért. Ha végighallgatja a mesémet, visszaadom neki. De hogyha elalszik közbe, annak elveszett a húsz fillérje. Hát úgy is vót. De az mesét éjjel-nappal! Egyik mesét a másikba fűzte. Akkó közbe a Sándor bácsi úgy időnként beszóta, hogy:

— Csont!

Hát aki szóval fönt vót, nem aludt el, annak válaszolni kötött, hogy:

— Hús!

No, mikor mán a zutóját járta, hogy nem válaszót sēnki sē, tisztában vót vele, hogy alszanak.”

A hatvanas évektől errefelé szinte egyetlen mesélési alkalmat a még viszonylag életképes *bandázás*, az ismerős családok összejárása, télesteri, későőszi szórakozása biztosítja. A televízió térhódításával azonban az öregek meséi is elveszítették egykori rangjukat.

S hogy esetünkre is igaz legyen a mondás, miszerint Minerva baglya alkonyatkor kezdi röpülését, megkezdődött a mesék, mondák, a talán leginkább veszendő prózai műfajok lejegyzése. A tizenkettedik órában.

JEGYZETEK

1 Szemfényvesztőről szóló többbelemű, „füzéres” történetet közöl Bálint Sándor is a Tombác János meséi c. kötetben. (Budapest, 1975). L. a Cseuz János téteményei 30. sor-számú) mondát.

2 Dömötör Tekla: A tipizálás a népmondában. *Etnographia*, 1977/4., 530. l.

3 Lukács György: Balázs Béla: Hét mese. In.: Ifjúkori művek, Budapest, 1977., 712. l.

Lukácsnak különben a meseszerűre, valamint a kísértetiesre vonatkozó elemzését a népi epika vonatkozásaiban is gondolatébresztőnek, sőt kamatoztathatónak tartjuk.

4 Nagy Olga: A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. Bukarest., 1978. 60. l.

5 Uo. 126. l.

6 Mondánkhoz nagyon hasonló történetre bukkant egy csókai származású adat-közlőnél Kónya Sándor. E tény egyebek között arra figyelmeztet, hogy az ősi hitvilág nyomai vidékünkön is szélesebb körben kutathatók, mint ezidáig.

7 Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, 1978. L. különösen Az ember és lelkei c. fejezetet.

8 Dienes István Opponensi véleménye Bálint Csanád Dél-Magyarország a X. században c. értekezéséről. In.: *Archeológiai Értesítő*, 1978/1., 119. l.

9 A temeríni nép mobilitására jellemző, hogy hatósugaruk északkeletre az Ecsedi lápig terjedt — nádat vágni jártak oda —, délre pedig, persze már későbbi időszakban, a Crna Gora-i tengerpartokig, aholis a kubikoskézre volt szükség.

1.

(HAZAJÁRÓ LÉLEK)

Ikotín Imre (57)

Gy: Csorba Béla

1977

A máskanyó meséte, hogy mikó a zura meghalt, a gyerekeket ő akarta éccaka bétakarni, oszt azt látta, hogy a zura takargassa éccaka. Mán nagyon fét a máskanyó, hogy mindég hazajár.

Éccér oszt kinyeret sütött, nem vót kényerük. Este sütte. A gyerekeknek úgy adott egy-egy darabot, hogy egyének. Ki akart menni a zudvarba. Mikor kinyissa a zajtót, akkor lássa, hogy a zura ott áll a zajtóban. Réttenetesen megihedt, bécsapta zajtót. Ő nem mert ki-gyünni, nem tudta, kint mi történik. Kint még a zura elmént a szomszédba, ide hátra, oszt ott a zembër kint aludt a szalmakazalná. Oda-mént hozzá, beszét vele, oszt mondta, hogy az Örzi nagyon megihedt, megmondta, hogy többet soha nem gyün haza, oszt azt mondta annak a szomszédembërnek, hogy mondja még a Zörzsinek, hogy máskó, ha észnek, először imádkozzonak.

(...) Azt mondta még a szomszédnak, hogy hét misét szógátassanak neki, de éccerre. De a temeríni plébános kapott a misékén, oszt aszonta, hogy jó lesz az Temerínbe is, hét nap égyn.ás után. Úgyhogy nem éccére lett a hét mise, hanem hét nap egymás után.

2.

(HAZAJÁRÓ LÉLEK)

Kovács Fernec (52)

Gy: Csorba Béla

1977

Mondom, itt a temeríni kastéba, talán nem tudom, hogy mindig, egy időben valószínű, hogy vót, ha nem is mindég, egy szoba, ami bē vót zárva, merd ott lett öngyilkos a zēgyik, talán a Fēnbah Lajos. De

hogy pont névszerűen ő vót-ë, vagy egy másik, s az a szoba lë vót zárva. Nem vót szabad oda bëjárni, de hogy abba a szobába zörgés vót éjjel. Többször hazajárt.

3.

(A JELENTKEZŐ HALOTT 1.)

Kovács Ferenc (52)

Gy: Csorba Béla

1977

Két jóbarát (...) megëggyeztek, mivel kétséges vót a hi(j)edelmük a túlvilágba, megëggyeztek, hogy amëlyikük előbb mëghal, visszagyün, és jelënti a másíknak, hogy mi van odaát.

Hát a Birinyi Ferenc bácsi meséte, hát őneki tán az apja, öreg-apja, nem tudom, vagy rokon valakije, aki finyës nappal kint a határba mënt a kukorica mellett. És amikor ëccër maga elé nézëtt távolabb, kigyütt a kukoricásbul ez a barátja, aki már mëghalt. Ahogy ő elmeséte, hogy abba helybe gyökeret vert a lába. Mëgmeredt. Mëgrémült, hogy ott termëtt ez az illető. Nem nagyon messze, de amikor ő mëgállt, az is mëgállt. Hogy milyen távolságrul, úgyhogy... de amikor kezdëtt engedni a félelme meg a zijedelme, és nem szót semmit, akkor ő mëgszólította, hogy:

— Të vagy az, János?

De a zillető nem felelt. Sëmmit.

Akkor ëggy darabig mëgin hallgatott. Akkor szót mëgin, hogy:

— Hát felelj, mit akarsz?!

Vagy:

— Hunnan gyütté? Hát të mëghaltá!

Akkor mëgin várt ëggy ide(j)ig, és akkor mëgin szót hozzá valamit. Aszongya, amikor harmadszor is szót hozzá, akkor az a zillető mëgfordút, bëmënt a kukorica közé és eltűnt. Aszongya, hogy akkor ő nyomba elindút és ki(j)abát neki, hogy:

— Várjá! Felejj valamit! Mondjá valamit!

De eltűnt. Tovább nem vót látható.

4.

(A JELENTKEZŐ HALOTT 2.)

Kovács Ferenc (52)

Gy: Csorba Béla

1977

A kubikosok dolgoztunk... és mese ere-amára, aztán mikor szóba került ëggy ilyen mese, vagy talán éppen ez, akkor én a zidősebbeket kërdeztem, hogy hajlandó lenne-ë valaki nekëm jelentkëzni, ha mëghal. Hogy hát ëgyszerű(j)en hogy válalakozik arra, mëgigéri, hogyha ő mëghal, elgyün és jelëntkëzik. Nem minthogyha akkor is vagy azúta is hinnék

vagy hittem vóna a zilyen dolgokba, csak hát szóbeszéd, mese ere-amára, és hát... A zéggyik bácsi azt mondta, hogy:

— No, öcsém, majd én jelentkezők nálad, nē félj attul. Ennekēm má nem sok van hátra.

De ezt ő is tréfának vette, persze, lehet, hogy nem teljesen, meg én is úgy... Hát mese, ere-amára. És mikor a bácsi valóban mēghalt, ēggy nyári hajnalon, amikor má kint világos van, nyáron, négy órákkor... Feküdtem a zágyon úgy hát, hogy onnan kiláttam a zuccára. És láttam, hogy világos van má, a nap majd kel föl, és gyütt a János bácsi arul ēgyēnēst a zablak irányába. Átgyütt a zúton, és odagyütt a zablakhoz és kopogtatott. Bészót, hogy:

— Alszol?

Mondom:

— Nem alszok, csak lustálkodok még.

Avval kérdēzēm:

— Akart valamit? Akart ke valamit?

Aszongya:

— Nem csak bészótam.

Avval elmēnt. Akkor én lēugrottam a zágyrul és odaszaladtam a zablakhoz, és lestem ki. Még a zuccára is kimēntem még. És mindēnfele néztem. Persze, nem láttam sēnkit. Hát a zérzēsēm az vót, hogy én nem aludtam, néztem ki a zablakon, és kopogott. De persze, hogy aludtam, álmodtam én ezt a zūgyet. Csakhogy, a ma(j)i fölfogásom szērint annyira bennem élt, vagy hogy a gyökerek annyira benne vannak a zem-bērbe a zilyen... Ahogy tanútam beszēni, úgy tanútam mēg ezēket a mesēket is. És annyira bennem élt, hogy én akkor mēg vótam gyōzōdve arrul, hogy nem álmodtam, ēbren vótam. De hát persze, hogy ámodhattam azē.

5.

(KÍSÉRTŐ ÉJSZAKAI LÉNYEK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Most arrul van szó, majd ēgy mesére rátérēk, ami valamikor ez-elōtt olyan hetven ēvvel törtēnt, direkt velem, mer ez nem huncutság vagy találmány, ez valóság.

Majd abba zidōbe nem voltunk ilyen motorizált országba, min most. Akkor leginkább gyalog dicsértük a Jēzust, leginkább odaát dōgoztunk Szrēmbe, szōllőkbe. No, hogy a szombati nap sē nē csorbuljon, kidolgoztuk az egīssz napot. Űgy számítottunk, hogy hát estére rá-érünk hazaballagni tizēnēggy órára, éfére, ahogy gyün. No, hát ēggy ilyen alkalommal tēnyleg gyalog gyüttünk el a sōgorommal. Elindultunk gyalog. Mēgvacsoráztunk, oszt akkó Jēzus nevibe gyalog dicsértük hazáig a Jēzust. No, mikor hazaértünk, a falu széliben abba zidōbe az országúton körōsztul volt ēggy híd, ami még ma is mēgván, emlékézhet rá sok embēr. Itt a Grísza-féle fürdőnek vót vízvezeték. No, csak annyi

a különbözet most, hogy nincs neki az a karzata téglából, mind akkor vót, de akkor vót neki oan karzata téglából. No, mikor odaértünk, ott ült egy cirmos macska a karzaton. Hát én, mint kapzsi, úgysincs macskám, megfogtam és belevettem a zsákba. De megjedzém, abba a zidőbe Péterváradon lehetett kapni a pékségben olyan rozslisztbül való cipót. Én ezt nagyon szerettem. Mindig szoktam hazahozni, hogy nekem vasárnapra is légýen idehaza abbul a kényérbül. No, én még is feledkeztem, hogy a cipó benne van, de hát a macskát én csak belevettem a zsákba. Avval oszt megindultam, oszt mentem. Hát ahogy megyék, azt vészér: észre, mintha mindég nehezebb vóna ez a macska. Hát megin csak úgy ráhattam, rúgja még a bagó, hát vittem tovább. Majd mikor odaértem mán a póstáho, hát akkor tényleg észrevettem jó, hogy hát jócskán nehezebb, mind azelőtt vót, de azé csak vittem. Hát mentem egisz a parokjáig vele, de má mikor a parokjáho értem, mán akkora vót a zsákba, hogy mán a zsáknak csak egy csúccsit fogtam, a feje még má kivát a zsákbul. Hát má nehéz is vót, kezdtem izzanni vele, hát így gondoltam, hogy nem cipelém tovább, én osztán megfogtam a zsák sarkát, kifordítottam belüle s otthattam. No de aztán ő nem maradt el entülem, hát én ott a Parokja közibe bēfordultam, mer Tullabarán laktunk. Bēfordultam oda, oszt akkor hát maj csak elmarad tülem. De még mindég nyót a macska, de egy ház ellen mindég gyütt utánnam, nem maradt lē. Hát utoljára, má mikor ára értem közel az Őkrész-féle kocsmáho, akkorára megnyót, hogy má mindēn kerítésēn bēlátott. Hát má itt egy kicsikét keztem féni! Hát hogy mitül, hogy ő eresztette rám a félest, hogy mi vót velem, de mán a hajam maj lētolta a kalapot a fejemrül. Hát vót ottand egy ismerős barátom, beszólok neki: — Misa bácsi, gyűjjön ke ki, nyissa ki egy kicsit a kaput!

De mire ő kigyütt, akkorra én má bēlöktem a kaput. Bē osztán én a konyhajtót is...

— Mi van veled? — azt kérdēzi.

— Hát én nem tudom, Misa bácsi — mondom neki —, de valahogy megjáródtam.

Magyarázom oszt neki, mer bēhít.

— Gyere bē — aszongya. Bēhít.

— Hát magyarázd el most, hogy mi van veled!

Hát akkor én szépen szóru-szóru elmondtam neki mindēn félét, ahogy történt. Aszongya ő énekiem: — Ide hallgass, ha gondolod, hogy fész, maradj itt, majd emész réggel.

Hát persze, azé én is köttem az ēbet a karóhoz, hogy kivagyok, mivagyok, nem félēk.

— Á! — mondom —, majd emēgyék én, csak egy kicsikét majd itt időzők, aztán majd elmēgyék.

No de aztán ő belekezdett ebbe a bībájos dolgokba, elkezdte magyarázni, mesēni, hogy tizēneggy órátul egy óráig az embēr maradjon ott, ahun elestelēdēt, mer ebbe (j)a zidőszakba járnak a szellemēk. No de mindēgy, egy jó félórát beszélgettem vele, no de mondom: — Mosmá Misa bácsi elmēgyék!

Hát ki is mentem az utcára. Nem láttam én sēmmit sēm. Szétnéztem ere, amára, nincs sēmmi. No. jóvan, mēgyünk! Majd az Őkrész-

féle kocsmáho (j)értem, a sarokra, hát befordultam balra, mert hetedik ház, ott laktunk... Befordultam, mondom, mosmá majcsak itthon lészék! Hát közbe látok én egy disznót hat-hét malaccal az út közepin, hogy ott turkálnak, piszmognak. Hát egyet gondoltam!

Az ütött szöget a fejembe, hogy biztosan nyitva hatta valaki a zólaajtót, vagy talán valami rozoga ólba vót, osztán kitörtek, hát most az a szeginy ember keresheti. Kaptam magam, elejbéjük... Elejbéjül fogtam őket, hajtottam. Mondom, ehajtom haza, aztán régge maj bējelentēm a közsigházán, itt még itt ilyen disznó vót. Még alig tudtam összeszennyi őket. Majd éccēr aztán, alig mēntem csak egy ház ellen, mán akkor mind az egíssz malacok-disznók körülöttem rőfögtek. Már akkor megin úgy vótam, hogy nagyobbra vőttem a lépést, még gyorsabbra, hogy nehogy valami baj légyēn. No, mikorra én odaértem a házunkho, ők is ott vótak. Én még ki sē nyittam a kiskaput, már akkor az öregdisznó azt a nagykaput kidobta, úgy, hogy bē birtak mēnni, mert abba a zidőbe hát csak azok a leveleskapuk vótak. Jólēhet, hogy mostan sokan talán nem tudják, hogy mi az a leveleskapu. Hát hét szál dēszka vót, a lécékre rá vót szögezve, ez vót a leveleskapu. No, iparkodtam én a konyhaajtóho mingyá. Bēlöktem, hát mikor bēmēgyēk, az anyám fölébredt álmábul. Aszongya: — Így köll hazagyünni éjnek idejin? Ilyen zörgéssel?

Hát persze ő nem tudta, hogy mi van. Majd aztán én oszt lēültem, mondom: — Majd elmesélēm, mama, hogy mirű van szó itten.

De látja mán akkor ő is, hogy idegēs vagyok! A hódvilág az úgy bujkát a fölkhök közt. Hun világított, hun nerr. Én is így vótam a szobába. Hun meggyútottam a lámpát, hun elótottam a lámpát. Nem vót maradásom, pedig hát odahaza vótam. No, majd éccēr osztán elótottam a lámpát, odahúzóckodok az ódalsó ablakho, lesēk aztán ki az udvarra, majd éccēcak olyan tompa ütést hallok az ablakon. Persze, elkaptam a fejem, megijedtem. Aszmongya egy hang: — Szerēncsēs vagy, hogy bēmēntē a földēl alá, mer majd adtam vóna én neked disznókat is, még malacokat is!

No, erre aztán kérdēzgelōsködött a zanyám, hogy mi van veled, hogy-min(t), de én aztán abbahagytam a beszédēt is, bēhúzóckodtam a dunna alá, még a fejemet is, úgyhogy aztán csak mind a süket disznó a búzába, hallgattam.

Igaz, hogy mondta a zanyám is több ízben, hogy idehallgass, fi(j)am, ha valahun elestelēdsz, nē mēnj sēhová sēm, ott viradj föl, ahun el-estelēdtē.

6.

(SZELLEMEK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Vót ilyen alkalmam másik is, amire rá sē számítottam. Hát még akkor olyan tizēnhárom-tizēnnégy éves gyērēk vótam, szolgáltam itt kint a Nagybaráná, Jánosi Jóska bácsinak a tanyáján. No, majd egy al-

kalommal szombat este gyűttem haza tisztálkonni. Maj mikor ideértem a Cigán baráho, megláttam én ott a Zélénka Andrásnak a tallóján egy libát. Hát láttam, hogy fehérlik, biztos liba. Odamegyék közelebb, hát liba. Elkezdem... Mondom, majd megfogom, hazaviszem az anyámnak, mivel hát özvegyasszony vót, négy gyerekkel maradt magányosban.

— Milyen jó lessz ez, megtömi, aztán lévőgja!

De én a libát nem tudtam megfogni sēhogy sē. Jó negyedóraig zavarásztam, nem birtam megfogni. Ám, rúgja még a bagó! Otthagytam. Megyék hazafelé. Nohát, nem akartam ott a gyēpmestérházná körül az erdőt megkerülni, nekivágtam egyēnēst a temetőnek. Mondom, lévőgom ezt a sarkot, mivel ott laktunk a Prēkoszba (j)az Andrási utcába, hamar lesszék. A liba kísért engēm tovább. Mēgin egyízbe ekesztem ottan zavarázni. Hát egy istené még nem birtam fogni. Micsinájjak? Abbahagytam. No maj miko odaértem a temetőárokho, én beléptem a temetőbe, ő ott a zárokná elmaradt tülem. Így oszt megszabadultam a libátul.

7.

(SZELLEMEK)

Pásztor Pál (87)

Gy: Csorba Béla

1975

Aztán vót egy másik alkalmam, hát ugyē többen ismerik ezt az Illés Misát. Mosmá nem él, meghalt. Olyan libákkal, hízott libákkal vergődött. Hát ott laktam én is, neki átellenben. Többször a feleségēm eljárt oda hozzájuk koppasztani a libákat. Abba zidőbe szētték ezt a kövér libákat. No oszt akkor hát egyszerű elejbēm át panasszal, hogy ő nem tudja, hogy mi lehet az, ha föl akar menni a pallásra a lónak lēhozni abrakot, hát valami úgy nyomja az ajtót, a padlásajtót, mintha egy mázsa vóna rajta, alig tudja fölemelni. Még azt mondja, hogy az istállóba, mer vót lovackája is neki, az istállóba estēlenkint zörgést hall. No de éppen a lovát eladta, üres vót az istáló. Mondom. én oszt őneki:

— Hát nem kísérletēztē, nem nézted, nem próbáltad, látsz-ē valamit?

Már próbáta, de nem látott, aszongya, sēmmit. De a karika a jászolba az mindég így pētyēgētt. Hát má mindēgy, én kíváncsi vagyok rá, én is mēgnézēm. Hát persze, átmēntem, lámpát meggyújtottam a zistállóban, lēültem ott a kisszēkre, figyeltem. Hát tēnyleg, a karika mozog, de nincs sēmmit az istállóban. A karika mozog, pētyēg, zörög, de nem látok sēnkit sē. Jó ideig ezt így figyeltem, vártam, hogy mi történik még, de aztán nem történt ott sē más sēmmit. No, elég az hozzá, hogy kérdezte a Misa, hogy mitēvő lēgyēn. Mondom:

— Idehallgass, én mindig így hallottam régebbi öregasszonyoktól, embőruktól, hogy az ilyen házat azt legjobb, ha fölszentőtetöd a pappal. Mer vót itten má olyan ház is. Ott vót — mondtam — a Simondrija sarkán, hogy tényleg az asszony reggelre kényeret akart sütni. A sőt összekeverte a lisztel a teknyőbe az a valami, a mécsét, mer abba zidőbe mécsék vótak, lölökte (j)a földre. Ilyen dolgok időződtek elő. És aztán mikor fölszentölte a pap, akkor elmúlt mindēféle. Tēhāt ti is...

És tényleg, ő is fölszentöltette a házat, s tovább sēmmi nem volt a portáján.

(Mik idézték elő az ilyen dolgokat?)

Hát állítólag azt mondják, hogy szellem. Mer hogy mindēn embőrnek van szelleme. De azt is hallottam, hogy hét embőrnek a szelleme az ēgy embőrerővel bir. Szóval ēgymaga, ēgy embőrnek a szelleme nem sokat tud lendíteni.

8.

(A TŰZES HINTÓ)

Ikotín Imre (57)

Gy: Csorba Béla

1977

Hát az úgy vót, hogy azt a zén öregapám apját az anyai ódalrul azt olyan bíbájosnak nevezték. De sokszó piszkáták is aztat. Többek között piszkáta fi(j)a (j)is mēg a komája is. No oszt ēccēr azt mondta nekik, hogy hát ő mēg tudja nekik mutatni a zerejit, ha ēppen azt akarják. Hát akkor mēgbeszēték, hogy elmēnnek a papho, vēsznak, elkērik tūle a stólát, oszt a sarkon, ahun nagy a hel, kerūnek ēggyet, de úgy a lóval, a lóval-kocsival körű lēhessēn rajta mēnni. A pap nem adott nekik stólát. Ezek, aggyig ētte fene őket, hogy elopattak a stólát, meg a gyērttyát mēg a grétát a harangozóval. Kimēntek oda (j)a közhő, oszt kerūtek, de nevetve ők is, mer nem hittek benne. Nem olyan nagyot kerūtek, hogy a ló, kocsi körūmēnjēn, hanem csak a közepin kerūtek kissebet, hogy két kocsi is ebirjon mēnni. No oszt úgy vót mēgbeszéve, hogy tizenkēt órára végezzēnek vele, hogy mikor a templomóra veri a tizēnkettőt, akkor csinájják mēg a kōrt. Alighogy mēgcsináták a kōrt, lāsák, hogy gyūn ēgy hintó. Kēt lóval tűzeshintó. A zembēr ūt a bakon. Jobbanmondva talán őrdögnek nézēt ki. Mindég szaladt nekik, igényēst. De csak odá(j)ig birt mēnni, amēddig a stóla vót. Ők annyira, mer kicsi vót a kōr, mikō erű szaladt, amoda szaladtak, mikor erű szaladt, a másik felire szaladtak, hogy agyon nē tapossa őket, mer nagyon kis kōrt csinátak. Ūgy mēgizzadtak, mēg olyan betegēk lēttek, hogy a zén apámnak a zapja is mēg a komája is mit tudom én, mēnnyi ideig ágybafekvő betegēk lēttek. Ennyit hallottam a zōrgektől.

9.

(RONTÁS)

Salamon Antal (68)
 Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
 1979

Cukrász Fűdörös Szépi. Mer úgy hívták a zembért. (...) Kérlek szépen, ott nem át még még egy madár se a portán. Sëmmi. Ott még-vették a Szélmalom-soron a házat. Ott nem létezett, hogy valami jó-szág megmaradjon. No, akkó mënnek, ugye, keresték, kutatták. Emëntek Kulpinba. Aszonta az a zasszonyáság (...) hogy nem a ző hatáskőribe tartozik (...) Henem ekűdte őket Glozsánba. No, mikó emëntek Glozsánba, aszoa: — Vártalak má benneteket!

Kint át a kapuba.

— Vártalak má benneteket! Tudtam, hogy gyűttök.

Mer emez kűtte őket ë, zű társa. Mikó odamëntek asszoa:

— Tudjátok, mit? Mënjeték haza, hozzatok nekëm a kűtrű vizet, oszt akkó gyerték el!

No, mikor hazagyűttek másnap emëntek, vittek vizet. Mëgnézte a vizet, aszongya:

— Tudjátok, mit? Nagykapu bėjárat alatt a botlóná (...) ott ássátok ki. Talátok egy cserépfazekat. De sëmmit ki në végyeték. Mëg a zistálóajtó-kűszőb alatt talátok mëgin ëggyet. Abbú së sëmmit në végyë-ték ki. Mëg a jászol alatt ennë még ennë a zoszlopná mëgin tanátok mégëggyet. Abbú së nem szabad sëmmit kivënni. Mëg a disznóól kűzetje alatt. Ott is. Hozzátok é nekem. De semmihe hozzá në nyűjratok, csak úgy, ahogy kivëttëték, hozzátok e nekëm!

Mikó evitték, zasszony (...) ahogy ott küzdött, harcot akkor éccaka kint a szabadba! Úgy, hogy tiszta víz vót, mikorra bëmënt. (...) Annyira harcot, veszekedett. (...) Evve rosszakká. Akik ezt csináták. És azon túl (...) tudod, milyen jószágokat nevelt az a Szépi bácsi, az a cukrász!? Olyan tehene(j)i, disznója(j)i még baromfi! Mindën vót. Mindëne vót, mikor ezt elintézte, ezeket a dógokat.

10.

(RONTÁS)

Németh Mária (51)
 Gy: Zavarkó László
 1975

Paraszthelyën szógátam, oszt a teheninek nem lehetëtt sëmmit hasznát venni. Magyar-fajta tehenek vótak. Vót nekik pince, és abba láda. Ez a tulipántos láda. Kőcsögőkbe szűrték a tejet, beletették a kőcsögöt borítékka és fődöve. Úgy félórának utána, hogyha akart a tejbü hasznát, akkó má körű vót légyköpësse. Hát akkor nem birtak vele sëmmit, akkor emëntek Rumába, onnan hoztak egy asszonyt. A zasszony azt mondja a gazdának, hogy forduljon mëg a kocsiva, në hajtson bë a zudvarba.

No, mikor megfordult, aszongya a zasszony, mēnjēn bē, a hambár mōgū szēdjēn föl ēgy szakajtó friss vakondtúrást. Mikó fōszedte a gazdám a vakondtúrást, kivitte az uccára. Akkor azt mondja:

— Vesse úgy a kocsifűrhéctű, mind a buzát bē a zistállóajtóba.

Mikó odaért a kiskapuhó, aszongya a zasszony. vēgye ki azt a gombostűt a kapuféfábú. De akkó a zasszony zon a vakondtúráson mēnt bē a zistállóajtóig. Akkó ott aszonta a gazdámnak, hogy szēdje föl a kűszöböt. No, mikó fōszedte, hát ott vót benne ez a gölöncséri finom, szép kis kancsú. Abba sok mindēnfēle vót, de még ördöglipe is, oszt ki vót húzva a szárnya. Azt mondja a gazdámnak, eztet a mindenfélét szēdje össze, oszt vigye a Tiszára. No, mikor ezt összeszēdte, aszongya:

— De majd el fog jōnni az a zasszony, aki ezt mēgcsináta.

No, másnap majd akarja a zasszony kihajtani a tehenet. Villává hajtja a tehenet ki, de mindēnkinek mēnt neki. Őn mēg csak kaptam magam, fölugrottam a hambárba, de a zasszonyt a kocsi felül hajtotta a tehen. Föl akarta dōfni. Nagyszarvúak vótak azok a tehenek, magyar tehen. No, mikó kihajtotta a kiskapun, odaért a zasszony, aki mēgrontotta. Neki a tehen, rá, fölökte, rátérbetyűt!

Bömböt úgy, hogy a csordások bottá, ustorrá, mindēnne verték, de alig birták evēnni a zasszonyt. Hát ugye, idős, hetvenöt éves asszony vót. Hát akkó törvénybe kerūtek. Hát azé úgy e fölött nincs törvény. Szóval ezt nem hiszi el a törvény, hogy létezik ilyenvalami. Fūzetni köllött a zembērnek, a gazdámnak három mázsa buzát, mēg a zorvos díjját fizette, mēg ki nem gyógyút.

De azt mondta az a tudós, bē nē eresszék a zudvarba a zasszont. De újhoid pīntēkēn éfélkő kējjēn föl, oszt fejje mēg a tehenet, de ēgy szó nélkű, és fūcse bē a kemēncét, amilyen fōrora csak lehet, oszt ēgy szó nélkű öntse bē a tejet a kemēncébe, oszt csukja föl a tevót. Aszongya, elgyün, akármit is csinának, itt veri a kaput, aszongya, mēgtudják, hogy ki vót. De, aszongya, ki nē nyissák a kaput, ha akarják is látni, fōntrű nézzēn ki a kiblilukon. No, akkor ez mēgtörtīnt. No, mostand ugyē hát az asszony ēgyre, hogy hát micsináljon, a tehen hasznát nem bírja sē-hogy sē folytatni. Aztán mindég jó lett. Mikor eztet mēgcsináták, aztán lehetett a tehen hasznát hasznáni.

11.

(BÍBÁJOSSÁG)

Salamon István (72)

Gy: Bóka Szilveszter, Csorba Béla és

Péter Sándor

1977

No, ez ēgy — várja csak — ēgy valódi eset. Ez énrajtam törtīnt mēg. Gyerēkkoromba.

Hát kíváncsi vótam. Itt vótunk a grof Kotēk pusztáján. Hēnrikán. Osz kíváncsi vótam, mindég a cselédēk mondták, hogy hát (j)ez van éccaka, az van éccaka. Há valóba. Négy csigász ajtó vót a zistálón, és este

bélakatoták. Rëggere nyíva vót mindig, akárhogy mëgcsináták, az nyíva vót. No, én kíváncsi gyerek, kimegyék én is majd. Mëgnézëm én is aztat. Hát ahogy felmék, ëccé egy árnyíkot látok én. Mer így ëggy lámpa égëtt a végén a zistálónak. Nagy mécsës lámpák. Abba zidőbe mécsës lámpák vótak. De nem látok sëmmít, csak egy nagy árnyíkot. Majd én főkelék. De nem birtam főkeni ám! Még mëg së moccanni! Ott vót a bátyám mellettem, fölötter: mëg egy lány vót, de üdős lány vót má, Klipëc Katinak hiták, hogy maj szólok, hogy valami, vagy a bátyám, de nem birtam sëmmít... Mëg së tudtam... mëg së birtam mozdúni. No, rëggere aztán mëgën én főketem, oszt mondom, hogy hogy jártam. Nem mertem: én többet kimënni!

Hanem vót ott egy kőműves, és ennek a fi(j)át én mëgvertem. Csunya(j)ú mëgvertem, merd gyomron ütött, oszt én levegőhő nem gyüttem mingyá. Mikor magamho tértem, akkor oszt mëgfogtam azt a fi(j)út, oszt csunya(j)ú odavertem a tégláhó a fejit nekije. S a zédësapja az is olyan tudós valami vót. Akkor ëccaka én olyan nehezett tartottam a zújjam-hëgyein, mind egy malomkő, s csak sivalkodtam, de nem birtam mást, csak sivalkodtam. Főketem. Nagynéném is. Mëg gyüttek ott össze többen. Osz akkó úgy emút rulam. Miháncsak a lámpát elötötták, má akko mëgin nyomott. És ez egyóráig mindég. Kivezetek-bëvezettek, nem ért sëmmít, mëg a zëgyóra el nem mult, az annyira nyomott, hogy nem tudtam hova lënni. S ez énrajtam történt.

12.

(SZENT GYÖRGY NAPI HARMATSZEDÉS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
 1979

Szen György nap előtt este lehet ezt csinálni. Mer már Szen György nap után nem érdekes... nem érvényës. Kimëgy az a zasszon vagy férfi, oszt húzza azt a lepedőt vagy mit tudom én, és aszongya, hogy: — Szëdëm a fele hasznót. Avvá ő szëdi a hasznót, ugyë. De azé szëdi, hogy őneki legyen abba zëvbe (...) egíssz évbe haszna.

No mos, kërëmszëpen, ez mëg mëghallotta, a Jancsi.

— A zanyád feneke — aszongya — tënëkëd! Ha tē felit szëdëd, én mëg szëdëm a zegísszet. Húzta a pokrócot. Lópokrócot húzta.

— Én szëdëm a zegísz hasznót — aszongya —, de tē csak felit szëdëd. (...)

No, mikó a gazda kimëgy rëgge, a Pista bácsi, mëglássa, hogy a nap ekezdëtt sütnyi, csurog a pokrócbú (j)a vaj. Asszoa:

— Të, Jancsi, hun vótá?

— Hun vótam — aszoa — hun vótam — aszoa — az a vín disznó — aszoa — aszonta, hogy ő csak a fele hasznót szedi. Én mëg — aszoa — aszontam, hogy szëdëm a zegísz hasznót.

Aszoa: — Pokróccá.

— Hát — aszoa — látod, mi csurog belüle?!

— Nem baj — aszongya — nem baj, gazduram. — aszongya — ott csurog, ahun van.

A gazda akkó kapcsót, hogy hoppá, hát Szen Györgynap éccakája oszt a ző Jancsija mitcsinát, hogy... Mer nem mindenki meri azt megcsináni ár. azé. (...) Mer megtapossák ezek a gonoszok. Boszorkányok.

13.

(A ROSSZAK TÁVOLTARTÁSA)

Salamon Antal (68)

*Gy: Csorba Béla és
Péter Sándor*

1979

(A kakukkfüvet) Lēhet hasznáni mindēnfēle orvosságnak. Tē(j)ának, gyērēknē. Például bölcsőbe beletēszik, vagy hát mosmá nincs bölcső, kocsiba, ott aztán a rossznak nincs... oda aztán a rosszléleknek közeliibe nem szabad... De csak Szent György nap előtt amit szēdēt. Szent György-nap után az má nem érdekēs. (—) Mert Szent Györgynek éccakáján mind lēszaggassák a rosszak a hēgyit nekije. Kakukkfűnek. És akkó má nincs érvīnye, ereje nekije.

Most például vót ēgy leginy, hát kint járt a mezőn Szent György nap előtt. És beleakadt neki a csizmapatkójába — mert valamikó még vótak patkótt csizs... — ēgy kakukkfű-szál. És bēvitte a házba. Aztán csudákoztak a házba, hogy mi törtīnt, hogy egīssz megvālozott a zegīssz mindēnsīg a házba. (...) Nem birt sēnki ottan bēkontārkonni ebbū a rosszakbū. Mer a patkó alatt vót az a fű, oszt az ottmaradt valahogy a nagylánná, no! Az a fű ottmaradt valahogy. (...) És akkó apó meglátta, hogy:

— Á — aszongya — gyerekēk, majd én ezt etēszēm!

Oszt etētte a füvet.

14.

(A VÁLTOTT GYEREK)

Nagy Mártonné szül. Greguss

Franciska (65)

*Gy: Kocsicska Kornélia és
Tóth Anikó*

1979

Valamikó régēn hallottam én ezt a nagymamámtul, hogy vót ēgy nēninek nagy fi(j)a, huszonkēt ēves, de nem beszēlt még, akkó azt mondták neki, hogy vigye el búcsúra a hátán, mer nem norm.ális vót a fi(j)ú.

Valamikor, mikor megszületett, kicseréték a (— — —) boszorkányok. A rossz... rosszlelkűk kicseréték.

És akkor vitte a zasszony a hátán búcsúra, mikó odaért Újvidékre a Nagyhídra, akkor a vízből megszólalt valaki, hogy: — Him-ham, Hanzi!

Aszongya hogy: — Rókom pudni!

Aszongya a zasszony hogy: — Hát az még mi?

Aszongya hogy kérdezik: — Hová mész, Hanzi?

Aszongya: — Mëgyëk a búcsúra.

Az asszom mérges vót, hogy hát nem magyarú szólalt még, belevette a Dunába. Ő elmént a búcsúra, mire hazament, akkor hazagyütt a szép nagy (fi(j)a. Így hallottam a nagymamámtól. Beszét szépen. Szép, nagy, barna fi(j)atalembër.

15.

(BOSZORKÁNYOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)

Gy: Csorba Béla

1978

Nálunk arattak. Mindig nagyon finom ebédet vitt az asszony a zurának. És mégis olyan sovány vót a zembër. S mondja a zédësanyám, hogy: — Të Ágnës — aszongya — olyan jó ebédeket hozó a sógornak mindig, az mégis ilyen sovány!

Aszongya erre a sógor: — Gyere csak ki Kati a zistálóba úgy éjjél még egyóra között, hogy nem tanász të itt ëngëmet!

Aszongya: — Hát hova lëssz, sógor?

— Gyün a Buga Vërka — aszongya — söprünyélën. Rá köll ünöm a söprüre, oszt elkerget — aszongya — egész a Gellérhëgyre. El köll vinnëm a Buga Vërkát. Aszmongya: — Mikorra a kötelet köll csinyáni, mëgin itt vagyok. Azé vagyok én ilyen sovány, mer ő mindën ëccaka mëgjárja a Gellért-hëgyet.

16.

(BOSZORKÁNYOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)

Gy: Csorba Béla

1978

Vót ilyen eset, hogy a szomszédasszony az boszorkáné vát, oszt csörömpöt, kolompöt, zörgött, szalmaszálé vátozott, és ha kétfelé nyírták a szalmaszálát, vérzett. Kivitték a papot a házat megszentölni, még ilyesmi előfordút.

17.

(BOSZORKÁNYPATKOLÁS)

Nagy Mártonné szül. Greguss

Franciska (65)

Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Antikó

1979

Még vót az is, hogy a boszorkány mēnt, osz lóvá változott. A boszorkány szaladt utánnuk, akkor mēgfogták gatyamadzaggal, evitték a kovácsho, osz mēgpatkótatták. Akkó látták másnap, hogy a zőregaszonyynak patkó van kezín-lábán.

18.

(BOSZORKÁNYPATKOLÁS)

Salamon István (72)

Gy: Bóka Szilveszter, Péter Sándor és

Csorba Béla

1977

Itten a Májér kovács. Itt a Csillagnak átal. A zannyuk ilyen bibájos boszorkán-féle asszon vót. Hát egy éccaka a zőreg Májért nyomkodja. Érzi, hogy nagyon nehéz valami nekije. Jajgat, mindēn. Éccé oszt lēugrik, sz visszakézbū emarkóta! Hama bē a méhelbe, ló(j)é változott. És hama méhelbe bē, oszt mēgpatkóták. (Mi)kó mēgpatkóták, réggel mikó főkenek, meséli a társának is, mi történt.

— De hát mi lehet, ki lehet, hun van?

Hát bēmén a szobába, hát öreganyó fekszik a zágyba. Nem akart főkeni!

— Há de mé? Hát mé nem kel fő?

Főhajtják a dunnát, akkor lássák, hogy a zőreganyjukat patkóták mēg.

19.

(A TÁTOS GULYÁS)

Salamon Antal (68)

Gy: Csorba Béla és Péter Sándor

1979

Vót Ürögön abba a nagyfűlű valamikori világban. Egy gulyás. Tátos gulyás. Mer le küllött neki jönni felhőkbū két évet szolgálni, mert kiüttek neki két fogát. (...) Osz vót neki egy bojtárja. Zököracsordát őrizte ez a gulyás. (...) Békütte bojtárját Ürögbe (...) zökröktű (...). Mikor bēmēnt, hogy mēnjen ehho meg ehho a házho, annak ennyi meg ennyi tojás van. Nagy gazda vót, ugye! Hát bēmēnt a gyerek, a Pista bēmēnt. Mikó bēmēnt, aszonta egy öreg boszorkány, (...) nincs, még tojása sincs. Pista gyerek átmēnt a szomszédba. Ott mēg az asszony ēppen vajúdott — ha tudják, hogy mi az a vajúdás. Az adott neki tojást.

Kivitte. Há mikor odaért: — Pista fiam — aszongya —, nem adott az a vín boszorkány ugye tojást! (...) Maj megköszönöm én őneki min-gyár!

Oszt elővett egy kicsi könyvet, valamit ott olvasott, eccé elkezdett egy gomolygó felhő jelentkezni. Ürög fölött. Addig gomolygott, hogy az egész tetőt levette enné a gazdáná, (aki nem adott neki tojást). Kivitte a legelőre. (...) Éccé lássa ám, hogy hozza a tetőt, zegisz tetőt hozza a zivatar. Létette a legelőre.

— Pista fi(j)am — aszongya — ereggy, ott van sonka, kolbász, egyé, amennyit akarsz belőle!

Hazamént a gazda, aszoa: — Ki vót itt?

— Hát ki vót itt — aszoa —, zökörzsordásnak a bujtárja vót itt.

— Mit kért?

Oszt mongya a zasszony, hogy mit.

— Há mé nem attá neki?

— Hát nem akartam.

Oszt körbe az a nádas ház, ahun vajúdott a zasszony, kis paraszt nádas ház, egy szál nádat nem bántott rajta a zivatar.

No, maj megverik a gulyást. Aszonta nekik: — Próbájjátok csak, réggere Ürögnek nem marad még a fundamentjábú még egy szál sél!

Merd a gulyás csak tojást evett, még tejet (...). (...) Sëmmi mást, hát tán tátos vót!?

(...) Két fogé gyütt lë a földre. Két évet köllött szógáni. Egy fogé egy évet, a másik fogé megín egy évet.

Gyütt a felhő, de esső nem birt lenni sosë, sosë nem birt esső lenni, mert gyütt az a török tátos nő, mindig evitte a zesőt.

(— Az is tátos vót?)

Ugyanúgy, mint emez.

Az ütte ki a két fogát. (Kovács Ferenc bácsi közbeszólása. Ő már ismerte a történetet Antal bácsitól.)

Aszongya: — Pista fi(j)am, emëgyek a zerdőbe botot vágni!

Vadonatúj ruha vót rajta, gazdáján, mikorra visszagyütt, egy rongy vót rajta a ruha. Egy rongy vót rajta a ruha.

— Hát hun vótá?

— Há csak itt vótam Pista, emebbe a zerdőbe botot vágni — aszongya.

— A török kurvát nem birom legyőzni, de maj legyőzöm — aszon-gya. Maj legyőzöm. Eviszi mindég a zessőt túlünk!

Az ütte ki a két fogát. Ezze harcót mindig.

No de ez nem vót elég, hanem vót a harangozó. Az harangozott, ha gyütt a zivatar.

— A zannyába a zirgalmát — aszongya — a kiskutyák mindég rámgatnak! Nem birom ezt a kiskutyát sëhogysë létörni.

No oszt éccé a harangozó emënt. Emënt vásár-ra.

— Gyere — aszongya —, Pista fi(j)am!

Odaméntek a gulyakútho.

— Na — aszongya —, Pista fi(j)am, itt van ez a két kantár.

Në ijedj mëg, majd gyün fő — aszongya — csikó a kútbú. Vágd a fejire a kantárt, húzd rá!

Ehe, gyün már! Sárkány gyün fő a kútbú. Rárántotta, jó van! Maj gyün a másik. Annak is rárántotta Pista (j)a kötőfikét.

Aszoa: — Most üjj rá!

Zëggyikre ő, másakra mëg a gazda. A gulyás. Elméntek. Mit tudom én, hova mëntek hova së. Elëg az hozzá, hát aszoa:

— Én mostmá vissza megyek!

— Ej, Pista fi(j)am — aszongya —, amig élsz, ha száz évig élné, akkó se érné vissza oda, ahunnan elgyütté. De në ijedj mëg. Mikorra a gulya odaér a kúthó, te is ott lészë. (...)

— Há hogy?

— Gyere ide!

Csinát neki négy kereket a porba.

— Ájj ide a közepibe!

Tényleg, mikorra a zökör csorda odaért, a zelege, má ő is ott volt a kútná, má húzta a vizet.

(Hogy nézett ki az a négy kerék?)

Mind a kocsikerék. Négy kocsikereket csinát a nekije.

20.

(TÁTOSOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)

Gy: Csorba Béla

1978

Azok foggal születtek, és azokra hétéves korukig nagyon köllött vigyázni. Mer hogyha gyütt olyan borús idő, akkor azokat a fölkhökből akik lëgyütték, akik a fölkhöket kormányozzák, azokat ellopták, elvitték. Nagyutcán a Zëlënka Antalnak vót ëgy olyan testvérje. és nem tudtak rá ëlëggé vigyázni, elvitték. Elvitték a gyerëket.

Ezëk olyan tátosok, ugye, ugye, akik foggal születtek, hogy ôk a fölkhöket, mikor borús idő van, ôk kórmányozzák. S azok valamikor lëgyütték a földre is, és mëntek a népekhöz, és kértek ënni. Bëméntek ëgy asszonyhoz, és azt mondták, hogy kérnek tejet, hogy ëgyënek. A zasszony azt mondta, hogy nincsen tejje, és közbe vót neki tejje. Ôk azt tudták, hogy van neki teje, csak nem akar adni. Azt mondták neki, hogy: — No jó, ha nincsen tejed, akkor maj lesz vized!

Ës olyan essôt zúditottak ott a földre, hogy a küszöbön, ablakokon folyt bë a víz.

21.

(GARABONCIÁK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Eztet meg a zanyósom: magyarázta, hogy őnáluk történt, a ző udvarukon, hogy egy valaki bemént hozzájuk. Hát abba zidőbe nem vótak csépölőgépek, hanem lóval nyomtattak. A földre, ugye, lőrakták a kévéket, eztet nevezték ágyásnak. Mégágyaztak, akkor oszt rávözötték a lovakat és járatták addig, még ki nem taposták a szemeket. Mikor kitaposták, akkor fölrázták a szalmát, féretúrták, a szemet összesöprögették, aztán, nem vót akkor, abba zidejbe (!) ventilátor, vótak ezek a nagyrosták, oszt akkor átrostáták. Abba vót éggy olyan négy vitorla, ami szelet csapott, aztán kivitte azt a toklászt belüle.

No, elég az hozzá, hogy bémént hozzájuk ez a zillető, kért az anyósomnak az annyátú aludttejet.

— Hogyha birnának annyi aludttejet!

Hát birtak, mer hát tehenet fejtek. No osztán még tojást. Egy kis ide(j)iig ott beszélgettek. Aszongya nekik az az ismeretlen egyén:

— Idehallgassonak — aszongya — hogy káruk nē lēgyēn, ezt a szēmet takarítsák össze és raktározzák el, mer itt lēssz olyan esső — aszongya — egy félóra múva, hogy mindēnt a víz fölvész.

És tényleg bēbizonyult annak a zillentőnek a szava. Az még egyszerűre eltűnt a sēmmisīgbe úgy, hogy nem: látott sēnki tovább semmit.

Ezēk azok a garabonciják. Hogy ők fōnt a levegőbe, a felhőbe úgy háborúznak, mind a zemberiség lent a... Éggyik a másik határát, hogy el nē verje a jég. Ezēk azon birkoznak...

(Minden határnak megvan a saját garabonciája?)

Igēn, hát úgy, úgy, úgy köll neki lēnnyi.

22.

(A GARABANCIJÁS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Vót ē nagy zivatar. Szőregēn vótam juhász. Irtó zivatar vót... Hát mint kimēgyēk, mēgnēzēm a zállatokat, mert bizony oszt azok is fének ám, mikó csattog, villámlik. Birkák is fének, mint ahogy az a hal fél a vízbe, mer az is mēnekül, a hal. Kimēgyēk. Szēgin birkák bēhúzódttak a supába.

— No, mēgvattok, báránkáim!?

— Tē jó isten, itt egy embēr is van, embēr is van? — mondom. Biztos bēmēnekűt — így én olyan jóhiszeműen —, bēmēnekűt a züdő elű!

Odamēgyēk, szólok hozzá. Asszoa:

— Begyüttem — aszoa —, testvér, begyüttem — aszoa —, ha tunná anni egy kis tejet énnékém!

Hát nincs nálam sëmmi edény, de mondom, nem baj, nincs edény, maj mingyá tanálok én edínyt. Zsuzsikárú, mondom, levészëm a csengőt. Gyönyörűszép rézcsengő vót. (. . .)

— Barátom, maj tanálok én!

Lévészëm én, telefejem, olyan féllitër belemënt. Odattam neki, mégitta. Megköszönte a zembër. Aszongya:

— Maj belecsap a villám a kazalba!

Hát bele is csapott.

— De aszongya — në féljën, a birkáknak nem lész sëmmi baj (. . .).

No, kérem szépen, rá egy tíz percre ég a kazal. Még mink ott beszélgetünk, megköszönte a tejet, má el is tűnt. Egybú etűnt, hogy nem láttam tovább, úgy etűnt a szëmем elú.

(Hogy híták ezt?)

Ez is garabancijás.

(Á tátos meg a garabancijás ugyanaz?)

Ugyanaz. Csak erre aszongyák, garabancijás, emerre meg aszongyák, tátos. Garabanciás az ugyanaz, mind a tátos. Az dettó ugyanaz.

23.

(A KISBIKA ÉS A NAGYBIKA HARCA)

(Garabancijások)

Nagy Mártonné Greguss

Franciska (65)

Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Anikó

1979

A garabanci(j)ást még hallottam szintén, hogy hát, mënt, szógát Cse-nejën, cseneji szállásokon, osz mënt ki a bërës, mer úgy hívták akkor, bërësnek. Nagy bot vót nála. Éccécsak a nádásbú kiszalad egy fekete kisbika. Mikó odaért, akkor megrázkódott előtte, osz mondta, hogy segítsen őneki. Aszongya: — Hát hogy segítheték én nekéd?

Aszongya: Maj gyün egy fekete bika, annak csak verje körmit. aszongya, ha mink veszekszünk, osz majd az elmëgy.

Hát tényleg, aszongya, mikó megfordul, szalad ki a nádasbú egy nagy fekete bika. Ők összeütköztek, veszekédtek, ő még m. indig verte körmit a bottal. Végül a nagybika elmënt, a kisbika még megköszönte mégin fi(j)atalembërnek, visszaváltozott, megköszöntë neki, és elmënt.

Mikó kimënt a tanyára, ő nem tudta, hogy a zó gazdája foggal született. Mikor kimënt a tanyára, akko gyűtt nagy borulás, alig kiért. Mondja neki, hogy. — Csak menj bë — aszongya — majd én kiálllok, majd adok én nekik! Aszongya hogy: — Ez a két bika van mégin a föl-höbe, gyünnek elverni a határt.

Aszongya, akkó az megát a zól véginé, oszt a zorrát megfogta így fölfelé. Az úgy fütyút a zorrán, hogy csak úgy sikított. Aszongya, a föl-hö még szétmënt kétfelé, tehát nem verte el a határt.

Ezék a garabanci(j)ások.

24.

(KUTYA PISTA)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

(...) Zapárnak a zapjának a nagybátyja vagy öccse vagy mi (j)a fene vót, és akkor baktere boszorkányoknak... Na, menj oda, erre meg erre az időre, itten Szrémbé erre meg erre a fára! Kérlek szépen, egyáltalán nem vót fa, csak éggy ökörfarkkóró vót. Mármost Kutya Pista, másként Salamon, de Kutya Pistának nevezte magát, borzasztó nagy betyár vót... Majd mikor mēnt a dungó az égyik orralukán, hogy bēbújjon, ő elütte mindég. Mindég elütte a dungót. A zökőrfarkkórón. De nagy fa vót.

(Egy nagy ökörfarkkóró volt?)

De nagy fa! De nagy fa! Ökörfarkkóró, de nagy fa! Nagy fának... hogy híjják, azt... rēndézték a boszorkányok.

(A dungót) Elütte eccé, elütte kéccé, mikor harmaccor elütte, lē-esétt Pista bátyád, etörte kezit-lábát.

(Ő fönt ült ezen a fán?)

Fönt, azon a fán.

(Miért ment föl?)

Azé ment föl, hogy mindent tudjon. Mindent tudjon, mindent lās-son, mēg mindēnt tudjon. Tē gondolatod, a zēnyim.et, satōbi, mindēnkinek a gondolat...

(Mindent tudott volna?)

Ha köröszttü engedte vóna a dungót a zorralukán.

(De csak, ha keresztülengedi?)

De elütte, mindig elütte, azé esétt lē a fāru. De nem engedte, hogy bēbújjon az orrába az egyikēn.

Nagy fa vót! Mikor réggel megtanáták, hát mi alatt tanáták mēg? Egy ökörfarkkóró alatt tanáták mēg.

Kutya Pista, másképp mēg Salamon Pista... Ő nagy betyár vót.

25.

(LIDÉRC)

Nagy Mártonné szül.
Greguss Franciska (65)
Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Anikó
1979

A lidércrül mēg úgy hallottam régēn, a zén dēdōregapám mesélte, hogy kelesztēttek égy fekete tyúknak a tojását a hóna alatt. Mikó kikelt, kis kopasz csirke kelt, és mindig szaladt utánnuk, hogy:

— Mit hozzak, mit hozzak, mit hozzak?

— Mit hozná — aszongya — hozzá égy zsák krumplit!

Hát réggere, aszongya, vót égy zsák krumpli (j)a kuckóba. Mēgin másnap mēn utánna: — Mit hozzak, mit hozzak?

Aszongya (j)a feleséginek, hogy: — Talán mondjuk neki, hogy hozzon aranyat.

Mondta neki, hogy hozzon egy zsák aranyat, hát réggere hozott egy zsák aranyat. Így hallottam öreganyámtól, hogy ez valóba igaz vót. Valamikő a fekete tyúknak a tojássábú kelt a lidérc.

(Hogy szabadult meg a lidértcől?)

Nem birt megszabadúni. Tényleg, még azt el is felejtém, hogy nem birt megszabadúni a lidértcű. Kivitte a zerdőbe, oszt mire hazamént, mindig otthon vót, oszt mindig azt mondta, hogy: — Mit hozzak, mit hozzak?

S akkor végül mikor eltette, szóva kivitte zerdőbe és elvágta, akkor még ő, a zembër... nem tom... evitték a boszorkányok, így mondták.

26.

(LIDÉRC)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Ez a Szvincsák Misa bácsi, írásbul Szvimcsák, de csak Tamburnak ismerték leginkább, még a ma(j)iak is... vannak akik még hát emlékeznek rá. Fi(j)atalabbak persze nem. No, ennek a Misa bácsinak vót egygy édésapja, Mátyás bácsinak hiták. Annak még vót egy szárazmalom. A mostani fi(j)atalok nem tudják, mi az a szárazmalom, de az öregebbek azok tudják. Az egygy olyan malom vót, hogy a lovak húzták. Egy kőr vót, akkor vótak benne gërëndák, a gërëndákábú vittek fél horogfák. Szóval, az úgy vót béalítva, hogy a lovak húzták, és így örölte abba zidőbe, mer nem vótak akkor ezek a moder(n) malmok. Még akkor nem tudtak örölni tiszta lisztet sē, csak paraszt, asz mondták, paraszt (lisztet). Emez, még mikő má tudtak fehér lisztet csináni, asz mondták, tiplire öröltetők.

No, elég az hozzá, hogy vót ennek ez a malomja. Nappal a sorosoknak örölt az ő lovával. Vót neki egy nagy, erős sárga csikó. Nappal a zëgyénëknak örölt, éccaka még őneki örölt. Csörgött az a malom úgy, mind a zistennyila! Hát jó van. Ez a Misa bácsi, amit említettem a zelëbb, hát ez leginyembër vót. Mikor gyütt haza a lányoktul este, éccaka, a csikó kint a zudvaron ugrándozott. Néha majd ódalba rúgta. Oszt akkor hát szidta. Többször a zapja fölëbredt, a Mátyás bácsi. Asz:

— Haggyál tē békít avval a lóval, eridj, feküdj lē!

Jó van, majd egy alkalommal a zöreg elváltoztatta disznóké. (Ti. a csikót — Cs. B.). Egy nagy tarka disznó, még kilenc malac. Úlnek a zembërek a bandán a Novákék előtt, (ec)cé csak męjelënik ott a disznó még a kilenc malac.

— No, embërek, vëgyëték mę ezt a disznót, eladom!

— Hogy adja ke, Mátyás bácsi?

— Harminchat krajcár.

Mer abba zidőbe nem dinár vót.

— Harminchat krajcáré odadom.

Hát persze tudták mán az embörök, hogy micsoda (j)az. Eggyik kínát harmincötöt, a másik harminchetet, de a harminchatot nem kínáta meg sënki, mer akkor fétek, hogy rajta marad.

No, elég az hozzá, hogy eggy alkalommal mēntek ki a családjai aratni. Ez a Misa bácsi, ez mán akkor hát nős vót, felesége, mēntek ki aratni. Majd ott a vásártéren, ahogy mēntek, egy kis fekete csirke csipog, elkezd szaladgálni ott előttük. De csipog, de összevissza ugrál, szalad! No, majd mēgfogják a csirkét. Nem birták mēgfogni a csirkét, pedig vótak vagy hatann. (sic!) Hát abbahagyták, elmēntek. Amikó este hazaértek, mondja nekik az öreg, a Mátyás bácsi:

— Nahát, gyarlók vagytok, gyámoltalanok! Azt a kis csirkét ennyien nem birtátok mēgfogni!

Aszongya a Misa bácsi:

— Ke hunnan tudja? Láttá ke?

— Láttam hát.

— Hát nem birtuk mēgfogni.

— Szégyëjjéték mēg magatokat!

No, vasárnap réggel ez a Misa bácsi fogta puskát, maj kimén löni nyulat. De mēgjedzēm, hogyha a zöreg, a Mátyás bácsi belenézett a mus... a puskacsőbe, akkor avval nem lő nyulat sënki sēm. Mer őneki ez a lidérc ehho a sárga csikóhó vót, mēg a puskáho.

Szóval ez a lidérc, mer ez a kiscsirke vót a lidérc, és ő erre használta föl, öröni, lóvá változtatta, mēg hát így evvel a... disznóvá változtatta. Hát avval ő mindēnt tudott avval csinátatni. No, elég az hozzá, hogy kérdēzi a zöreg a fi(j)át:

— Észék én abbul a nyúlbul?

— Nem hiszēm — aszongya.

— No, hát nem is lősz tē nyulat!

Mer má akkó belepislantott a cső végibe.

Hát mikor kiértek a Vásártér végibe, ahogy most a Bíró hizlalója van, két-három nyúl fölugrik, kétlábra (j)áll, füle jár, hajtja szúnyogot. Lől rá, (h)oda sē néz eggyik sē, mégcsak hogy mēg sē szalad. Hát ekáronkodta magát akkor, oszt abbahatta. Amikor hazagyütt, mondja neki a zapja:

— No, van nyúl?

— Hát van a határba — aszongya.

Aztán eggy alkalommal a leginyek almát akartak tüle lopni. Hát persze, így a ház mögött vót a kertje. Fölmēntek a leginyék a fára, szédtek a zalmát. Oda lukadtak ki, hogy nem tudtak lēgyünnyi a fárú. Mer a zöreg észrevette. Nem tudtak lēgyünnyi sēhogysē a fárú. Mi van velük, mi van velük? Hát nem tudták. Maj réggel, oan frustuk tájba most aszonta, kitol velük, nem engedi őket mingyá réggel el. Oan frustuk tájba kimēnt a kertbe, mēglátja őket.

— Hát tik micsinátok?

— Jaj, Mátyás bácsi — aztán ekerítették azok is magukat — má eresszēn ke a fá...

— Há nem bántalak, nem foglak!

— De. Kend fogott még minket!

— Na jó van — azon... — hát csak gyerték lè a fàrul, oszt mèn-jetèk haza.

Így aztán tudtak megszabadulni õtòle. A lidèrcnek ilyen ereje vót.

Àllítólag, így állítja a beszéd, a közmondás, hogy fekete csirkének, jèrcének a zelső tojássát asz még kő figyelni, és akkor a hóna alá tenni, attul a hõségtű kiketeni. Ekkor lèssz az a lidèrc, ha a hóna alatt kiketi a zember. Hát most igaz vagy nem igaz? Ha az hazudott, aki meséte, én még utánna.

27.

(LIDÉRC)

Novák Istvánné szül.
Kocsicska Regina (75)
Gy: Csorba Béla
1978

Èdesanyámnak a zunokatestvérje itthon vót Boszni(j)àbul. Õk oda-mèntek erdőt irtani. Azt ekapták szántóföldnek. És mondta, hogy ott vót a faluba olyan embèr, aki a fekete jèrcének a zelső tojását kikeltette a hóna alatt, és az lidèrc vót. És az hordott neki össze annyi aranyat hogy gazdag embèr lett belòle.

Mikor mán a zembèr megèlégèdött a vagyonnal, a zértékèkkel, akkor szèlnek eresztette, hogy mèhet tovább. Nem ragaszkodott a gazdájáho.

Mèg azt is hallottam, hogy vót, aki nem. birta kikeleszteni, hogy elszáradt neki a keze.

28.

(A LIDÉRCCESIKÓ)

Ikotin Imre (57)
Gy: Csorba Béla
1977

Szvincsák vót a rëndès neve, ennek vót valami fekete csirkéje még fejetlen csikaja. Ezt a zèn anyám sokszor meséte.

Nem tudom én, hogy nagypintèkèn-è vagy karácsonbóttyn, hogy szaladozott abba zuccába, amèlyikbe ò lakott. Még annyit tudok, hogy azt a csirkét is odaadjándékozta valakinek, oszt azután az járt haza. A végin úgy szabadút még tüle, hogy elküdte a Dunába, hogy ègy nagy-nagy kötélbe kössön bè ègy vagon homokot, oszt hozza haza. Csak úgy gyűjjön haza.

Akkor elmènt, oszt többet nem gyütt haza.

29.

(LIDÉRC)

Ikotín Imre (57)
Gy: Csorba Béla
 1977

No, arrul vót szó még, hogy mikor a zanyámnak a zapja nagyon széiny állapotban vót a családdal, elvitte ezt a lidércsirkét még a pus-kát, hogy lőjjön a családnak nyulat. Azt mondta (j)a zöreg, hogy má mikor kiérték a falubú, a nyulak egíssz odagyüttek tíz lépésre, a kocsirú vagy szánkórú lő sē köllött neki mēnni, úgy birt lőni. Kivitték a nyu-lat, mēgnyúzták, hamar mēgfőzték, de a lidércnek nem adtak. Holott itthon a zöreg mēgmondta, a nagyapa, hogy adjanak a zelső falatbul neki. Hát ők mēgētték a nyulat, a lidércnek nem adtak. Másnap, har-madnap mēg egísz hétēn hi(j)ába akart lőni a zöreg, ēgy nyulat sē birt lőni. Visszahozta a lidércēt mēg a puskát, hogy nem ér sēmmit. Akkor a zöreg kimēnt vele, lőttek nyulat, adtak, neki ēnni, aztán nem tudom én, meddig, hogy a családnak vót mit ēnni.

Ezt hallottam a zöregtől.

30.

(A HIPNOTÉZÁLÓ)

Pásztor Pál (90)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
 1979

Hát arrul vóna szó, hogy valamikor Patarica Matyi bácsi ez mind előmunkás dolgozott a vasúton. Hát ēgy kicsikét oan viccēs embēr vót, vagy talán jobban mondva hipnotezát. Hát ugye talát ottan ēgy fe-kete varnyútollat. Ez téli időben vót. Beleszúrta a vasútódalba, a hóba, és itten rōgtōn ēgy oan karvastagságú agácfa kinyōtt! De tele vót bag-rénával! No hát úgy odább vót a banda, a zembērēk, akik dolgoztak, talpfákat cserétek, mēg ezt-amazt, aláverēs vót. Maj ki(j)abál nekik, hogy:

— Gyerték ide!

Hát ugye, nem gondolták ők sē, hogy mé híjja őket.

— No — aszongya — itt a bagrēna, osz ēgyeték!

Csak lesték a zembērēk, hogy most bagrēna! No de hát ő aztán eztet el is tūntette.

Majd ēccēr, mikor arrul vót szó, hogy itt a zebéd ideje, hát maj lēül-nek ebédōlni ott, ahun dolgoztak. De a kabátja a zsebórával ēgyütt az ott maradt, előzőleg ahun rēggeliztünk. Akarja nézni, hogy hány óra, hopp, nincs a zóra!

— Ej, a mindēnit nek, ottmaradt! No, mindēgy, maj mingyán!

Eccécsak sürgōndróton gyün a zóra. Léereszkēdēt oda (j)a sürgōn-ka-róra. Ō oszt akkó lēakasztotta.

Aztán egy másik alkalommal. Így este, ahogy szoktak téli időbe összegyünni bandáznyi, hát akkor is összegyűttek. Hát mit látnak! Éccér a zajtón tódul bé a víz. Szobaaajtón. Hűj! Megihedtek, különösen ezek a zasszonfélék. Föl a patkára! Föl a kuckóra! De mikor má oda is odaért a víz, hát eggy vót köztük olyan bátor, hogy, nohát, most majd ő nekiugrik, aztán úszik. Hát ahogy nekiugrott, ott tanáta magát a földön. Megütte... Persze nem vót a sëmmi, csak úgy látszott.

Bënt a konyhába, konyhaföldjin uborkákat termelt.

No, majd eggy alkalommal kispékuláta, maj csinál ő repüllőgépet. Még is csináta. Kitolta zuccára. No, fölút, megindította, majd éccér, mikor emelënni kezdett a repülögép, hanyatvágódott vele. Borzasztóan megütötte magát. Mégmérgesedett, megharagudott etolta haza, fogta a fejszét. Ízé-porrá törte a repülögépet.

No még hát a felesége is olyan bosszús vót rája, mer álitólag ő ezt a könyveket, amibül tanult, Pestrül hozatta, Magyarországrul. Hát hozatott tizénhat darabot. Ezt át is tanulmányozta. Úgyhogy tudott hipnotézányi. Például este, hogyha léfeküdtek, a képek a falon mind elkezdtek mozognyi. Persze a felesége má tudta, hogy mirül van szó.

— Matyi, në basszon a szent!

Fét a felesége.

— No jó van — asszongya — hát mi (j)a baj?

— Ennekëm në csináj itten cirkuszt!

— No, csak tē feküdjé békivel.

Hát őneki köllött vóna még tizénhat könyv. Úgyhogy harminckettöt köllött vóna áttanúnyi, és akkó hát teljesen tudott vóna hipnotézáni. De ezt a tizénhatot is, amit áttanulmányozott, a felesége befűtötte. Így aztán a Matyi bácsinak mégsemmisült a tudománya.

No még aztán eggy alkalommal én jelen vótam, amikó a Ticc Józsi ná bënt ült a zasztalná eggy kisüveg pálinka mellett. Hát én is bëmëntem. Mondom oszt a Józsinak:

— Józsi, eggy pálinkát kérëk!

Hát kihozta a zembër a pálinkát. Ittam belüle. No aztán hát lëttëtük a zasztalra a züvegëket. Beszégettünk tovább. Éccër valahogy véletlenül, vagy talán a Matyi bácsi úgy is akarta, fölökte a züvegjit. No, mikor kiömlött belüle a pálinka, hát fekete tinta lëtt. Nem pálinka, tinta lëtt. Mondom oszt neki:

— Áj, Matyi bácsi — mondom — bëbaszta ke — mondom. — a zabroszt. Mit szól a Józsi?

— Á, nem lësz ennek sëmmi baja!

Akkó elövéte a zsebkendőt, úgy elkezdte fölítatgatnyi zabroszrul. Persze zsebkendőbe körül olyan fekete sík vót, stráf.

— Nézd-ë — aszongya — csak egy kicsikét itt a széle fekete, amára má nincs sëmmi baj.

No, eggy alkalommal még a vasúti kiscsárdába találkoztam vele. Hát ott is ilyen cökmőkokat csinát. Fogta cutat kártyát, oszt akkor így hajtotta (j)ë! Az min zödkilences vót. Mind a zegíssz. Akkó megfordította a kezit, emezt a felit, ott még a rëndës kártyák vótak. Hát de eggy vót a kártya! Oszt félig ilyen vót, félig olyan vót.

No majd éccé aszongya:

— Van nálad zsebkendő?

Mondom:

— Van.

— Vedd ki.

Kivészem. Széthúztuk. Beledobatott velem öt krajcárt. Tíz fillért.

— No, dobd bele!

Beledobtam.

— Most fogd össze jó szorosan — aszongya — hogy ki né ódódzon.

Össze is fogtam. Ókuszbókusz, ott valamit az beszét.

— Na — aszongya — most hajts szét a kendőt!

Széthajtom a kendőt, nincs benne sémme sē.

— Hát — mondom — Matyi bácsi, hát a zöt krajcáromat nē te-
kerje ked el!

— Eredj bē a másik szobába, a zablakdészkn ott mēgtanálod!

— Hát — mondom — most hogy gyütt ide ez a zötkrajcár?

Akkó lēvätte a kalapomat, akkor így ēggyűjjon ekezdte forgatnyi.
Éccécsak a zűjjavége kigyütt a kalap tetejin.

— Hűj! — mondom — Matyi bácsi, a zaldóját neki, hát nē te-
kerje el ked a kalapot!

Hát a kabátűjjával csak így mēgsimogatta.

— Néz-ē — aszongya —, hát nincs ennek sémmiye.

Tényleg nem vót sémme baja neki.

Hát ilyen mókákat, ilyen viccéket csinát a Matyi bácsi. Közismert
is vót.

31.

(ZÁRAT NYITÓ FŰ)

Pásztor Pál (90)

Gy: Csorba Béla és Péter Sándor

1979

Hát én úgy képzelēm, hogy a sindisznót talán mindannyian ismerjük, mi (j)az vagy ki (j)az. Ahogy hallottam, vagy ahogy én tudom, a sindisznónak a fészkit hogyha körülkerítik, úgy hogy az nē tudjon bēmēnni, akkor elmén és keres ēggy ilyen fűvet, amivel ő eztet kinyitja. Például mēghozza ezt a fűvet, csak lētszi (j)oda a kerítés elejbe, és kinyít a zajtó elōtte. Akkor mehet be a kicsinnyejihhō. Mer leginkább a kicsinyeiket, ezeket szokták körülkeríteni.

(Mi vót ennek a fűnek a neve?)

Nem tudom, csak ezt hallottam, hogy emén, osz keres ēggy olyan fűvet, amivel ki birja nyitni a ző fészkit. Hát hogy milyen fű az? ... Avval a fűvel kinyithat mindēn lakatot.

32.

(ILLÉS)

Tóth Mihály (70)
Gy: Varga Magdolna
1979

Nyócszázégybe, kettőbe, háromba úgy elvágta Temerint a jég, hogy Illéskó, hogy maj(d) nem maradt búza, már lő vót, kukorica sēm-mi... sēm-mi. Akkó tették, mert errú jött a jég, Szőreg felú, akkó tették Szőregné azt a kérésztöt oda (j)a és eztet az ódalát verte. Hogy babona-(j)e a kérészt vagy nem babona, de attú erú a részrú még nem vót jég, kérdézzék meg idősebb embéréktú, én nem vagyok szentes, de nem vót még jég erú.

Fekete J. József

GONDOLATOK AZ URBÁNUS TEMETŐ KÖRÜL

*„A mindennapos élet évezredek egyenlőségét
ezek után a temetőben, a sírköveken is megnyí-
vánuló aránytalanság tetézi.”*

Erdélyi Lajos

A síremlékek kanonizált, prekondicionált, tradicionális közleményeit sajátította ki az urbánus ember, és helyükbe olyan információkat csempészett, amelyek a közösség számára érdektelenek.

A temető a kommunikáció aspektusából tekintve komplex jelrendszer; közleményeit vizuális, kinézikus, auditív, gesztusos, proxemikus stb. kódolásban közvetíti. Az üzenetek nagy száma folytán több tudomány is foglalkozik a temető jeleinek dekódolásával: a régészettől kezdve a néprajzon keresztül egészen a kommunikációelméletig és a jelelméletig szak- és interdiszciplináris tudományok egész sora vizsgálódási területének tekinti.

A temető közleményei kezdetben általános érvényűek voltak, közérthetőek, a jelen és a jövő számára egyaránt értelmezhetőek. A régi zsidó temető megteremtette a halottak egyenlőségét — ugyanis egyazon jelrendszer azonos jelei tudósítottak a társadalmi ranglétrán különböző pozíciót betöltő egyének elhunytáról. A sírjelek nem közvetítettek semmiféle társadalmi struktúrállódást, nem jelöltek hovatarthatóságot. Ám, ahogy erősödött a cím- és rangkórság, az örök különbözni-vágyás belopta magát a sírkertek falai közé is. A földi életben betöltött pozíció hangsúlyozott kiemelése és a divathajhászás karöltve vetette ki a gazdagra a „lelki luxusadót”. (vö. Erdélyi, 447—448. o.).

Írásom célja a temető kommunikációs rendszerében történő változás néhány jelenségének rögzítése, a tények megörökítése. Többre nem vállalkozom, abban a reményben, hogy munkám követőkre talál, és az urbánus temető modern jeleinek modern vizsgálata is helyet kap érdeklődési körünkben.

Dolgozatom egyfajta körkörös megközelítési módon taglalja a témát, állításaim vajdasági temetőkben végzett megfigyeléseimen, valamint a szakirodalom adatain alapulnak.

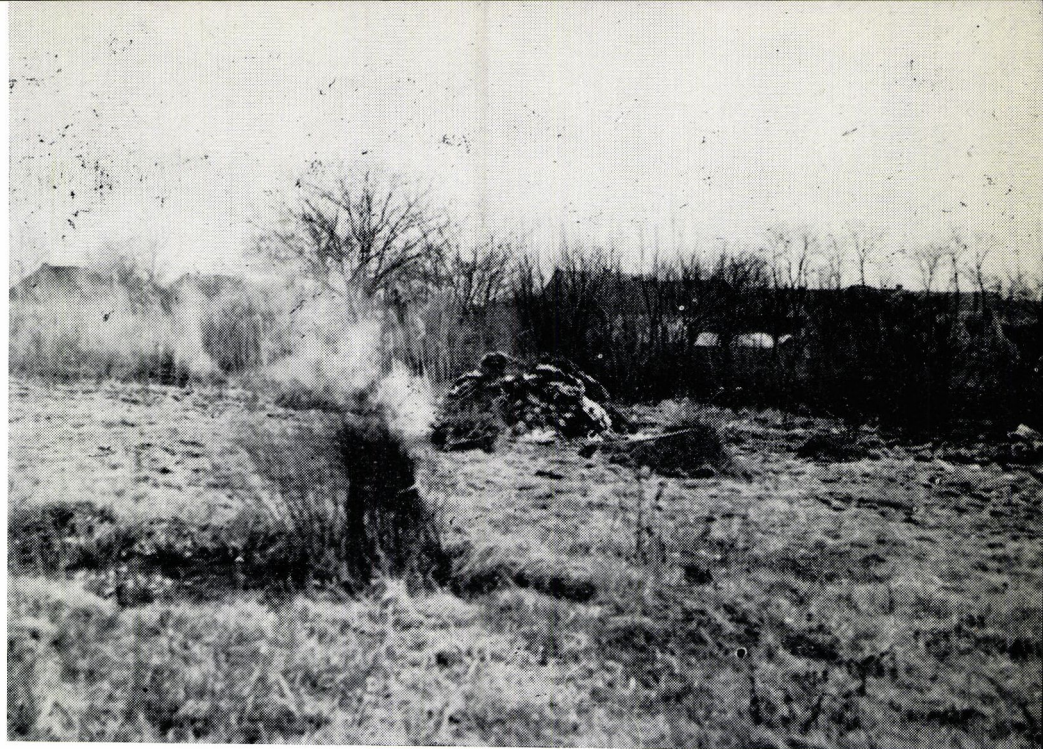
AZ URBÁNUS

Az urbánus viszonyok megértéséhez egy közismert tétel felidézése szükséges: a városokban az egyik legfontosabb szerepet az áru-felhalmozás játszotta a történelem során, s ma is. A kirakatokkal zsúfolt utcák sorai eladásra kínálják a felhalmozott termékeket. A változatos árútömeg vonzza a vásárlókat és a termelőket, akik végső soron a város lakosai lesznek. Az áru-felhalmozás magával hozza a tőke-felhalmozást is. Ez a folyamat egyszerűen koncentráció. Bizonyos neme a koncentrációnak már a történelmi városban is jelentkezett. Mint a hatalom koncentrációja a politikai városban, mint árukonzentráció a kereskedővárosban, mint tőkekonzentráció az iparvárosban, s mint mindhárom összessége a mai modern városban. A koncentráció mindig az ideológia változásával járt együtt. Az áru fétisjellege ma is változtatja az ideológiát. Azzal, hogy a reklámozott áru (megvételének) logikája a passzív szemlélés által is megkétszereződik, változik az etikánk és az esztétikánk. *Torzul az ízlésünk, a gondolkodásunk, ami magával vonja magatartásunk torzulását is.*

Az urbánus megnyilvánulásoknak egyik alapfogalma tehát a *koncentráció*. A másik és nem kevésbé fontos alapfogalomnak a *centralizációt* kell tekintenünk. Ha utánagondolunk, hogy teremt-e valami értéket maga a város, nemleges választ kell adnunk, mert valóban nem teremt semmit, csupán központosítja a már elért eredményeket. Azonban paradox módon mindent a város teremt, mert a csere nélkül, a kapcsolatok hiányában, közlekedés, azaz közbülső viszonyok nélkül semmi sem létezhetne, ami a városban létrejött. Az urbánus viszonyok között jöhet csak létre a tartalmi dialektika: az összegyűjtött eredmények pusztá érintkezésük, cseréjük stb. folytán új értékeket teremtenek.

Harmadik alapfogalomként a *komplexifikáció* jelenségét említeném, ami abban nyilvánul meg, hogy a jelenségek a városban egy viszonylag egyszerűbb forma felől egy viszonylag összetettebb forma felé haladnak. Példaként elég megemlíteni a város struktúráját, amely eleve kétszintű. Az első, *morfológiai* szintet a házak, utcák, terek, emlékművek, negyedek stb. képezik. A második a *szociológiai* szint, amely a lakosság különböző szempontokból való megoszlását jelenti. Egy francia intézet, amely urbánus szociológiai vizsgálatokat végez, megkísérelte a szociológiai szintet elemeire bontani, azaz feltérképezni a lakosság megoszlását. Amikor a begyűjtött adatfajok, azaz a vizsgált jelenségek száma elérte a 333-at, főlhagytak a további gyűjtéssel, mert a földolgozás már kivihetetlennek tűnt. (vö. Lefebvre, 59. o.) Tehát egy olyan egyszerűnek tűnő jelenség is, mint a lakosság megoszlása, végtelenül összetett rendszert alkot.

S végül a negyedik alapfogalom az *univerzálódás*. Amint növekedett a lakosság száma, változott a közlekedők kora, képzettsége, nyelve, kifejezőképessége stb., úgy bonyolódott a városi élet, s ezért szakadékok keletkeztek az urbánus viszonyok és megteremtői között. E szakadékok áthidalását szolgálja a jelenségek univerzálódása, ami viszonylag leegyszerűsíti az urbánus életvitelt. Az urbánus élet egyetemes jelle-

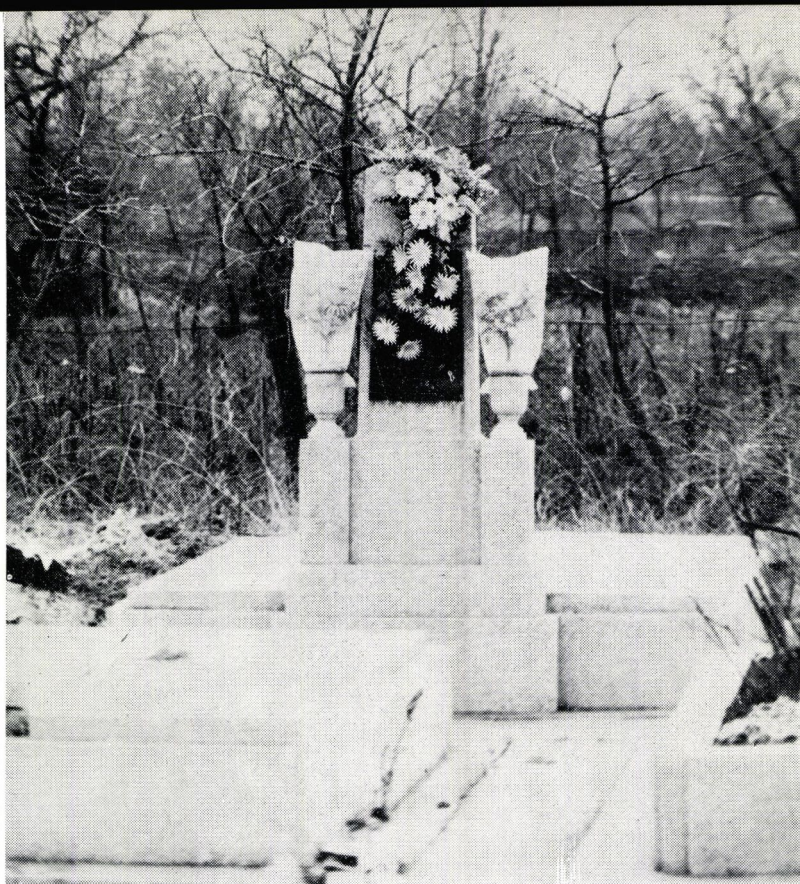
A másik véglet: a koszorúk elégetése — (Torda)

Az egyik véglet: a koszorúkat műanyag fóliával próbáljuk minél tovább megőrizni — (Telecska)

*Az elhunyt képének megjelenítését szolgálják
a mellszobrok, (ahol a fénykép nem elegendő) — (Újvidék)*

„Síremléket emeltettük életünkben.”

*Noha ezt a dátumok hiányossága is közli, így mégis biztosabb.
De kinek fontos ez? — (Újvidék)*

„Kétszeres biztosíték” az idő vasfogával szemben.

*Holt dologgal gyászoljuk a halottat, azaz művirággal.
A művirágot műanyag zacskó védi — (Torda)*

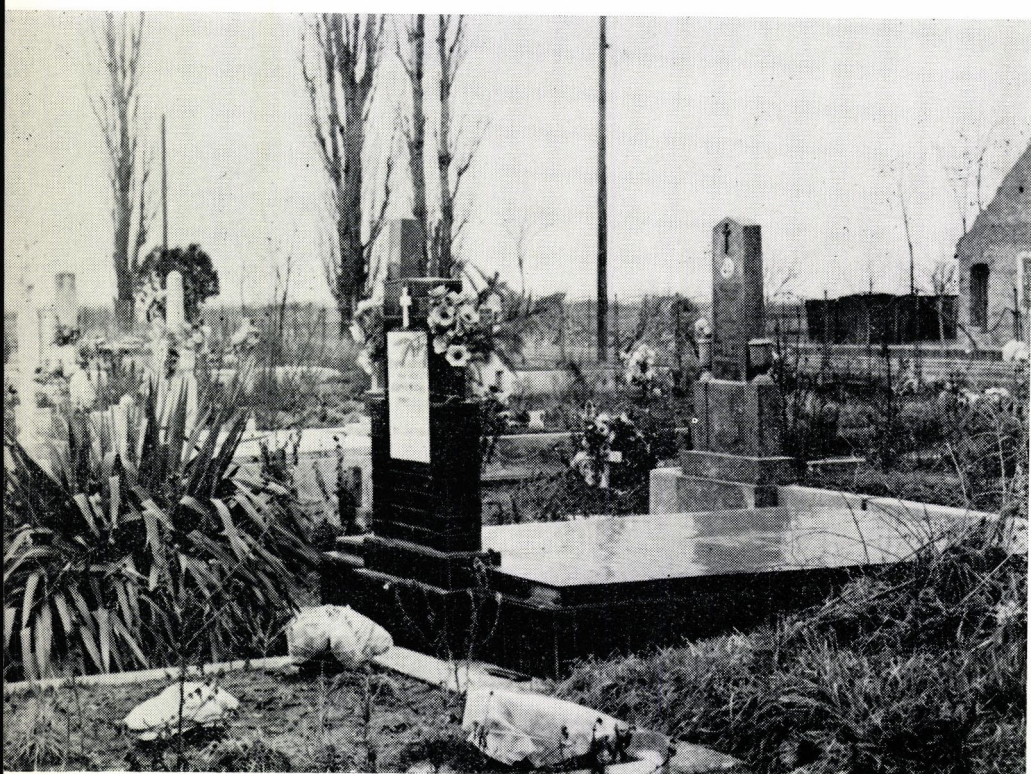

Falusi temető. Műmárvány kriptára ugyan még nem futotta, de a sírhelyet erős lánc veszi körül.
(Az urbánus formák falun is éreztetik hatásukat.) — (Torda)

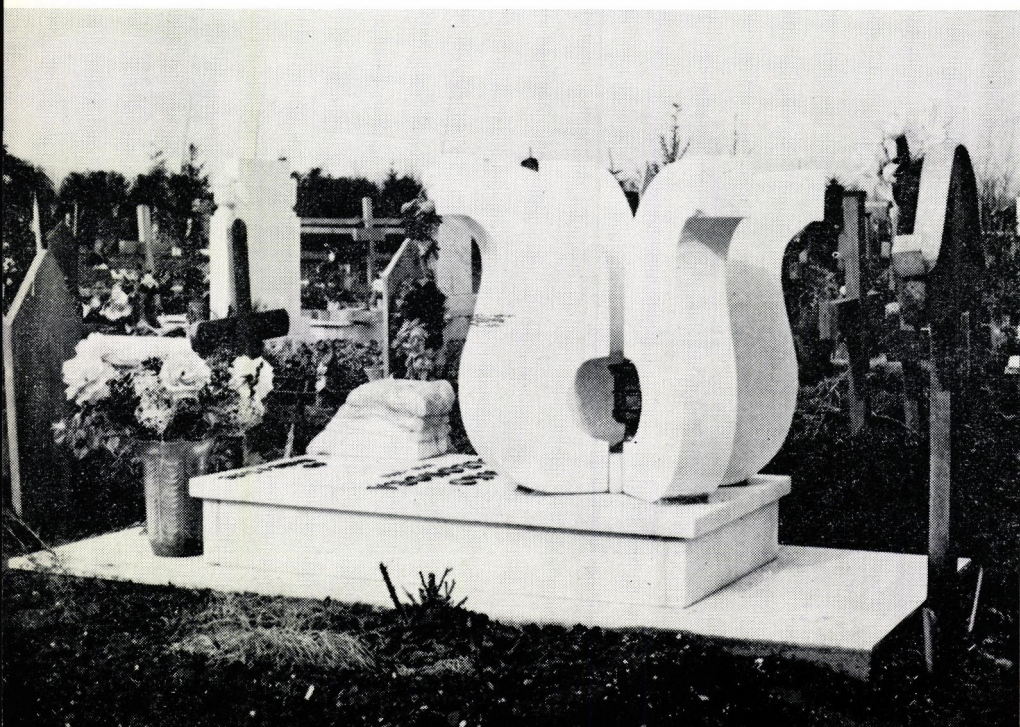

Egyetlen síron egy fejfa, egy műkő emléklap, gipszgalamb, futballabda, fáklyalángot utánozó műanyag-öntvények ... — (Újvidék)

A kerámia lapokkal kirakott házfalak analógiájára a sírhelyet is ilyen lapokkal borították be — (Torda)

Virágszimbólum gyermeksíron — (Újvidék)

Az egyedüli síremlék, amelyen az aktuális esemény, a temetés, a sír is ábrázolást nyert. (A jelölt önmagát jelöli.) — (Torda)

Az utazótáskában hazacipelt gipszgalambok egyike — (Újvidék)

Nagyplasztika a szerényebbek közül — (Úvidék)

*A városi síremlékek miniatűr változata.
Méretei kb. négyszer kisebbek azokénál — (Torda)*

ge csak egy fogalmat nem fed teljes mértékben: a jelrendszert. A város és az urbánus jelenségek nem csak egy jelrendszerben nyilvánulnak meg. Tehát nem beszélhetünk kimondottan urbánus nyelvről, jelrendszerről, vagy éppenséggel szemiológiáról, mert más, közsímert jeleket is tartalmaznak, amihez képest az urbánus jelrendszer mennyiségileg is elenyésző.

Azonban vannak jelenségek, a gazdasági vagy kulturális érintkezés olyan formái, melyekre az urbánus kultúra ráütötte bélyegét, és egy új, de torz alakban élnek tovább.

MÜEMLÉK — EMLÉKMŰ

Az emlékművek egyidősek a várossal, s mindmáig megmaradtak eredeti funkcióikban. Mint ahogy az elnevezésük is bizonyítja, fő funkciójuk emlékül állni, valami módon felidézni, megörökíteni azt az egyént, aki építtette, vagy építette, vagy éppenséggel akiről mintázták. Az emlékművek nagyobb részét uralkodók, hadvezérek, politikai hatalommal rendelkező személyek tiszteletére emeltették. Aránytalanul kevés állít emléket a szépségnek, mondjuk úgy, ahogy azt a Taj Mahal teszi. Ezt a funkciót *referenciális* funkciónak nevezzük, és elsődlegesnek kell tekintenünk. Némely emlékmű betölthet még *transz-funkcionális* szerepet, mint pl. a katedrálisok. Ezek amellet, hogy impozáns méreteikkel lenyűgözik az embert, díszítményeikkel esztétikai élvezetet nyújtanak, praktikus célt is szolgálnak. A síremlékek még *transz-kulturális* funkciót is elláthatnak, ugyanis az utókor tömérdek érdekes adatot tudhat meg egy letűnt kultúráról éppenséggel a síremlékek, temetők, vizsgálata által.

Az emlékművek/műemlékek esztétikai és etikai töltettel bírnak, és a kor világértelmezési koncepcióját közvetítik a befogadó számára. Hogy ezt a közvetítő szerepet minél sikeresebben láthassák el, az emlékműveket szimbólumokkal látják el (terhelik meg). Azonban ezek a szimbólumok már értelmüket veszítik mire a *passzív szemlélő szeme elé kerülnek* (nem így a szakember számára), *elidegenülnek tőle, ugyanis a szociális tudat, a világkép stb. változása során elveszítik aktualitását*. A közleményt csak a prekondicionálás teszi időállóvá — azaz, ha egy szimbólum nem csak azt fejezi ki, amit az alkotója ki szeretett volna általa fejezni, hanem olyan módon teszi azt, hogy a szemlélő tudatában ráérezzen az előzetes kondicionálás folytán, hogy a közleményben mit KELL látnia. (vö. Hoppál, 39. o.) *Ha egy közlemény elveszíti a kapcsolatát a tradicionális jel- és jelképrendszerrel, meddő, dekódolhatatlan üzenet marad csupán.*

A TEMETŐ

A sírkertek, mint már említettem, transzkulturális szempontból is érdekesek, mert lehetővé teszik két különböző idő, két különböző kultúra kommunikációját. Az effajta interdiszciplináris kommunikációt azon-

ban nem tekinthetjük elsődleges funkciójuknak. Sokkal prózaiabb a szerepük; az elföldelés aktusának színhelyei. Az elföldelés egészségügyi feladatához, magához az aktushoz, bizonyos viselkedésmódok, szokások, rítusok kötődnek, amelyek végzését a közösség az elhunyt hozzátartozótól elvárja. Az elvárásnak az alapja a közösségben kialakult, formálódó, változó világkép; a természetfelfogás, a társadalmi megkötöttségek, a hitvilág, a szokásrendszer stb.

A világkép mindig egy bizonyos korhoz (időhöz) és helyhez kötődik, s ebből kifolyólag a temetkezéshez fűződő kultúrelemek, rítusok eredete és intenzitása változatos. A halálhoz, a temetkezési aktushoz, és az ezt követő gyász-időszakhoz fűződő kultúrelemek összességét tág értelemben fogalmazva nevezhetjük temetkezési szokásoknak. A temetkezési szokásokra azonban nem tekinthetünk mint valami megkövesedett kultúrfosziliákra, hiszen pszichológiai szempontból gyakorlati célt is szolgálnak. A természet ugyanis a maga radikális módján kirekeszti az egyént a kisebb vagy nagyobb közösség életéből, aminek szükség-szerű velejárója az elhunyt személyi környezetének, rokonságának, ismerőseinek erőteljes érzelmi fölindulása. A veszteségérzet legerősebb formája a hozzátartozó elhalálása esetén lép föl, és ilyenkor elemi erővel hat. Ezt az érzelmi hatást hivatottak a temetkezési szokások fegyelmelni és levezetni. (vö. Kunt.)

A sírkertek elsődleges funkciójuk mellett emlékhelyül is szolgálnak. A temetők tárgyi világa a különféle kegyeleti aktusok lebonyolításának színterei is, így kifejezik az ember és a halál archetipikus viszonyát, természetesen helyhez és időhöz kötődően. Ezek a tények már ismereteseek, hiszen a temetkezési szokások bőséges gyűjteményei állnak rendelkezésünkre.

Keveset gondolunk azonban a sírkertekre, mint a kollektív lét (!) egyik színterére. Nem abban az értelemben, hogy *kommunikációs alkalomként* szolgálhat egy falu/város lakosainak számára, noha a temető nyilvános hely (public place), ezért *kommunikációs szituáció-teremtő* szerepet is játszhat az *auditív és vizuális közleménycserében*. Egyelőre csak arra kell rávilágítanunk hogy a temető tulajdonképpen, elvonatkoztatva, a természet és a társadalom egyik metszési/érintkezési pontját képezi. A természet viszonylatából a természeti tudat, az *ökológiai-higiénés ismeretek* követelik meg a temetők létrehozását, a síremlékek emelését pedig a társadalom szemszögéből a (mítikus) *világkép* és a különböző *ideológiák*. Maga a természet velejárója az elmúlás, így tulajdonképpen a természet determinálja az elföldelés idejét és helyét (értsd: a sírkertet), amíg a módját a társadalmi tudat határozza meg. A világkép szabja meg az elhunyt *egyén* és az élő *közösség* viszonyát, ami a temetés alkalmával a különböző rítusokban, szokásokban, eljárásokban megnyilvánul. S végül a temetőknek gazdasági vetületük is van, amit egyaránt tekinthetünk természeti és társadalmi jelenségnek is. A gazdasági vetület abban rejlik, hogy néhol a sírkertek konvencionális növényzete (ami megintcsak a prekondicionálás kérdése), gyümölcsfákkal ültetik be, és a termés a község tulajdonát képezi, de általában a sírásó rendelkezik vele.

A SÍRJELEK

A sírjelek elsődleges funkciója az elhunyt elhantolási helyének jelölése. Az általuk közvetített adatok pedig valamilyen ideológia alapján kiválasztott és megfogalmazott információk az elhunyttról. Tehát a sírjel egyfajta médium, amely egyirányú közlemény-közlést hoz létre. Közleményértékű lehet a helye, méretei, esetenként színezése, sík- és térdíszítményei, feliratai és abbreviatúrái.

A feliratban közölt adatok megnevezik az elhunytat, jelölik annak korát, születési és elhalálozási dátumát, s a sírjel állítójának rokoni-érzelmi kapcsolatát az elhunytal. A szövegszerű adatok mellett a sírjelek általános információkat is közölnek az elhunyt vagyoni állapotról, érdekszoportbeli hovatartozásáról, ízléséről stb. Erre a sírjel kivitelezésének nagyvonalúságából következtethetünk. Erdélyi Lajos megfigyelései alapján állíthatom, hogy ez a nagyvonalúság a kivitelezésben a XIX. század utolsó harmadában kapott lábra (Erdélyi megfigyelései csupán a zsidótemetőkre vonatkoznak). Szerinte a vagyoni és rangbeli egyenlőség egyedüli kifejezője a régi zsidótemető volt. A sírkövek nagyjából azonos méretűek és kivitelűek voltak, híven képviselték a síron túli egyenlőséget. Ma azonban már a sírkövek anyagából és méreteiből következtetni lehet az elhunyt vagyonára, a feliratok pedig megnevezik a világi életben betöltött rangját.

A temetőre mint komplex jelrendszerre kell tekintenünk — amely az élő szervezet megszűntéről tudósít, olyan formában, amely a társadalom (és a későbbi társadalmak) számára érthető, magyarázható és a kultúrába beépíthető lesz. „Az információ tartalma nem más, mint azon tapasztalatok és utasítások összessége, melyeket egy adott közösség tagjai elhunyt társuk emlékének őrzésére és tiszteletére legalkalmasabbnak ítélték, s amelyek figyelembevételét a következő nemzedékektől elvárják.” (Kunt. 107. o.).

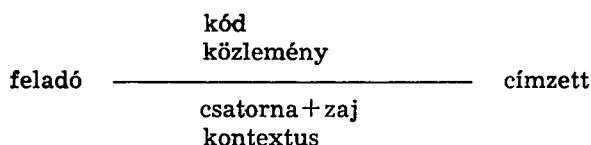
Kunt Ernő e témakörben különösen sok érdekes és helytálló adattal szolgál, ám. ezzel az utolsó félmondatával nem szükséges okvetlenül egyetértenünk. Egyik oldalról azért, mert noha a sírköveket betonból, műkőből, vasból stb. készítik, tehát élettartamuk jelentősen megnövekedett a kopjafákkal, fakeresztekkel (valamint más, fából készült sírjelekkel) szemben, a sír nem olyan hely, amit több nemzedéken keresztül (egyforma kegyelettel) látogatnak. A másik ellenvetés pedig az, hogy a sírfeliratok annak ellenére, hogy az elhunyttról tudósítanak, mégis a hozzátartozók elvárásairól, ízléséről stb. tanúskodnak. Így a közlemények megválogatásában más tényezők is közrejátszanak, mint pusztán az elhunyt emlékének őrzése és tiszteletben tartása (elsődleges funkció). Az effajta *idegen elemek beszűremlése végső soron a kegyelet elidegenedését eredményezi*. Erről a jelenségről a továbbiakban lesz szó.

A TEMETŐ MINT KOMMUNIKÁCIÓS MODELL

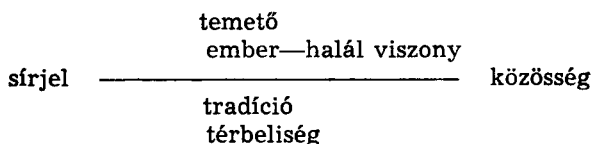
Térjünk vissza ahhoz a gondolathoz, hogy a temető komplex jelrendszer. Ennek az állításnak a megértését feltételezi a kommunikációs modell ismerete. E modell lényege abban rejlik, hogy minden feladott

közlemény (vegyük csak a beszéd esetét) egyfajta kódolásban (nyelvi megformálás, artikulálás, hangerő, hangletjtés stb.), *kontextus*ba foglalva (a közlemény szövegkörnyezete), egy *csatornán* át jut el a címzetthez, amely csatorna azonos időben közvetítheti a közleményt (a levegő, a telefon stb.), vagy késleltetheti azt (hangszalag, hanglemez stb.). A csatornában mindig *zaj* akadályozza a közlemény zavartalan megértését, *dekódolását*. Zajnak tekinthetjük a nyelv tökéletlen ismeretét, a különféle zörejeket, a telefonhálózat zsúfoltságát stb. Ebből kifolyólag a feladott közlemény sohasem azonos a felvettel.

A kommunikációs modell vázlata:

Ha most ebbe a modellbe behelyettesítjük az eddig elmondottakat, kiderül, hogy: „A kód maga a temető, amely vizuálisan dekódolható, a számos információ strukturálója a változatos térbeliség. A jelcsatorna, amelyen át az információk a címzetthez jutnak, a hagyomány, a tradíció.” (Kunt, 107. o.).

Amíg a temető komplex kommunikációs hálózat (vizuális, kinézikus, auditív, gesztuos, proxemikus stb. jeleket közvetít), addig a sírjel a vizuális látás-észlelés szintjén kommunikatív. A nagyobb kifejezőerő elérése végett stiláris megformálásuk igen változatos, azonban az egy-egy helyhez vagy időhöz kötődő formák statikusak, legalábbis igen lassan változnak. A változás gyorsasága függ az alapanyagtól, a helytől és az időtől, a világképtől. A fához kötődő sírjelformák sokkal lassabban újulnak meg, mint pl. a műköből készülők. A formák mellett a feliratszövegek is sablonokhoz kötődnek — melyek háttérében megint csak a tradíció áll. Az idők folyamán egy lelki tényező, a *szelektív percepció*, elősegítette, hogy a sírhelyek megjelölésénél az aktuálisan visszatérő eseményt, a halált ne ábrázolják, hanem a fő helyen álló szöveg mellett csupán szimbólumokat és díszítőelemeket tünessenek fel. A fő helyen tehát a szöveg állt. A rokokó hatására azonban a szövegben eluralkodik a díszítőelem (vö. Erdélyi, 480. o.). A dekoráció elveszti belső összefüggését a szöveggel, s hogy minél több helyet foglalhasson el, szó- és névrövidítéseket, abbreviatúrákat alkalmaznak, s ezzel kezdetét veszi a sírkömvészet hanyatlása. Amikor meg megindul a tömegtermelés a sírkőiparban, a giccs bevonul a temetőkbe.

AZ URBÁNUS TEMETŐ

Az urbánus változások az emberi lét utolsó állomását — nyugodtan használhatjuk ezt a közhelyet — a temetőt sem kerülték el. Az általam észlelt változások négy pontban foglalhatók össze:

1. a sírjelek megnövekedett „privatizált” jellege,
2. a vagyoni helyzet erősödő tükrözése,
3. az össze nem illő formák keveredése,
4. a szimbólumok aktualizálása — közhelyszerűsítése.

Lássuk ezeket a tételeket részletesebben is kifejtve.

1. Örök emberi igény, hogy a fizikai elmúlás után valami maradjon emlékeztetőül az utódok, a közösség számára. Van, aki úgy érzi, nem elég az, amit életében megvalósított, hát még sírhelyet is maga vásárol, és elkészítteti az izlésének megfelelő kisebb-nagyobb „emlékművet”. Sok sírkövön láthatjuk csupán a születési dátumot, amellyel szemben az elhalálozás időpontját kell csak a hozzátartozóknak bevésniük. Talán ez az egyetlen, amit az elhunyt életében már nem tudott elintézni. A feliratok szerint leginkább még mindig a hozzátartozók emeltetik a síremléket „örök emlékül” az elhunyt sírhantja fölé, a végső kegyelet jeléül, amit utána több-kevesebb szorgalommal látogatnak és gondoznak. Igaz, ezt nem mindig az e célra kijelölt helyeken teszik, hiszen a közlekedésbiztonság szempontjából veszélyesebb közutaink lassan temetői sétányokra hasonlítanak az utak mellett elhelyezett számtalan kereszttől, koszorútól, gépkocsialkatrészekből összerótt emlékművektől. (vö. Rajković, 41. o.)

A síremlékek magától értetődően az elhunyt számára készülnek, kanonizált felirataik az elhunytól referálnak, azonban a sírjelek mégiscsak arról tanúskodnak, aki élve maradt, aki készítette őket. Kifejezően tükrözik a hozzátartozó/hozzátartozók izlését, formakultúráját, a széppel szembeni állásfoglalását, s mindez mellett az elhunythoz, az elmúláshoz való viszonyát. Mivel a sírjel az életbenmaradtról tesz tanúbizonyosságot, az idegenekkel szembeni viszonyát is kifejezi, a sírjel erősen privatizált jellegű lesz, státusszimbólummá válik. A síremlékek kanonizált, prekondicionált, tradicionális közleményeit sajátította ki az urbánus ember, és helyükbe olyan információkat csempészett, amelyek a közösség számára érdektelenek (paradox módon már a síremlékbirtokos számára is azok).

2. A síremlékek privatizált jellegével párhuzamosan kell említenünk a vagyoni állapot erősödő kifejezési igényét, az előkelőséghajhászást. Már a falvakban is észrevehető az a tendencia, hogy a gazdagabb családok a temető elején temetkeznek, ott vesznek sírhelyet maguknak. („A temető a község tulajdonát képezi, s benne, vagy belőle semmit sem lehet eladni, de esetleg az egyházközség átengedi a nem gondozott sírhelyek »használati jogát», de más módok is akadnak a sírhelyvásárlás-

ra" Jung, 162. o.) Az előkelőseghajhászás érvényesítésének tehát egyik formája az „előkelő” sírhelyek megvásárlása. Ezért egyes falvainkban a temető frontális része túlsúfolt, esetleg többszöri ráásással temetkeznek, amíg a temető hátulsó része kihasználatlan.

A városokban, ahol a sorbantemetkezés elve esetleg kifejezettebben jut érvényre, a vagyoni helyzet kifejezésének más útjait keresik és találják: monumentális síremlékeket építenek. Ezeket bátran nevezhetjük emlékműveknek is (különösen, ha mellszobor ékeskedik a tetejükön). Nem ritkák a szintekre emelt, több lépcsős építmények, hatalmas műmárványlappal, amelyen minden esetben ott van az elhunyt fényképe, s mellette a szériatermelés közhelyszerű szimbólumai. Az effajta sírhelyeket többnyire egy-, vagy többszörös vas, vagy lánckorlát veszi körül, a korlát és a sír között pedig ápolt mini-virágoskert foglal helyet. Érdekes módon a vagyoni helyzet kifejezett tükrözését az elhunyt iránti szeretet anyagi kifejezésének is tekintik. A legtöbb monumentális síreépítményt a fiatalon elhunyt gyermekek (15–25 év), a szerencsétlenségben életét vesztett jegyespár, vagy ifjú házaspár sírjai fölé emelték.

3. A sírkertek nemes egyszerűségét fölborította az urbánus gondolkodás. A temetkezés egyre nagyobb anyagi befektetést követel, és a hozzá tartozók a pénzükért szeretnének valami különlegeset kapni. Már az olyan falvakban is, ahol a sírhely megjelölése emberemlékezet óta kopjafákkal történik, a tehetősebb családok a kopjafát betonból! készíttetik, erőszakot téve ezzel a hagyományon, a paraszti vizuális kultúrán. (vö. Major, 240. o.) Miben is áll ez az erőszak? A kopjafát ezredéve már csupán tölgyfából készítették, néhány kivétellel akácból. Kézzel faragták, s formaviláguk változatosságáról már könyvtári irodalmat írtak. Megmunkálásuk, formai gazdaságuk azonban az öntősablon közbeiktatásával eltűnik, ugyanúgy, akár a kommunikatív funkciójuk alapja.

Az urbánus temető formavilága megint csak elütő képet ad. Nem a százados hagyományokhoz igazodik, hanem a divathoz. A divat, mint érték- és ízléskategória, annyira befolyásolja az egy-, vagy többnézetre formált síremlékeket, hogy az elhalálozási dátum figyelembevétele nélkül is meg tudjuk állapítani, hogy melyek készültek körülbelül egy időben, egy divathullám alatt. Sőt, azt is, hogy melyeket készítette azonos kőfaragó, vagy műkőöntő. Leginkább a plasztikusan megmunkált síremlékek tartalmazzák a legváltozatosabb és legösszenemillőbb formákat. Az urbánus formakultúra által létrehozott formák esztétikai hatása elenyésző, inkább sokkhatással bírnak. Egyes szerzők szerint a sírdíszítmények ikonikus jellege megszűnt. Ha az ikonikus jelleg alatt a hasonlóságot értjük, akkor azt kell mondanom, hogy a megfigyeléseim ennek az állításnak szögesen ellentmondanak. Más kérdés azonban, hogy ezek a sírdíszítmények mit ábrázolnak.

Egyre gyakoribbak a plasztikusan megformált, több nézetre készített síremlékek, melyek között akadnak ízléses kivitelezésűek is, de ezeknél is van bökkenő. Vagy köztéri emlékművekre hasonlítanak, azok sápadt utánpótlásai, s egyáltalán nem sírkertekbe valók (téves kontextusba kerültek), vagy olyan szimbólumokkal megterheltek, amelyek lerom-

bolják a maradék esztétikai hatást is. Ezek a nagyplasztikák leegyszerűsített mértani formákból építkeznek, minden dekoratív tobzódás nélkül. De képzeljük el egy egyszerű, vízszintes műkötéglalap tetejére odabiggyesztett cement-galambot! (Kuriózumként legyen megemlítve ezekről a cement-galambokról, hogy javarészüket külföldről cipelik haza, utazótáskában.).

Itt emlitem meg, noha a következő alcím alatt a helye, hogy mennyi minden keveredhet egy síremléken. Magam láttam egy vajdasági temetőben:

A függőleges műkö alapra egy fekete márvány tábla van díszes, ötvösmunkához hasonló csavarokkal erősítve. Jobb oldalról egy műkö-angyal, balról pedig egy méces. Magán a márványlapon egy, a serdülőkor elején lehető fiú ül egy farönkön, lábán műanyagpapucs, kezében tranzistoros rádió. Bal lába elé egy könyv van helyezve, a címe: Űvöltő szelek. A tábla bal sarkában pedig egy kétszárnyú repülő képe.

Az összezsúfolt díszítmények lehet, hogy híven tükrözik az elhunyt érdeklődését, de a közösség és a kommunikáció szempontjából ez nem lehet más, mint *redundancia*, terjengősség, ugyanis ezekre az információkra nincs szükség, ha az elhunyt korát akarjuk közölni.

Megállapíthatjuk, hogy az urbánus megjelenítésmód kizárólagos jellemzője a sorozatgyártás és a dekorativitás igénye. A dekorativitás azonban közhelyekben merül ki. A síkdíszítmények és e plasztikus megformálás közhelyei között is vannak olyanok, melyeket a közgondolkodás befogadott és napirendre tért fölöttük. Egyre rövidebb idő kell hozzá, hogy egy-egy új, különös forma jelenjék meg a temetőkben, a tradicionális formák közé keveredvén, polgárjogot keresvén. S azok a formák, melyek valami oknál fogva nem tudnak beilleszkedni a temető szokás- és formavilágába, az *elidegenült kegyelet* képzetét keltik.

4. Az elidegenült kegyelet okai között fő helyen az urbánus kultúra *azonosíthatósága* áll. Az urbánus ember hite a jelenben, a mindennapok aktualitásában van. Ezért igyekszik a sírkertek szimbólumait (síkdíszítményeit) aktualizálni. A tradicionális szimbolikus jelek helyét az aktuális ikonikus jelek veszik át. Ezeket a jeleket gyakran nehéz elkülöníteni a giccsről. A műköveken elsődlegesen ábrázolt arcképek, szomorúfüzek, megtört szárú rózsabimbók, galambok stb. után megjelentek a klasszicizáló fél- és egész aktszobrok!, az életnagyságú köztéri szobrokra emlékeztető faragványok és mellszobrok. Egyik vajdasági temetőben egymás közvetlen közelében legalább hat mellszobor magasodik, távolról jól kiemelkedvén a többi síremlék közül. Pontosan olyan a látvány, mintha egy emlékparkba tévedt volna a látogató. Nem egy síron igyekeznek föltüntetni az elhunyt hobbyját a foglalkozása mellett. Egyik márványlapon egy rádióamatőrt láthatunk munka közben, a másikon egy labdarúgó készül a labdába rúgni. A valódi méreteken, fehér és fekete műköből készített futballabda szinte mindennapos látvány már a sírkertekben. Vannak olyan dekoratív elemek is, amelyek kevés összefüggést mutatnak az elhunyttal. Az ilyenekre számtalan példa adódik, de csak egyet szeretnék említeni, azt amelyről az elhunyt arcképe egy tv készülék képernyőjéről mosolyog a nézőre.

Az urbanus kultúra tehát belopta magát, a maga aktualitás igényét a temetők kommunikációs rendszerébe is. A modern világ tárgyi ábrázolása ellentmond a temetők szellemének és alapfunkciójának, a szép iránti megváltozott viszonyt tükrözi, mégiscsak az ember és a halál új megfogalmazását adja, a halál kihívását.

IRODALOM

- Erdélyi Lajos*: Régi temetők művészete. Korunk, 1979/6
Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Forum, Novi Sad, 1978
Kunt Ernő: Temetők az aggteleki-karszt falvaiban. Studia folkloristica et ethnographica 3. Debrecen, 1978
Hoppál Mihály: Egy falu kommunikációs rendszere. Az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakkönyvtára 11. kötet. Bp. 1970
Lefebvre, Henri: Urbana revolucija. Nolit, Beograd, 1974
Major Miklós: Felső-Berettyó vidéki fejfák. Népismereti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978
Rajković, Zorica: Krajputaši na kraju puta. Start. 1978/243

REZIME

RAZMIŠLJANJA O URBANOM GROBLJU

Ovaj rad proučava urbano groblje u vidu kompleksnog sistema simbola. Autor određuje pojam urbanog groblja i koristi ga u komunikacijskom modelu. Glavna tema su promene nastale na grobljima:

1. pojačane karakteristike „privatizacije” spomenika,
2. pojačani odraz materijalnog položaja,
3. izmešanost nepodesnih formi,
4. aktualizacija simbola.

U zaključku autor konstatuje uplitanje urbane kulture sa svojim obeležjima aktuelnosti u komunikacijski sistem groblja. Upotreba materijalnih likova modernog sveta na spomenicima je u suprotnosti sa osnovnim smislom i funkcijom groblja, predstavlja promenjeni odnos prema lepom, i nasuprot tome u arhetipičnom odnosu čoveka i smrti daje novo poimanje: izazov smrti.

SUMMARY

SOME IDEAS ABOUT THE URBAN CEMETERIES

This work studies urban cemeteries in a form of a complex system of symbols. The author gives the concept of urban cemeteries and uses it in the communication model. The main theme includes the changes on cemeteries and monuments in urban conditions. He summarizes these as follows:

1. More evident characteristics of „privatisation” of monuments,
2. more evident reflection of material position,

3. mixture of unsuitable forms,
4. actualisation of symbols.

As for the conclusion, the author states that urban culture has interferred with the communicative system of cemeteries just because of the wish for actualization. The use of material figures of modern world on the monuments is in opposition to the basic function of cemeteries; it represents the changed relationship with beauty and as the archetypical relation of man and death, and gives a new comprehension: challenge to death.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Matijevics Lajos

**AZ ORMÓS-GYŰJTEMÉNY
SZÓLÁS- ÉS KÜZMONDÁS-
ANYAGÁBÓL**

Kartondobozokban, gondosan elrendezve őrzik a karlócai (Sremski Karlovci) levéltárban (Csicseri) Ormós Zsigmond gyűjteményét* Az úgynevezett Ormós Gyűjteményt a Jugoszlávia és a Román Népköztársaság között fenálló tudományos kutatási együttműködés egyik kimagasló eredményének tekinthetjük, mivel a hatalmas anyag ezen összefogás nélkül nehezen juthatott volna el Romániából hozzánk. Ormós Zsigmond neve sok helyen szerepel, korának egyik legismertebb, legnépszerűbb, haladó gondolkodású tudósa, politikusa volt. Temes vármegye főispánja, nemcsak megalapítója a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulatnak, hanem gyarapítója is e társulat különféle gyűjteményeinek. Feltételezhető, hogy ezért kerülhetett a széles látókörű, minden iránt érdeklődő tudós birtokába az 1859 és 1860-ban, hivatalos felhívásra készült topográfiai és etnográfiai összeírása Bács-Bodrog vármegye helységeinek. Temes vármegye hivatalos felhívására indult meg ez az összeírás a szétküldött kérdőívek, felszólítások alapján. Említésre méltó, hogy az összeírás kiterjedt más vidékekre is, s így nem csupán Bácska települései szerepelnek benne. Itt találjuk Szerémségnek és Bánságnak több kisebb vagy nagyobb települését is.

A leírás monográfiyszerű. Némely község hatvan, hetven oldalt foglal el a hosszúkas papírhasábokon. Valamennyi német nyelvű, s elég olvashatatlan gót betűvel vetették papírra a jegyzők, bírók községük jellegzetességeit. Meglepő ellentmondások derülnek ki a kézirat tanulmányozásából a helyek, települések nagyságát, s a felgyűjtött anyag alaposságát illetően.

A településkép nem a helység fejlettségétől függ, hanem attól, mennyire tartották fontosnak, lényegesnek a kérdések feldolgozását a község előljárói. Egyben az is kiderült, hogy mennyi fáradságot vettek maguknak községük hiteles bemutatása érdekében, mennyire tartották szívügyüknek a részletes, teljeség igényével történő bemutatást. Így történhetett meg, hogy kicsiny, jelentéktelen falvakból hosszadalmas, aprólékos leírásokat olvashatunk, virágzó, történelmi nevezetességű városokról, nagyobb településekről pedig csak néhány odavetett mondatot.

* Itt mondok köszönetet Hegedűs Antal történésznek, aki felhívta a figyelmemet a gyűjtemény meglétére.

Számunkra azért is jelentős ez a gyűjtemény, mert sok magyar, szerbhorvát és szlovák szórvmányt tartalmaz. A település története, földrajzi fekvése, éghajlata, domborzata, vízrajza, növényzete, állatvilága, szellemi és tárgyi néprajza, kultúrája, irodalma, nyelvjárása, sok-sok adattal gazdagítja eddigi ismereteinket multunkról, vidékünkéről, falvainkról és városainkról.

A sorok között gyakran található magyar nyelvű személynév, földrajzi név, szerbhorvát vers vagy népdal, szlovák nyelvű szólás, közmondás. Jelen írásunkban azt a szólásanyagot kívánjuk bemutatni, amely magyar nyelven fordul elő a német nyelvű szöveg és magyarázatok között. A hatalmas Ormós-féle gyűjteményben ez ugyan elenyésző, számunkra azonban érték, mivel múlt századi adatokat tartalmaz, frazeológiánk fejlődésére, használatára világít rá.

Tudjuk, hogy ez csupán töredéke az akkori szólásanyagnak, azonban így, a maga mivoltában is érdemes megismerkedni vele.

A szólásokat, közmondásokat, állandó szókapcsolatokat változtatás nélkül közöljük, hogy megtartsuk a hitelességet, s megőrizzük a történetiséget.

BAJSA

*Szegény mint a templom egere.
Esső után nem kel köpönyeg.
Mijen a jónap, olyan a fogagyisten.
Aki másnak vermet ás, maga esik bele.*

BOGOJEVO

*Adj a tótnak szállást kiver a házadból.
Ritkán következik a job.
Mutassad neki a kis ujadat, az egész kezéd akarja.*

SVETOZAR MILETIĆ

*Nem mozog a falevél ha szél nem fúja.
Aki keny, az megy.
Egy fecske nem képéz egy nyarat.
A Farkas nem ette meg a telet.
Aki másnak vermet ás, maga bukik bele.
Több nap, mint kolbász.
Addig nyujtozkodjál, meddig a takarod ér.*

TOPOLYA

*Kutyából nem lesz szalonna.
Ebcsont összefor.*

WEPROVÁC

Nagy fába vágta a fejszét.
Sok lúd disznót győz.
A fáradt lónak még a farka is nehéz.
Farkast emlegetnek, kert alatt kullog.
A vas is megvászik idővel.
Lassú víz partot mos.
Belé törött a kése.
Ebre bízni a hájjat.
Lukas hordót tölteni.
Nem sült el a puskája.
Szoros neki a kapcája.
Minden cigány a maga lovát dicséri.
Ebül együtt szerzedéknek ebül kel elveszni.
Messzi veti a sulykot.
Mondj igazat betörik a fejed.
Nem jó nagy urakkal cseresnyét enni.
Hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye.
Farkasnak mutatsz erdőt.
A Dunába vizet hordani.
A melly ebet megakarnak ölni, annak veszett nevét költik.
Nem minden botból léssen beretva.
A bagoly is bíró a maga házában.
Nem fél a koldús a fosztástól.
Az öreg katonának élesebb a kardja.
A sok bába között elvesz a gyermek.
A sok szakács elsózza az ételt.
Felöntött a garatra.
Akit a kígyó megcsíp, még a gyíktól is fél.
Aki mint vet, úgy arat.
Egy követ fújnak.
A kakas se kukorékol utána.
Ami nem éget, annak hagyj békét.
A rövid végét húzni.
Vastagon van a füle mögött.
Ami sok az megárt.

Bori Imre

**MÓRA FERENC
CSÓKAI NÉPMESÉJE**

Móra Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából adjuk ki *A magasugró királykisasszony* című írását a *Bácsmegyei Napló* 1924-es ünnepi almanachjából (Huszonöt esztendő. Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja. 1924. 41—43. p.). Részben azért, mert a Móra-bibliográfiában nem találtuk tudomásulvételét, részben pedig mert véleményünk szerint „helyi” értéke miatt megérdemli, hogy újraolvasuk. Első közlése is ünnepi alkalomhoz fűződött; 1924-ben az akkor nagytekintélyű *Bácsmegyei Napló* ünnepelte megjelenésének huszonötödik évfordulóját, és almanachjában nem csupán a hazai sajtó és irodalom jelesei szóltak meg, hanem olyan kiváló magyarországi írók is, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Nagy Endre, Szilágyi Géza, Somlyó Zoltán, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Laczkó Géza, Kemény Simon, Ligeti Ernő, Kárpáti Aurél, Móricz Zsigmond. Móra Ferenc merengő emlékezést írt, a csókai ásatásaira emlékezve szötte a különben egyszerű történetbe csókai népmeséjét a magasugró királykisasszonyról.

*
* *
*

A MAGASUGRÓ KIRÁLYKISASSZONY

Úgy kezdődött, hogy nagyon esett az eső, azaz hogy eleinte nem is esett olyan nagyon, mert Csókán abban az időben nem voltunk hirtelenségekhez szokva. Széplassan kapargattuk a Kremenység földjét az ősök fölül, akiktől el akartuk szedni a négyezer éves ékességeiket, a kőbaltákat, a csontgyűrűket és békateknő-gyöngyöket, — és szép-komótosan végezte a dolgát az istenke is. Először csak úgy szép szóval próbálgatta összetételgetni a felhőnyájákat. »Hej, te kis fehérgyapjas, de elmaradtál a többtől! Hát te, te vörhenyes homkolú, hova a pokolba mégy arra Cernabara felé!«

— Eső lesz! — törülgették az embereim a homlokukat. No nem kell őket sajnálni, nem a nagy sietségbe izzadtak bele, hanem az örömbbe, hogy lesz egy kis szürenkezés.

Az istenke kezd kijönni a sodrából. Ráuszítja a felhőkre a szélkutyákat. Terelik őket együvé nagymérgesen. Sebes csaholással a szélkölykök, mély puffogással az öregek.

— Megázunk, — mondják az emberek és szemmelláthatólag örülnek neki. Mert nemcsak ők áznak meg hanem a száradó krumplicskák, a fonnyadó káposzták, a tikkadó kukoricák is a bosztánban.

A nyáj együtt van, az istenke végigcsördít a tűzostorral a fekete égen.

— Szaladjunk! — mondják az emberek.

Jó, hogy van hová szaladni. A Kremenyák tetején vár a gyékénysátram. Ősi készség, tahiti mintára készült, közadakozásból. Tisza-Szent-Miklós adta hozzá a vázat, Csóka a húst. A tutajbajuszú dohánybevéltő a gyékényt, kántorom az észt, s papom lelke lebegett fölötte, mint istené lebegett a vizek fölött, mikor a világot kifundálta. (Azóta különben mind a három odafönt lórumozik az uristen aranyasztalánál. Ha idelent azt mondjuk, hogy leesett egy csillag, olyankor mindég a csókai pap söpör le egy aranykrajcárt az asztal alá s mikor a kántor utána kap, mindég rászól:

— Hadd csak, úgyis olyan régen láttak odalent aranyt!)

Hát ide szaladtunk. Tíz emberem meg én, meg a pipám. Ezt külön kell számítanom, mert lelkes állat, tűzel, füstöl és szortyog. Jó darabig csak maga beszélget, mink csöndesen nézünk ki a tátorján időbe az ablakon. Már tudniillik, ahol lyukas a gyékény. Jószemű ember ellát egész az »üditő-berkek«-ig, amelyek nem valami tündérligetet jelentenek, csak egy kurtakocsrát a zentai híd másik végében, ahol három hatosból úgy berúghat az ember, hogy a kutágast is ciprusfának nézi. (1914 júniusát írták akkor.)

Csak akkor szólalunk meg, mikor igen közelről kezd érdekelni bennünket a villámok születése. Reng a föld, keresztet vetnek a szerbjeim, kutyateremtettéznék a magyarjaim és azt kérdezik tőlem, hogy városi ember létemre félek-e én ilyenkor?

— Nem én, — mondom, de az indoklást elhallgatom előttük. Azt, hogy újságíróba nem üt a ménkü.

Olykor a bátorság is ragadós. Embereimnek megjön a szava s mire én észretérek az elbámbulásomból, már ők a magasugró királykisasszonyról beszélnek. Az öreg Korponai viszi a szót.

— Hát az úgy volt, tudják kentek, hogy a kérőknek a király réjtjét kellett lekaszálni, de aki nem tudott akkora petrencét rakni, amit a királykisasszony át ne birt volna ugrani, annak nem adott pálinkát. (Szociológusok, nesztek egy új mesemotívum!) Hát gyöttek a bárók, grófok, hercegek, királyfiak, reggeltől estig hólyagosra kaszálták a tenyerüket, de akármekkora kazlat raktak, úgy ugrotta azt át a királylány, mint kutya a kerítést. No, utoljára gyött egy cigánylegény, az hozzá se nyúlt a kaszához, hevert a szép zöld fűben délig, akkor gyött a királykisasszony, se szó beszéd, a nyakába ugrott neki a cigány, csókolta rajta százat is egy végtiben, — uramfia, úgy elvette annak az erejét a szerelem, hogy akkorát se birt ugrani, mint egy trücsök.

A lakodalmat már nem vártam meg, mert nagyon hullott a nyakamba az égi víz. Már pedig én vagyok az az ember, aki eső előtt a csur-

gásba áll. A jó hely kellett az embereknek, én kiszorultam szélsőnek. No, mondom, akkor már inkább ázom egészen odakint.

— Kár lesz, goszpodár, a szép nagy kalapért, — intett nyájasan Jakob bácsi.

— Ennek nem árt — nyugtattam meg —, mert ez panama.

Jakob bácsi azt mondta rá, hogy »ahán, tudom« és ahogy kihúztam a lábam, odasugta a többieknek:

— Az nem ázik meg sohase!

— Micsoda? — érdeklődött Milutin, akinek szép nagy szélfogó füle volt, mint a turi kancsónak, mégis mindent kétszer kellett neki mondani. (Azt, hogy *dolgozni*, háromszor.)

— A goszpodár kalapja, az nem ázik meg, mert csontból van. Panamacsontbul.

— Azt hittem pedig, gyapot, — csodálkozott el Kis-Forró Pál, aki igen jártas volt az ilyen világi huncutságokban, mert a kereszttestvérje városi bakter volt Rákospalotán.

Míg én azon örvendeztem magamban, hogy nini, van még olyan hely a világon, ahol a panama szót nem ismerik, addig kiadja a mérgét a fürgeteg és kezdtek szedelődni az emberek.

— Nini? — szedem számba őket, — hát a Vládó hol van?

Hát ehol jön ni, de egy szem eső nem sok, nem érte azt annyi se. Száraz neki inge, g...-ja. (Így írták ezt a szemérmes magyar novellisták a hatvanas években.)

— Ott nem esett, ahol én voltam, — azt mondja.

Nem ám, mert ahogy megeredt az eső, Vládó lerúgta magáról a divatot, belegyűrte a nagy porszáritó kalapja fészkebe, azt a fejibe nyomta, azzal beguggolt a Odra vizébe nyakig. Ki se jött, míg szárazba nem öltöztetett.

— A béka is a vízbe ugrik, hogy meg ne ázzon, — mondta akkora filozófiával, aminél nagyobbbat még Kant Immánuelről se lehetne kívánni.

Ilyen okosak voltak az emberek tiz esztendővel ezelőtt, amikor még a magasugró királykisasszony volt számukra a legérdekesebb téma. Nekem éppen azért maradt emlékezetemben az egész nap, mert akkor láttam utoljára okos embereket. Igaz, hogy azóta nem is voltam Csókán.

BIBLIOGRÁFIA

Káich Katalin

**A LICEUMI
ELŐADÁSOK
REPERTÓRIUMA**

**A SZABADKÁN MEGTARTOTT LICEUMI ELŐADÁSOK
REPERTÓRIUMA (1899—1918)**

1899. november 12. Bibó-Bige György: Az emberi művelődés kezdete
november 26. Rorák Imre dr.: A nőkérdés és a középosztály
december 3. Révfy Zoltán: A rómaiak zenéje
1900. január 14. Kurucz Gyula: Az alchimiáról
január ? Kunc Gyula: ?
január ? Barta Antal dr.: A betegápolásról
február 4. Kovács János: A gépekről
március 4. Milkó Izidor dr.: Shakespeare: Hamlet
március 11. Toncs Gusztáv: Széchenyi és Kossuth irodalmi harca
március 17. Kosztolányi Árpád: A hangok világából
március 25. Loósz István: Petőfi
április 1. Mamusich Benedek: A búrokról
április 12. Meznerits Ferenc: Századvég és nevelésügy
április 29. Váli Dezső dr.: A szépitőszerekről
október 4. Kosztolányi Árpád: A hangok világából
november 4. Gaál Ferenc: Heine és Petőfi költészete
november 11. Csillag Károly: A hírlapírás művészetéről
november 25. Kovács János: A csillagászatról
december 9. Váli Dezső dr.: A szív
1901. január 20. Riszner József: A zenéről általában
január 27. Kovács János: A csillagászatról
február 10. Szeibenburger Károly: A magyar királynőkről
február 17. Murai Vilmos: A jövő közlekedési eszközei
február 24. Köhler István: Az éleny légző, mentő és füst készülékekről
március 10. Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály a XIX. században
november 24. Pásztori Endre: Érzelem és művészet
december 1. Révfy Zoltán: Útirajzok madártávlatból (Adria)
december 15. Kovács János: Az üstökösök

1902. január 12.	Piller Arthur dr.: A magyar nők jogai
január 19.	Bölcskey Lajos: Róma társadalmi élete
január 26.	Milkó Izidor dr.: Róma templomai
február 2.	Lukácsy István: Magyar művészvilágról
február 9.	Bölcs Nándor: Főrangú költők
február 16.	Wentzel József: A siketnémák oktatása
február 23.	Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály helyzete a XIX. században
március 2.	Gaál Ferenc: Reviczky Gyula költészete
március 9.	Bibó-Bige György: Az írás története
március 23.	Kovács János: Az üstökösről
április 27.	Loósz István: A kuruc világ

Az 1902-es év második évadjától 1905-ig nem voltak előadások.

1905. február 3.	A Szabadkai Lyceum Egyesület megnyitása
február 12.	Toncs Gusztáv: Mi a tudomány?
február 17.	Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály a XIX. században
február 26.	Bölcs Nándor: A magyar történelem kiváló asszonyai
március 5.	Vinkler Elemér dr.: A bosszú
március 14.	Ünnepi előadás; Loósz István: Küzdelem a magyar nyelvért
március 19.	Révész Ernő dr.: Illem-kérdések
március 26.	Barsy László: A fájdalom bölcsészete
március 31.	Váli Gyula: Modern feladatok a városépítés körében
április 9.	Pásztory Endre: A szecesszió
április 16.	Váli Dezső dr.: A gyógyítás mesterségének története
október 15.	Megnyitó ünnep. Lukácsi István: A renaissance
október 22.	Kosztolányi Árpád: A nagy számok I.
október 29.	Ua. II.
november 5.	Dugovich Imre: Társas együttélés
november 12.	Csokonai emlékűnnep
november 19.	Wohl József, dr.: A baktériumokról I.
november ?	Ua. II.
november 26.	Bölcs Nándor: Szécsi Mária
december 3.	Kovács János: Az óceán
december 10.	Révész Ernő dr.: Az előítéletekről
december 13.	Pásztory Endre: A művészi ízlés fejlesztése
1906. január 14.	Szinger Bernát dr.: Jelenésekről
január 23.	Meznerits Ferenc: Feminizmus
január 28.	Lánci Félix: Ibsen
február 4.	Barsy László: Az igazság
február 15.	Kovács János: Az óceán
február 18.	Jakab Dezső: A modern építészet stílustörekvései

- február 25. Szilágyi Fülöp dr.: A neveléstudomány
 március 4. Váli Gyula: Keresztény templomok
 március 11. Révai József dr.: Pompei
 március 15. Emlékünnep
 március 18. Kovács János: Az óceán
 március 25. Patyi István: Reviczky és Endrődy lírája
 április ? Karsay Sándor, dr.: Társadalmi gyermekvédelem
 május 27. és 28. Jókai emlékünnep
 november 11. Farkas Zsigmond: Társadalmi különbségek
 november 18. Patyi István: Arany Murányi ostromának
 esztétikai méltatása
 Bibó-Bige György: A vándorlás és vezérek kora
 (népművelő előadás)
 november 2. Pásztori Endre: Raffael művészete
 december 9. Bölcs Nándor: Szent Margit élete
 Kálmán Károly dr.: A villamos áram gyakorlati
 alkalmazása (népművelő előadás)
 december 16. Lánci Félix: Multatuli
 Krieszhaber Gyula, dr.: A közgazdaság köréből
 (népművelő előadás)
1907. január 13. Lukácsy István: Olvasás és műveltség
 Révffy Jenő dr.: Egészséges lakás
 (népművelő előadás)
 január ? König Endre dr.: A tüdővész elleni védekezésről
 február ? Bibó-Bige György: Szent László és Kálmán
 február 10. Bibó-Bige György: IV. Béla és a tatárjárás
 (népművelő előadás)
 március 15. Emlékünnep
 november 8. Lánczy Félix: Shakespeare élete és kora
 november 15. Lukácsy István: János király, II. és III. Richárd
 november 22. Milkó Izidor dr.: Hamlet
 december 6. Lánczy Félix: Magbeth, Lear király stb.
 december 20. Vinkler Elemér dr.: A szerelmi tragédiákról
 (Rómeo és Júlia, Othello)
1908. január 10. Kanizsai Ferenc: Shakespeare vígjátékairól
 január 17. Békeffy Gyula dr.: Regés színművek
 január 24. Toncs Gusztáv: Shakespeare drámái művészete
 január 26. Raffy Pál: A gyermekvédelem köréből
 január ? König Vilmos dr.: A tüdővész elleni védekezésről
 február 7. Loósz István: Shakespeare római tárgyú tragédiái
 február 14. Toncs Gusztáv: Shakespeare drámái művészete
 (a Shakespeare ciklus előadásainak összegezése)
 február ? Aczél Henrik: A modern iparművészet fejlődése
 Ruskintól kezdve
 március 15. Emlékünnep
 március 20. Polgáry Miklós: Az építészeti stílusok történeti
 fejlődése
 április 10. Ispánovics Sándor: Finnország

Az 1908-as év második felétől 1910-ig nem volt előadás a Lyceumban.

1910. január 7. Marich Ágoston: Az eszperentó mozgalomról
(Patyi versei, András E. novellái)
- január 14. Bibó-Bige György: Világ-írás
Havas Emil: Csönd. Dráma
- január 28. Ispánovits Sándor: A lap földről
Fenyves Ferenc 2 novellája
- február 4. Pásztori Endre dr.: A nemzeti viselet
Csery Éva versei
- február 11. Loósz István: A görög mitológiáról
Braun Henrik novellája
- február 18. Czuczy Emil: Űstökös
Vinkler Elemér dr.: Boszniai impressziók,
novella
- február 25. Székely Áron dr.: Az önkényuralom alatt működő
forradalmi társaságról
Kőhegyi Lajos dr.: Természettudományi glosszák
- március 4. Lányi Ernő dalaiból; Lánchy Félix novellája
- március 11. Toncs Gusztáv: Az ember lelki életének főbb
jelenségeiről
- március 15. Emlékünnep (Vinkler, Loósz)
- március ? Kertész Samu: A gazdasági válságokról
Milkó Izidor dr.: Találkozás
- április 4. Mikszáth Kálmán ünnepély
- április 8. Aczél Henrik: Művészeti technika és a hamisított
képek
- április ? Ács Jenő dr.: Néhány modern olasz novellaíróról
- április 15. Bibó-Bige György: Japán
- április 24. Jámbor Pál emlékünnepély
- november 25. Toncs Gusztáv: A szociológia alapjai
- december 2. Günther József dr.: Társadalmi problémák és
az evolúció
- december 9. Lányi Ernő dr.: Vers és versszavalás
Havas Emil dr. novellája, Patyi elbeszélése
- december 16. Békeffy Gyula dr.: Társadalmi osztályok
szociológiai szempontból
1911. január 13. Loósz István: A feminizmus
- január 20. Lányi Sarolta, Gál Lajos és Radó Imre felolvasása
- január 27. Pálffy István (?): A szocializmus Német-, Francia-
és Angolországban
- február 24.(?) Irodalmi összeállítás
- március 15. Emlékünnep
- március 24. Farkas Pál dr.: Társadalomtudomány és történelem
- november 10. Toncs Gusztáv: A történelmi materializmusról
- november 17. Toncs Gusztáv: Madách ember tragédiájáról
- november 24. Irodalmi est (Patyi, Koller, András)
- december 1. Günther József dr.: Egészség és társadalom

- december 8. Lányi Ernő: Liszt F. emlékhangverseny
 december 15. Pásztory Endre dr.: Naturalizmus, realizmus, impresszionizmus, idealizmus a modern festészetben
 december 21. Singer Bernát dr.: Szociológia és vallás
1912. január 5. Szabó Batancs István: A humanitás fejlődése
 január 12.(?) Vinkler Elemér dr.: Jog és erkölcs viszonya
 január 26. Szász Gyula: A tőzsdéről
 február 4. Dóczy Imre dr.: A fajromlás okai
 február 9. Miskolczy Gusztáv: Halotthamvasztás
 február 16. ?: A gyermek tanulmányozás köréből
 február 23. Loósz István: A gyermek lelki életének kialakulása
 március 1. Pásztory Endre dr.: Az angol public schoolokról
 március 8. Bach emlékest (Lányi Viktor felolvasása)
 március 15. Emlékünnep
 március 22. Koller Ferenc: Magyar dal- és zene fejlődése
 november 15. Barsy László: Fogalmaink és nyelvkincsünk
 november 22. Irodalmi est (Fenyves, Havas, Thuróczy)
 december 6. Vajda Gyula dr.: Irodalmi érintkezések
 december 20. Patty István: A test és a lélek egymásrahatásai
1913. január 10. Lánczy Félix: Balzac
 január 24. Vécsey Jenő dr.: Az alvás és hypnozis
 január 31. Miskolczy Gusztáv: A halálbüntetésről
 február 15. Koller Ferenc: Katona József Bánk bánja és a magyar nemzeti zene
 február 21. András Ernő dr.: Moliére és kora
 november 9. Eötvös József emlékest
 november 20. Richter Nándor: Mikszáth Kálmán költészetének alapvonásai
 november 28.? Günther József dr.: Gyermekhalandóság
 december 4. Gaál Mózes írói estje
 december 11. Vécsey Jenő dr.: A thelepathiáról
 december 18.? Lányi Ernő: A hallás művészete
1914. január 8. Sztraka Gódor János: Ostwald (Vilmos) helye a természetfilozófiában
 január 15. Havas Emil: Aktuális szociális kérdések (Toncs, Gyóni Géza)
 január 22. Glücklich Vilma felolvasása
 január 29.? Loósz István: Ady Endre
 február 5. Vojnich Ferenc dr.: A városfejlődés újabb irányai
 február 12.? Kiss József-est (Vajda, Toncs, Gyóni)
 február 19.? Váli Gyula: Modern ember a modern városban
 február 26.? Pásztory Endre: Modern művészeti irányok a festőművészetben

- március 1. Három nagyváradí író (Antal Sándor, Dutka Ákos, Szigeti Ernő)
- március 6. Czuczay Emil: Vízvezeték és csatornázás
- március ? Vajda Gyula: A magyar dráma mérőföldkövei
- március 15. Emlékünnep
- március ? Dóczy Imre: Alkoholizmus
-
1915. február 4. Kunos Ignác dr.: Magyar—török testvériség
- február 7. Cholnoky Jenő dr.: A mai világháború földrajza
- február 9. Jászai Mari: Petőfi (Milkó, Loósz)
- február 14. Loósz István: A háború hatása felfogásunkra (Gyóni Géza költészete)
- február 18. Lányi Ernő: A háborús zenéről
- február 25. Giesswein Sándor dr.: A háború és a társadalom-tudomány tekintettel a nemzeti jog fejlődésére
- március 4. Toncs Gusztáv: Széchenyi és a mai Magyarország
- március 11. Jászi Oszkár: A háború és a társadalmi fejlődés viszonya
- március 15. Emlékünnep
- március 18. Vass István dr.: A vasút szerepe a háborúban
- október 27. Négyessy László: Arany János
- november 4. Lányi Ernő: A magyar műdal fejlődése
- november 11. Weisz Aladár dr.: Társadalmi feladatok a háború után
- november 18. Toncs Gusztáv: Ady és Gyóni költészete
- november 25. Balázs Béla: Nemzetiség és nemzetköziség
- december 2. Lányi Mór: A drágaságról
- december 9. Singer Bernát dr.: A népfajok és az emberiség
-
1916. január 5. Pásztory Endre dr.: A háború és művészet
- január 7. Barta Antal dr.: A háború rokkantjai
- január 13. Seereiner Alfonz: A technika vívmányai a háborúban
- január 20. Vajda Gyula dr.: Regényirodalmunk és Jókai
- január 27. Lányi Ernő: Schubert és Schumann
- február 3. Loósz István: A nemzeti érzésről
- február 10. Halmi István dr.: A sebesülés következtében előállott rokkantságról
- február 13. Takács Gáspár: A rokkantkérdés
- február 17. Dezső Kálmán dr.: A világképről
- február 24. Patyi István: A semleges Svjácrról
- március 2. Gaál Mózes: A jövő iskolája
- március 9. Lányi Ernő: Mozart hangverseny
- március 15. Emlékünnep
-
1917. január 7. Toncs Gusztáv: Petőfi
- január 14. Lányi Ernő: A görög zene története
- január 18. Ajtay József dr.: A többtermelésről
- január 27. Schöpflin Aladár: Nemzeti irodalom

- január 29. Hangverseny
 február 1.? Szász Gyula: A meggazdagodás útja
 február 9. Vass István dr.: Társadalmi kérdések és irányeszmék
 március 15. Emlékünnep
 március 22. Lányi Ernő: Mozart hangverseny
 március 23. Hermann Károly dr.: Az alkoholizmusról
 március 28. Czelláth Géza dr.: Mezőgazdaságunk és a többtermelés
 a március 24-től 27-ig megtartott előadások:
 Patyi István: Társadalmi nevelés
 Boschán Samu dr.: Háborús jogélet
 Halmi István dr.: A tüdővész
 Strassburger Izidor: A munkáslakások
 Toncs—Loósz: A lélektan alapfogalmai
 november 4. Loósz István: Tompa emlékünnep
 november 9. Hangverseny
 november 29. Gyóni Géza ünnep
 december 4., 5., 7. Patyi István: A gyermeklélektan
 december 11., 12., 13. Loósz István: Az emberi csoportok lelki életének alakulásairól
 december 14. Szávay Gyula: Az újságírás és a háború
 december 16. Hangverseny
 1918. március 15. Emlékünnep
 március 17. Idényzáró hangverseny

IRODALOM

Bácskai Hírlap. Politikai lap. Szabadka. (az 1902. 51. számtól politikai napilap: 1906. június 17-től a Bács-Bodrog vármegyei Függetlenségi és 48-as párt közlönye).

- 1899: 172., 175., 176.
 1900: 8., 10., 15., 19., 20., 30., 35., 37., 39., 42—43., 46., 50—51., 63., 66., 146., 167., 169—172., 188.
 1901: 2—3., 10., 15., 22—23., 25., 29., 32., 36—37., 39., 179., 181., 184., 187—188., 193., 195.
 1902: 4., 8., 9., 12., 14—15., 18—19., 22—23., 31—32., 35., 39—40., 51., 74—75.
 1903: 43., 49., 55., 61., 73., 299.
 1905: 26., 30., 33., 36—37., 39., 42., 48—49., 51—52., 54—55., 58—60., 65—67., 70—75., 77., 81., 84., 87., 89—90., 227., 234., 239—240., 251—252., 255—257., 262—263., 265—266., 273—274., 280., 285—287., 290., 301.
 1906: 9., 16—17., 23—24., 27., 35—36., 39., 42., 51—54., 57., 62., 66., 70—71., 76., 80., 84., 98., 108., 124., 140., 197., 244., 256—258., 264., 277., 279., 286.
 1907: 9., 11., 14., 25., 27., 34., 41., 58., 233., 239., 250., 260., 263., 265—267., 279., 283., 292.
 1908: 5., 8., 10—11., 14., 17., 21—22., 24—25., 27., 31., 34., 37., 39., 49., 51., 60., 66., 83., 86.

1909: 263., 278., 280.
 1910: 2., 4—5., 7., 11., 16., 23., 28—29., 34—35., 40., 43., 45—46., 51—52., 58—59., 61—64.
 1911: 9., 11., 13., 17., 21., 44—46., 57., 69., 70., 56., 59.
 1915: 51., 55., 58—60., 63., 73., 74., 79., 84., 86., 89—92., 98., 101., 103., 110., 115., 118., 121., 125., 127., 492., 494., 499., 501., 505., 511., 516., 523., 527—528., 535., 540., 547., 552., 559., 562.
 1916: 4., 6., 10., 20., 26., 31., 38., 40., 44., 50., 53., 62., 68—69., 73—74., 77., 89., 94—96., 108., 110., 113., 119., 123., 531.
 1917: 91., 94., 98.

Bácsmegyei Napló. Politikai napilap. Szabadka.

1905: 270., 288., 303.
 1906: 11.
 1910: 6., 10., 12., 21—22., 24., 27., 29., 33., 35., 37., 43., 45., 47., 49—50., 53., 57., 63., 74., 77., 79., 81—82., 90., 94., 268—269., 274—275., 278., 285.
 1911: 9., 12., 15., 22., 263—265., 269., 271—273., 277—278., 280—281., 285—286., 290.
 1912: 2., 7—8., 14., 19., 21—22., 27., 30., 33., 42., 49., 51., 58., 64., 69., 260., 267., 273., 278., 281., 293.
 1913: 6., 13., 21., 25., 36., 40., 42., 44., 240., 246., 254., 259., 261., 268., 269., 275., 281., 284., 286., 289—291.
 1914: 6—7., 9., 12., 17., 19., 22., 24—26., 31., 36—37., 45., 48—49., 53., 55—56., 61—62., 65.
 1915: 16., 29., 32—33., 35., 47., 49., 52., 55., 59., 61—62., 65., 67., 317., 319—320., 324., 329., 332., 335., 342., 344., 347.
 1916: 3—5., 7., 13., 16., 19., 22., 25., 28., 35., 40., 43., 46., 49., 52., 55., 58.
 1917: 3., 5., 8., 13—14., 17., 20., 22., 24—26., 32., 36., 60—61., 63., 65., 68., 70., 80., 250., 254—255., 258., 270., 273., 275—276., 279—280., 284., 287—290.
 1918: 61., 64—66.

Bácsország. Politikai, szépirodalmi, megyei képeslap. Szabadka.

1905: 9., 10—17., 20., 39., 43.

Szabadka és Vidéke. Politikai és vegyes tartalmú heti közlöny. Szabadka.

1899: 47—49., 51.
 1900: 2—4., 6—7., 10—18., 44—45., 47.
 1901: 3., 8., 11., 47—48., 50—51.
 1902: 2—6., 9., 18.

Szabadkai Közlöny. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap. Szabadka.

1902: 3—4., 9., 10., 12.
 1903: 8.
 1904: 16.
 1905: 9., 43., 46.

A Magyar University Extension Évkönyve. 1899/1900-ik évről. Írta: Déri Gyula. Budapest. 1901. A Nemzeti Szemle kiadása, 32. oldal.
Évkönyv az 1900/1901-ik évről. II. évfolyam. 82. oldal.
Évkönyv az 1904/5-ik évről. V. évfolyam. 34. oldal.

A ZOMBORBAN MEGTARTOTT LÍCEUMI ELŐADÁSOK
 REPERTÓRIUMA (1899—1914)

1899. november 12. Gozdsu Elek: Művészi izlésirányok
 november 19. Rácz Soma: A nyelv élete
 december 3. Duchon János dr.: A gyermekvédelem
 december 10. Gozdsu Elek: A magyar alkotmány
 december 17. Kozma László: Az esküdtbíróságok történeti fejlődése napjainkig
1900. december 16. Gozdsu Elek: Hamlet és Don Quijotte
1901. január 6. Kozma László: Kurucvilág
 január 13. Rácz Soma: Második Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd kora
 január 20. Kiss József ballada estje
 január 27. Trencsény Károly: A magyar lyra mint a nemzeti közérzés kifejezője
 február 10.? Kelő Mór: Schubert dalaiból
 február 24. Megyesi Ferenc: Shakespeare
 március 3. Duchon János dr.: Baktériumok
 március 17. Rácz Soma: Az antik drámáról
 március 27. Hegedeős Miklós: Magyarország vízrajza
 március 31.? Krump Vilmos: Kőszénkátrány
- Az Uránia 1901. február 12., 13. és 14-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: Spanyolország, Kína, Velence, A vas és Transvaal, Jézus élete, Párizs 1900-ban.
1901. november 17. Rácz Soma: Görög filozófiai kérdések
 november 24. Krump Vilmos: A szépítőszerekről
 december 10. Kabos Márton dr.: A dohányzásról
 december 17. Reviczky István: A föld életéből
 december 22.? Trischler Károly: Madách Évája
1902. január 5. Hegedeős Miklós: Magyarország vízrajza
 január 19. Bárczy Iván: A spiritizmusról
 január 26. Milkó Izidor dr.: A római templomok
 február 2. Rácz Soma: A család és iskola
 február 9. Gozdsu Elek: Chopin
 február 16. Kabos Márton dr.: Darwin
 február 23. Széky István: A tudományok módszertana
 március 2. Trischler Károly: Szerelem a magyar költészetben
 március 16. Roedriger Lajos: Bács Bodrog vármegye őslakói
 március 23. Bárczy Iván: Az államháztartás
 május 23. Ferencsik Lajos dr.: Beethoven (szegedi katonazenekar)

Az Uránia 1902. január 9., 10., 11., 12. és 13-án vendégszerepelt a városi színházban. Témák: Monte Carlo, Amerika, XIX. század, A tánc, 1848, a szabadságharc története.

1902. november 9. Bárczy Iván: A jótekonyság
 november 16. Barta Alajos: A természeti erők és azok tüneményei
 november 23. Strasser Lajos dr.: A nő a magyar jogban
 november 30. Kersch Mihály: A zene a római katolikus egyház szolgálatában
 december 7. Buday Gerő: A nőről a nőnek
 december 14. Krump Vilmos: A kémia a háztartásban
 december 21. Megyesi Ferenc: Kisfaludy Sándor
 december 28. Kabos Márton dr.: A vénüléstről
1903. január 11. Trischler Károly: II. Rákóczi Ferenc
 január 18. Baloghy Ernő dr.: A halálbüntetésről
 január 25. Feles Adolf dr.: A szépségről
 február 8. Staudacher Mariska: A nő a történetben és a mondában
 február 15. Rác Soma: Egy fejezet a római irodalomban
 február 22. Trencsény Károly: Zombor város történetéből
 március 1. Seemayer Vilibald dr.: Múzeumok a múltban és jövőben
 március 14.? Lallosevits János: A görögkeleti egyházi ének történeti fejlődése

Az első tanfolyam megszervezése gyakorlati könyvelésből, gyorsírásból és gyakorlati számtanból a Felsőkereskedelmi iskola tantermeiben. Előadók: Novákovits Izidor, Rác Soma és Krump Vilmos.

Az Uránia 1903. március 5., 6., 7. és 8-án vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A hadsereg, Angol élet, Megváltás (Hock János), A szultán birodalma, Sport, Délbábok hazája, A Föld körül.

1903. ? Bárczy Iván: A kamarazenéről
 november 15. Thomann István: Schumann Róbert
 november 29. Göcze Sarolta: Ruskin, ruszkinizmus
 december 13. Novákovits Izidor: Ruskin mint nevelő
 december 20. Gozsdu Elek: Ruskin neveltetése
1904. január 3. Bárczy Iván: Kamarazene
 január 17. Duchon János dr.: Ruskin: Velence gyöngyei
 január 31. Lallosevits János dr.: Ruskin: Társadalmi kérdések
 február 7. Gozsdu Elek: Ruskin: A renaissance
 február 17., 20., 22., 24. és 27-én Prokopy Imre: A realizmus a XIX. század francia elbeszélő irodalmában
 március ? Krump Vilmos: Liszt Ferenc élete és jellemrajza
 március 13. Baloghy Ernő dr.: Ruskin: A gót építkezés

1905. január 15. Megyesi Ferenc: Madách egyénisége és az Ember tragédiája
 január 22. Zenei előadás
 február 5.? Feles Adolf dr.: Lakások berendezéséről egészségügyi tekintetből
 február ? Gozsdu Elek: Az irodalomról
 február 26. Pekár Gyula: A modern művészet alakulása
 március 5. Lallosevits János dr.: A művészet társadalmi szerepe
 március 12. Zenei előadás
 március 19. Pekár Gyula: Van Dyck és a Flamand iskola
 április 2. Zenei előadás

Az Uránia 1905. március 25., 26. és 27-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A modern asszony, Éjjeli nap országa (Svédország és Norvégia), A fehér cár birodalma, Japán, Dalmácia.

1906. január 21. Krúdy Gyula írói estje
 február 4. Megyesi Ferenc: A műépítészetről
 február 11. Rácz Soma: A szobrászatról
 február 18. Littke Aurél: Oroszország
 február 22. Hangverseny Geyer Stefi és Dienzl Oszkár közreműködésével
 február 25. Megyesi Ferenc: Festőművészet
 március 4. Karsay Sándor dr.: A gyermekvédelem
 március 25.? Pataj Sándor dr.: A nők joga
 április 1. Prokopy Imre: A színeszet és a színpad történetéből
 április 8. Széky István: Skandinávia

Az Uránia 1906. április 29., 30. és május 1-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A párizsi asszony (Pekár Gyula), A bácskaiak (Zsedényi Aladár), Az orosz—japán háború (Staucz Adolf), A szabadság országa (Svájc), A világ urai (Angolország).

1906. december 2. Vikár Béla: A magyar népköltészetéről
 december 9. Beregi Oszkár: Régi versek

1907. január 6. Rácz Soma: A görögök, isten-világa I.
 január 13. Ua. II.
 január 20. Rohonyi Gyula dr.: A magyarok eredete
 február ? Bédy-Schwimmer Róza: A nők társadalmi helyzetéről
 február 17. Hollós István dr.: Az alkoholizmus
 március 3. Dobsa László dr.: Az ősemberről I.
 március 10. Ua. II.
 március 17. Sziebert Imre: A villamosság
 március 24. Kohlmann Dezső dr.: Jókai Mór
 december 8. Pályi Sándor: Iparművészeti motívumok az állat- és növényvilág köréből

- december 15. Rácz Soma: A más világ a költészetben
(Homérosz, Vergilius, Dante)
- december 21.? Geréb József dr.: Raffael Santi
1908. január 5. Fehér Jenő: Halotthamvasztás
- január 19. Rácz Soma: Alkoholizmus
- január 26.? Krump Vilmos: A nagy mindenség titkai
- február 2. Lévay Gyula: Madách Imre: Az ember tragédiája
- február 9. Kohlmann Dezső dr.: Michel Angelo
- március 22. Békeffy Gyula dr.: A regés színművek
(Shakespeare)
- április 5. Toncs Gusztáv: Shakespeare drámai művészete
- április 12. Ferencsik Lajos dr.: Löwe balladá
- november 15. Závodszy Levente dr.: Az 1825. országgyűlésről
- + november 22. Kohlmann Dezső dr.: Vörösmarty Mihály
költészete
- december 6. Rácz Soma: A nemzeti állam eszméje
- december 20. Pataj Sándor dr.: Az istenítélet
- december 27. Hollós József dr.: Az alkohol káros hatása
a szervezetre
- + Megj.: A Bácska 1908. november 24. 87. száma közli Kohlmann Dezső,
dr. egy másik líceumi előadásának szövegét is: Széchenyi a magyar
költészetben címmel. Az Évkönyv szerint is Kohlmann 4 irodalmi
előadást tartott, Rácz Soma viszont csak ötöt!
1909. január 3. Kovács Antal: A Magas Tátra
- január 9.? Kohlmann Dezső dr.: Petőfi egyénisége
és lírája
- január 24. Rácz Soma: A XIX. század harmincas éveinek
mozgalmairól
- január 28. Rácz Soma: Széchenyi István publicisztikai
tevékenysége; Az 1830-i országgyűlés
- február 14. Littke Aurél dr.: A földrengésekről
- február 21. Rácz Soma: Az első reform-országgyűlés
- március 14. Kohlmann Dezső dr.: Tompa Mihály
- március 21. Rácz Soma: Negyvenes évek mozgalma 48-ig
- március 28. Chelnoky Jenő dr.: Kína
- április 4. Rácz Soma: A reform-országgyűlések
- május 9. Ferencsik Lajos dr.: Mendelssohn
- november 14. Duchon János dr.: A tuberkulózis
- november 21. Rácz Soma: Pompei I.
- december 5. Farkas Pál: A török államcsíny és
ellenforradalom
- december 19. Csetri Károly: A francia forradalom
1910. január 2. Kohlmann Dezső dr.: Rembrandt
- január 9.? Madzsar József dr.: Az ősemberről
- január 23. Rácz Soma: Pompei II.
- február 6. Gál Rezső dr.: A szocializmus

- február 13. Fehér Jenő: A kormányozható léghajó
 február 20. Kemény Simon: A repülőgépek
 február 27. Strasser Henrik dr.: A fiatalkorúak
 védelméről
 március 13. Négyessy László: Demokratikus eszmék fejlődése
 a XIX. sz. magyar irodalmában
 március 19. Cholnoky Jenő dr.: Sarkvidék
 május 29.? Ferencsik Lajos dr.: Schumann
 december 18. Bálint Lajos dr.: A szabadkőművesség
1911. február 5. Kováts Antal: A Vág völgyének panorámája
 február 19. Fehér Jenő: A bánya
 március 19. Csajdáné Janda Matild: A nőírók és a feminizmus
 április 2. Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés szociális
 szempontból
 április 23. Rónai Zoltán: A demokrácia fejlődése
 Magyarországon
 október 29. Liszt Ferenc est (Basilides Mária, Szendy Pál)
 december 10. Szende Pál dr.: Hagyományok tisztelete
 december 17. Kriesch Aladár: A modern iparművészet
1912. január 21. Gáspár Ferenc dr.: A fehér ember útja
 a déli sark felfedezésére
 február 11. Gál Rezső dr.: A tőke és a munka harca
 február 18.? Rózsa Miklós dr.: A művészet és erkölcs
 február 25. Székely Áron dr.: A forradalom utáni titkos
 összeesküvő társaságok
 március ? Duchon János dr.: Az alkohol
 március 10. Ágoston Péter dr.: Világnézetek keletkezése
 március 17. Undi Mariska: A női szépség, művészi öltözködés
 május 5. Hangverseny (szabadkai zenede)
 október 13. Koller Ferenc: A magyar népdal keletkezése
 és fejlődése a XIX. századig
 október 20.? Apáthy István dr.: Fejlődés és forradalom
 október 27.? Kohlmann Dezső dr.: Schiller
 november 3.? Gaál Mózes: Az érzés nevelése
 november 10. Hettescheimer Ernő: Petőfi kortársai szemében
 november 17. Vajda Gyula dr.: Fejezetek a magyar dráma
 történetéből
 november 24. Sas Henrik dr.: Igazságszolgáltatás és szociális
 haladás
 december 1. Duchon János dr.: Első Napoleon
 december 8. Loósz István: Feminizmus
 december 15. Rácz Soma: Egy fejezet a könyv történetéből
1913. január 5. Pataj Sándor dr.: A mesék cáfolata
 január 12. Krump Vilmos: Dróttalan táviró
 január 19. Rapp Jakab dr.: Halotthamvasztás
 január 26.? Drescher Pál: Impresszionizmus a festészetben

február 2.	Müller János dr.: Irodalmi est
február 16.	Fehér Jenő: Földünk alakulása
február 23.?	Krump Vilmos: Cseppfolyós levegőről
március 2.	Cholnoky Jenő dr.: Amerikai utazás (?)
december 7.	Gárdonyi Albert dr.: Napoleon
1914. január 11.	Rapp Jakab dr.: A házasság ethikai és egészségi nézőpontból
január 18.	Pataj Sándor dr.: Az álmok világa
február 15.	Cholnoky Jenő dr.: A nő a földön
február 22.	Prokópy Imre: Heine szerelmi tragédiája
március ?	? : Balkán
március ?	Tonelli Sándor: Bosznia

A Zombor és Vidéke szerint (46. és 47. szám) a Lyceumban vendégszerpelt Beregi Oszkár és dr. Gerevich Tibor egyetemi tanár, aki november 23-án tartott előadást A renaissance művészete címmel.

IRODALOM

Bácska. Megyei közérdekű politikai közlöny. Zombor.

1899: 77., 86., 89., 95., 97.
 1901: 2—6., 9., 11., 12., 14—19., 22—25., 89., 90., 92., 95., 96., 98., 100., 101.
 1902: 1—3., 7., 9., 10—24., 38., 40., 86—96., 98., 99.
 1903: 2—4., 6—22., 84., 87., 88., 92., 96., 97., 99.
 1904: 2., 5—7., 9., 10—14., 18., 21., 88.
 1905: 4., 5., 9., 11., 14—31.
 1906: 4., 6., 7., 10., 12—20., 22—33., 89., 91., 92., 94.
 1907: 3., 5—7., 12—22., 24—25., 27—29., 94., 95., 97.
 1908: 1., 3., 5—13., 22—23., 27—29., 84—87., 90—92., 96.
 1909: 1., 4., 6—7., 9., 14—15., 18., 21., 25—26., 34., 36., 83., 86—87., 89., 92—93., 95., 100.
 1910: 2., 6., 10—11., 14—16., 18., 20—22., 41., 99., 101.
 1911: 10., 26—27., 70., 79—80., 82., 92., 94—95., 98.
 1912: 6., 12., 15—17., 21—23., 35., 79—80., 83., 86—93., 95—98.
 1913: 1—2., 4—7., 9., 12., 15., 16., 92.
 1914: 3., 5., 7., 9—11., 16., 20.

Zombor és Vidéke. Társadalmi, közművelődési és szépirodalmi közlöny. (1886. 20. számtól kezdődően a Bács Bodrogh megyei Egyesült Ellenzék hivatalos politikai közlönye). Zombor.

1902: 1., 2., 7., 9., 10., 12—14., 18., 22., 40., 90., 92., 97., 98., 100., 103.
 1903: 1., 3., 9., 12., 14., 17., 18., 23., 39., 87., 93., 97., 100., 102—103.
 1905: 16., 19., 21., 23.
 1906: 8., 7., 10., 13., 16., 18., 24., 26—27., 94., 98.
 1907: 2., 6., 13., 14., 18., 22—23., 28., 99., 100., 102.
 1908: 7., 8., 10., 29., 94., 98., 102.
 1909: 3—4., 7., 9., 13., 15., 26., 38., 91., 93., 97., 101.
 1910: 6., 10., 12., 18.
 1911: 8., 12., 14., 17.

1912: 9—10., 20., 43—46., 48—49., 51.

1913: 2., 6—7.

A Magyar University Extension Évkönyve az 1900/1-ik évről. Irta Déry Gyula. II. évfolyam. Budapest. 1902. 85—86. oldal.

Évkönyv az 1902/3-ik évről. III. évfolyam. 32. oldal.

Évkönyv az 1905/6-ik évről. VI. évfolyam. 38. oldal.

Évkönyv az 1908/9-ik évről. IX. évfolyam. 38. oldal.

A NAGYBECSKEREKEN MEGTARTOTT LÍCEUMI ELŐADÁSOK REPERTÓRIUMA (1902—1918)

1902. január 5. Bányai Jakab: A család, község és család
január 12. Szenes Adolf: A táplálkozás
január 19. Stassik Ferenc dr.: A jog
január 26. Burget József: Az égitestek
február 2. Harczér József: Az akusztika
február 16. Strassik Ferenc dr.: Közgazdaság alapfogalmai
február 23. Láng Béla dr.: A mai közgazdaság
március 2. Bielek Antal: A hasznos madarak oltalma
március 9. Török Ferenc: A magyarok őstörténelme és a nemzeti királyok
március 16. Balliére Sándor: A vegyes házbeli királyok
március 31. Klein Mór dr.: A szabadság harcai
április 6. Eibeschutz Miksa dr.: A szocializmus
április 13. Várady Imre dr.: A reformkor
1903. február 2. Klein Mór dr.: Eszmék a társadalomtudomány köréből.
február 8. Perl Mihály: A világítás eszközei
február 15. Szalay József: A valláserkölciség hasznai
február 22. Várady Imre dr.: Deák Ferenc
február 29. Hegedűs János: A magyar nép
március 8. Cseh Elek: A biztosításról
március 22. Stern Lázár dr.: A pénz története
március 25. Matiné (Szabolcska Mihály)
március 29. Somfai János: Az újság
április 5. Társas felolvasó estély
1904. december 11. Streitmann Antal: A gyermek mint rajzolóművész
december 18. Knyaskó Lajos: Nemzeti érzés
december 26. Hegedűs János: A fosztókáról
1905. március 5. Messinger Karolin: Feminizmus
március 12. Csokonai ünnep
április 9. Záróünnepség
1906. február 4. Grandjean József dr.: A céhrendszer és ipari fejlődésünk

- február 12. Geisz Antal dr.: Oroszország
február 18. Fialowszki Béla dr.: A legszükségesebb
egészségügyi tudnivalók
február 25. Perl Mihály: A cukor gyártása
március 4. Fialowszki Béla dr.: Tuberkulózis
március 11. Hegedűs János: A régi magyar költészet
április 1. Nagy Dezső dr.: Széchenyi és kora
1907. február 24. Müller Vilmos: Küzdelem a létért
március 10. Erdős József: A kereskedelmi reklám
március 17. Lakos Soma: A könyvvitel a háztartás szolgálatában
március 24. Perl Mihály: A szervezetre ártalmasan ható
anyagokról, a mérgekről
április 14. Jakab Dávid: Műveltségi és társadalmi viszonyok
az Árpádok korában
április 21. Knyaskó Lajos: Velence
december 1. Jakab Dávid: A nők százada
december 8. Úrhegyi János: A magyar nemzet történetének
főbb szakaszai (írta Veress A.)
december 15. Ua.
december 22. Ua.
1908. január 5. Virker István: Szociális mozgalmak a jelenkorig
január 19. Perl Mihály: A kémia a mindennapi életben
január 26. Szenes Adolf: A drótnélküli távirat
február 1. Kultúrestély (Ambrus Z., Paulay E.)
február 9. Török Ferenc: Történelmi érdekességek
február 16. Czirbusz Géza: Szélfjárások Délmagyarországon
február 23. Dunai László: A gőzgépek
március 1. Menczer Lipót: Nagybecskerek történetéből
március 8. Szilágyi Albert: A katonai kedvezmények
szociális jelentősége
március 15. Farkas Geiza dr.: A jövő társadalom nevelése
március 22. Márton Andor: Az érdekharc
Erdős Béla: A fizika és a csillagászati
földrajz köréből
április 5. Török Ferenc—Oesztie Béla: Kurucvilág
április 26. Zádor Endre: A siketnémák oktatása
november 22. Erdős Béla: A föld és a világegyetem
november 29. Harcz József: A rádium és tulajdonságai
december 6. Fialowski Béla dr.: Alkoholizmus
december 13. Menczer Lipót: Nagybecskerek múltja
december 20. Czirbusz Géza dr.: Fauszt ismertetése
december 27. Borsodi Lajos dr.: Az ember tragédiájáról
1909. január 3. Czeglédy István: Magyarország népoktatása
január 10. Perl Mihály: A színekről
január 17. Jankó Ágoston: A nő a társadalomban

- január 24. Lengyel István: Az utolsó évek magyar regényirodalma és etikája
 január 31. Szenes Adolf: A villamos fényről
 február 7. Szenes Adolf: A villamosság gyakorlati alkalmazása
 február 14. Bielek Antal: A madarak élete
 február 21. Szilágyi Albert: A közigazgatás nemzeti feladatai
 február 28. Fialowszki Béla dr.: A gyermekvédelem
 március 7. Virker István: A közlekedésről
 március 14. Török Ferenc: 1848. március 15-ike
 március 21. Klein Mór dr.: Társadalomtudomány köréből
 március 28. Messinger Karolin: A nők pályaválasztása (vitaelőadás)
 április 12. Jankó Ágoston: Irodalmi és művészeti matiné (Knyaskó, Somfai, Kaposi Józsa)
 november 22. Réthly Antal: A földrengés
 november 28. Czirbusz Géza dr.: A Niebelungen gyűrű
 december 5. Kalcsok Leó: A városokról
 december 12. Fialowski Béla dr.: A fertőző betegségek
 december 19. Jakab Dávid: A francia forradalom
 december 26. Bárány Béla: Az északi sark

 1910. január 2. Harczér József: A fevegő meghódítása
 január 9. Perl Mihály: A papír és gyártása
 január 16. Szemes Adolf: A világítás múltja és jövője
 január 23. Czirbusz Géza dr.: A Balkán félsziget politikai jövője
 január 30. Messinger Karolin: Az iskola és család együttes munkája a kötelességtudásra és takarékosagra való nevelésben
 február 6. Dobieczy Sándor, dr.: A magyar ipar védelemről
 február 13. Bielek Antal: A madarak költözéséről
 február 20. Krális László: Az ifjúság nemi felvilágosítása
 február 26. Lux Terka: A nőkérdésről
 március 6. Králik László: Az ősember élete
 március 13. Könczöl József dr.: Az esztétikai hűségéről
 március 20. Cholnoky Jenő dr.: Kína
 március 28. Kalcsok Leó: Az írás keletkezése és fejlődése
 november 13. Lévy István: A hajózás történetéből
 november 20. Kalcsok Leó: A Magas Tátra
 november 27. Perl Mihály: Bányák, ércek bányászata
 december 4. Szalay József: Kivándorlóink az Egyesült Államokba
 december 11. Pap Dezső dr.: A Nílus mentén
 december 18. Keleméri Béla: A magyar nép észjárása közmondásokban és egyéb elmeműveiben
 december 25. Heinermann Alajos dr.: Hazai gyógyfürdőink és vizeink

1911. január 8. Szenes Adolf: A vas gyártása és ipari feldolgozása
 január 15. Borsodi Lajos dr.: Az irodalom újabb irányai
 január 22. Bárány Béla: Vakációi útiemlék
 január 29. Kalcsok Leó: Pompéji és a római élet
 február 5. Szenes Adolf: A fizika köréből
 február 12. Knyaskó Lajos: A magyar föld zenéje
 február 19. Báthori Endre: A testi és szellemi átöröklés
 február 26. Harczér József: Az időmérés és naptár
 március 5. Dalmát Aranka: A növények élete
 március 12. Hubert Zsigmond dr.: A hitvesről és anyáról, társadalmi és jogi fölfogásban
 március 19. Bárány Béla: Az Alpesek és a Rajna völgye
 március 26. Nagy Sándor: Az osztrák—magyar monarchia fegyveres hadereje
 április 2. Büchler Hugó: A gyermekvédelem
 április 9. Christian Jenő: A játék és a gyermek
 november 26. Vajda Lajos: Arany János
 december 3. Kalcsok Leó: Az arany
 december 10. Harczér József: A petroleum és a földgáz
 december 17. Burget József: Amíg a búzából kenyér lesz
1912. január 7. Perl Mihály: Mit eszünk — iszunk?
 január 14. Kalcsok Leó: A tánc
 január 21. Csősz Imre: Egy nő védelme (Xantippa)
 január 28. Strosz Béla: Tűzrendészetről
 február 4. Streitman Antal: Firenze
 február 11. Bárány Béla: Tripolisz
 február 18. Török Ferenc: Erdély szerepe Magyarország történetében
 február 25. Báthory Endre dr.: Élet és anyag
 március 10. Szenes Adolf: A föld a világűrben
 március 17. Klein Mór dr.: Széchenyi István
 március 24. Wattay Pelbárt Dezsőné dr.: A nődivat
 november 3. Vajda Lajos: Petőfi költészete
 november 17. Perl Mihály: A sótermelésről
 december 1. Jankó Ágoston: Finnországi útiemlékek
 december 8. Bárány Béla: Bulgária
 december 15. Králik László: Az energetika
 december 22. Büchler Hugó: Goethe
 december 29. Harczér József: A hajózás
1913. január 5. Grosz Kálmán: Az ősvilági állatóriások
 január 6. Streitman Antal: Magyar festőművészet
 január 12. Klug György: Vallás és társadalom
 január 19. Szenes Adolf: A csillagos ég
 január 26. Török János: A házasságon kívül született gyermek jogvédelme
 február 2. Lukács István: Heine
 február 9. Báthory Endre: Az ember származása

- február 16. Ferunf Adolfné: Feminizmus
 február 23. Bielek Vilmos: A munkáskertek
 március 2. Burget József: Törökország
 március 9. Csősz Imre, dr.: Mezofanti József
 március 15. Török Ferenc: Március 15-ike
 november 9. Borsodi Lajos dr.: Eötvös báró lírája
 november 16. Perl Mihály: A vulkánokról
 november 23. Szenes Adolf: A villamos sugárzás és anyagelmélet
 november 30. Harczér József: Magyar találmányok és feltalálók
 december 7. Büchler Hugó: Reformiskolák nálunk és külföldön
 december 8. Hubert Zsigmond dr.: Az ügyvédi műhelyből
 december 14. Gurget József: A föld története
 december 21. Freund Adolfne: Kultúrtörékvések és kultúrideálok
 december 28. Králik László: Shakespeare életének színjátéka
1914. január 4. Lukács István: Az újkori szocializmus
 január 6. Vajda Lajos: II. Rákóczi Ferenc
 január 11. Reimholz Árpád: Feminizmus
 január 18. Fialowski Béla dr.: A hipnotizmus
 január 25. Balázs Márton: Schubert, Schumann és Heine
 február 1. Ripka Imre: A hangszerek története
 február 2. Dukesz József dr.: A táplálkozás
 február 8. Török János: A Freud-féle lélekelemzés
 február 15. Fülöp Sándor: Új-Szerbia és fővárosa
 február 22. Bárány Béla: Albánia
 március 1. Alexics Bogoljub: A múzeumokról
 március 8. Vinczehidý Ernő dr.: Biedermeier-kor
 március 15. Török Ferenc: A márciusi napok emléke
 április 19. Művészeti matiné
 november 29. Jankó Ágoston: Nemzeti öntudatunk a háborúban
 december 6. Harczér József: A technika a modern háború
 szolgálatában
 december 13. Eibeschutz Miksa dr.: A nemzetközi jog és a háború
 december 20. Perl Mihály: A kémia a háborúban
 december 27. Büchler Hugó: A néplélek a háborúban
1915. január 3. Burget József: Az északi harctér földrajza
 január 10. Török János: A háború és az európai népfajok
 január 17. Szalay József: A biblia és a háborúk
 január 24. Bárány Béla: A nyugati harctér földrajza
 január 31. Dukesz József dr.: Az orvos a háborúban
 február 14. Török Ferenc: Ki idézte föl a világháborút?
 február 21. Előadás a Vörös Félhold javára
 február 28. Hubert Zsigmond dr.: A közgazdasági élet
 a háborúban
 március 7. Perl Mihály: Mindennapi kenyerünk
 március 14. Márciusi ünnepély
 március 21. Králik László: Németország és Anglia harca
 a világháborúban

- március 28. Somfai János: A háború költészete
 november 7. Cholnoky Jenő dr.: Magyarország helyzete
 november 14. Perl Mihály: Az élelmiszerek és a drágaság
 november 21. Stern Lázár dr.: A háború társadalmi
 következményei
 november 28. Fialowski Béla dr.: Egészségügyi kérdések
 december 5. Jankó Ágoston: Fajnemesítés és fajszaporítás
 december 12. Harczér József: Iskolai reformok
 december 19. Aszlányi Dezső: Vázlatok a konkrét világképről
1916. január 2. Szentiványi Ferenc dr.: A hadiárvak védelme
 január 5. Strausz Adolf: Bulgária
 január 16. Bartha György dr.: Háborús illúziók
 január 23. Török János: Társadalmi és nemzetiségi
 problémák a háború után
 január 30. Hubert Zsigmond dr.: Diplomatakról és
 diplomáciáról
 február 6. Borsodi Lajos dr.: A kisváros
 február 13. Báthory Endre dr.: Háború és biológia
 február 20. Streitman Antal: Nagybecskerek múltja
 február 27. Mentzer Lipót: A nagybecskereki Belváros képe
 1840-től mostaig
 március 5. Szalay József: Jellemképzés a háborúban
 március 15. Márciusi ünnepély
 november 26. Szentiványi Ferenc dr.: Nemzet és népesség
 december 3. Mentzer Lipót: Menekülési emlékek 1848—49-ből
 december 10. Gadó István dr.: A szabad akarat
 december 17. Perl Mihály: A fémek szerepe a háborúban
 december 24. Jankó Ágoston: A gyermek
1917. január 7. Szalay József: A béke
 január 21. Deák Vidor dr.: A rendőrségről
 január 28. Alexics Bogoljub: Képek a primitív ember életéből
 február 4. Borsodi Lajos dr.: Költemények prózában
 február 11. Perl Mihály: Ellenségeink országai és népei
 február 25. Hints Sándor: A székelység
 március 4. Arany János ünnepély
 december 9. Jankó Ágoston: Nem vagyunk magyarok
 december 16. Mentzer Lipót: Az élelmezésről
 december 23. Szentiványi Ferenc dr.: A magyarság
 szupremáciája
 december 30. Magyar Károly dr.: A baktériumokról
1918. január 6. Csaba Jenő dr.: Magyar középkori városi élet
 január 20. Deák Vidor dr.: Az állami beavatkozás
 és legelhagyatottabb terei
 február 3. Marton Andor: Az eljövendő
 február 24. Fialowski Béla dr.: Az anya- és csecsemővédelem
 március 3. Martinka József: Nagybecskerek millió évvel ezelőtti
 március 24. Lendvai Jenő: Mi és a bolgárok

IRODALOM

Torontál. Politikai napilap. Nagybecskerek.

- 1902: 2., 4., 8., 9., 14., 15., 19., 21., 24—25., 27., 37—39., 44., 46., 50., 51., 55., 57., 60., 63., 72., 74., 79., 83., 85.
- 1903: 2., 20., 25—28., 37., 38., 42—43., 48—49., 55—56., 66—67., 69., 71., 72., 76—77.
- 1904: 262., 264., 281., 282., 287., 289., 293.
- 1905: 5., 10., 16., 44., 82.
- 1906: 21., 23., 27—28., 33., 40., 45—46., 49., 52., 54., 58., 75—79., 274., 280.
- 1907: 43., 46., 57—58., 61., 64., 67., 71., 85., 86., 89., 92., 244., 272., 275., 280., 281., 286., 291.
- 1908: 4., 9., 12., 15., 18., 20., 21., 24., 27., 32., 33., 38., 39., 44., 45., 50—51., 57—58., 67—69., 74., 79—80., 97., 265—267., 274—275., 280—281., 285., 291—292., 295—96.
- 1909: 1—2., 6—7., 12—13., 18—19., 22., 25., 29—30., 35—36., 41—42., 46., 48., 53—54., 65—66., 70—71., 75., 77., 81., 83., 266., 269., 272., 276., 278., 282—283., 288—289., 294.
- 1910: 1., 5—6., 11—12., 17., 23—24., 27., 34—35., 38., 40—41., 45—47., 51., 53., 57., 59., 61., 64—64., 69—71., 241., 254., 257—259., 264—265., 270—271., 276—277., 281—282., 287—288., 293—294., 298.
- 1911: 5—6., 11—12., 18., 23—24., 28—30., 33—34., 40—41., 46—47., 53., 58—59., 64—65., 67., 70., 75—76., 81—82., 220., 254., 263., 271., 276., 277., 282., 287—288., 297.
- 1912: 4—5., 10—11., 16—17., 22—23., 27—28., 34., 39—40., 45—46., 51., 56., 58., 62., 64., 69., 70., 251., 252., 263—264., 275/276., 281., 287—288., 297—298.
- 1913: 3—4., 9., 14—15., 20—21., 26—27., 32—33., 38—39., 44—45., 51., 56—57., 63., 242., 257., 258., 263—264., 263—270., 275—276., 281—282., 286—287., 292—293., 296—297.
- 1914: 2—4., 7—8., 13—14., 19—20., 24—26., 30—31., 34., 36—37., 42—43., 48—49., 54—55., 60—61., 88—89., 255., 268., 270., 272—273., 278., 283., 289—290., 293—294.
- 1915: 2., 6—., 12—13., 18—19., 24—25., 35., 38., 42., 47—48., 53., 59—60., 65—66., 70—71., 246., 251., 253—255., 260—261., 264., 266—267., 272—273., 275—279., 283—284., 289—290., 299.
- 1916: 1—4., 11—12., 17—18., 23—24., 28—29., 34—35., 40—41., 46—47., 53., 61—62.
- 1917: 4—5., 17., 23., 26., 33—34., 37., 43., 47—48., 51—52., 279., 281., 286—287., 291., 293., 296—297.
- 1918: 3., 5., 16—17., 27—28., 45—46., 52., 66., 68., 70.

A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve. 1908. Kladja a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület, Nagybecskerek, 1909. 10. oldal.

Negyedszázad 1885—1910. A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Emlékkönyve fönállásának negyedszázados évfordulója alkalmából. Szerkesztette: Somfai János. Kiadta: A torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Nagybecskereken. 1910. 58—59. oldal.

Évkönyv, III. kötet, 1911. 20—21. oldal.

Évkönyv, V. kötet, 1913. 12—13. oldal.

Évkönyv, VI. kötet, 1914. 21—22. oldal.

Évkönyv, VII. kötet, 1915. 15—16. oldal.

Évkönyv, IX. kötet, 1917. 17—18. oldal.

Barabás Györgyi

**MAGYAR FOLYÓIRATOK
JUGOSZLÁVIAI
VONATKOZÁSÚ NÉPRAJZI
KÖZLEMÉNYEINEK
VÁLOGATOTT
BIBLIOGRÁFIÁJA,
1840—1849**

BEVEZETÉS

Ez a válogatás a Hungarológiai Közlemények számára készült. Mind anyaggyűjtésben, mind felépítésben szorosan kapcsolódik az eddig megjelent retrospektív magyar néprajzi bibliográfiákhoz,* némi módosításoktól eltekintve.

Az összeállítás szempontjai a következők voltak: a mai Jugoszlávia területére, népeire és a külföldön élő délszlávokra vonatkozó könyvek ismertetései, tanulmányok, adatértékű közlemények kerültek be a bibliográfiába.

A szakrend kialakításában nem kívántam eltérni, de a főfejezetek római számozásában és alcsoportokra való felosztásában változtatás történt. A nemleges adatokat az anyag túlzott felduzzasztásának elkerülése érdekében nem jelöltem.

A néprajzi jelenségek tájanként elütő volta következtében, az egyes fejezetekben szerepet kapott a tájakra, megyékre vonatkozó csoportosítás, amely egyben a földrajzi mutatót pótolja. A földrajzi beosztásban a kialakult egykori megyehatárokat vettem alapul. A nagy tájegységeken belül a megyék, ezen belül a városok és a községek betűrendben követik egymást. Viszont az egyes tételeknél a megjelenés ideje a csoportosítás szempontja.

A címfelvételnél a lehető legrövidebb címleírásra törekedtem, amely lehetővé teszi a mű azonosítását. A szerzőknél és a címeknél az eredeti helyesírást követtem, két kisebb változtatással:

- a.) a szerzők keresztnévénél cz helyett c,
- b.) a könnyebb érthetőség érdekében az aposztrófokat elhagytam a címekből.

Tartalomjegyzék közlését a kis terjedelem miatt nem tartottam szükségesnek.

* Vö. Sándor István: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1965. Akadémiai K. 463 l.

Uő.: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1955—1960. Bp. 1971. Akadémiai K. 740 l.

Uő.: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Bp. 1977. Akadémiai K. 1165. l.

Ez az összeállítás szakdolgozatom* válogatott anyagát tartalmazza, amely egy jelenleg folyamatban levő munkálat részét képezi. Ennek során a korszak további folyóiratai, hírlapjai, valamint könyvanyaga kerül feldolgozásra.

ÁTNÉZETT FOLYÓIRATOK

Athenaeum 1840—1843	Közlemények az Élet és
Ábrázolt Folyóirat 1848	Tudományok Köréből 1841
Budapesti Divatlap 1848	Literaria Csarnok 1840
Budapesti Szemle 1840	Literaturai Lapok 1841
Életképek 1844—1848	Magyar Életképek 1843
Figyelmező 1840	Magyarföld és Népei 1846—?1847
Hasznos Mulatságok 1840—1842	Magyar Szépirodalmi Szemle 1847
Honderű 1843—1848	Mulattató Képes Ujság 1848
Honművész 1840—1841	Pesti Divatlap 1844—1848
Hölgyfutár 1849	Regélő 1840—1841
Irodalmi Őr 1845—1846	Regélő Pesti Divatlap 1842—1844
Képes Ujság 1848	Tudománytár 1840—1844
Koszorú 1840—1841	

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉKEK

1. Folyóiratok címének rövidítései

Ath.*	Athenaeum	Mföld. N.*	Magyarföld és Népei
Bp. Sz.	Budapesti Szemle	Mul. K. U.*	Mulattató Képes Ujság
Élk.	Életképek	P. Dl.	Pesti Divatlap
Hasz. Mul.	Hasznos Mulatságok	Reg.	Regélő
Hond.	Honderű	Reg. P. Dl.	Regélő Pesti Divatlap
Lit. L.	Literaturai Lapok	Tudtár.	Tudománytár

2. Címleírási rövidítések

Bp.	Budapest	köt.	kötet
fé.*	félév	l.	lap
füz.*	füzet	m.	megye
Hrsg.	Herausgegeben	Szerk.	Szerkesztette
Ism.	Ismerteti	Uő.	Ugyanő
K.	Kiadó	Vö.	Vesd össze

A rövidítések „Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1772—1849. Bp. 1975.” és „A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Szerk. Sándor István. Bp. 1977.” alapján készültek, a *-gal jelöltek tőlem származnak.

** Magyar irodalmi folyóiratok néprajzi cikkbibliográfiája. 1840—1849.

I. STATISZTIKA

1. T.: Adatok az austriai birodalom ipar-statisticájához. = Ath. 1841. 2. fé. 1169—1176.
2. FÉNYES Elek: A magyar birodalom népessége 1840-ben. = Tudtár. 1842. 11. köt. 7—28.
3. FÉNYES Elek: Magyarország statistikája. Pest, 1842. — Ism.: Magyarország Statistikája. = Hasz. Mul. 1842. 2. fé. 276; 283—284; 287—288.
4. FÉNYES Elek: Magyarország általános statistikája. = Mföld. N. 1846. 1. füz. 5—8; 2. füz. 1—4; 4. füz. 1—3.

II. NÉPRAJZI GYŰJTÉS

5. Értesítő. Tudományos akademiák és társaságok. Jutalomkérdések. = B. Sz. 1840. 1. köt. 261—265. — Pályázat a magyarországi nem magyar ajkú csoportok eredetének, sajátosságainak, szokásainak vizsgálatára.
6. A magyar tud. Academia. = Lit. L. 1841. 2. fé. 83—84. — Honfoglalás idején itt lakó népek hatása.

III. NÉPEK

DÉLSZLÁVOK

a.) Általában

7. Statistikai jegyzet. = Hasz. Mul. 1840. 1. fé. 148. — Szláv népek: népességük, lakhelyeik.
8. MONÁR Sándor: A szláv népek. = Ath. 1841. 1. fé. 497—501; 513—520; 529—537; 547—552; 564—566.

b. Horvát

9. RUMY [Károly György]: Megczáfolása s megigazítása némelly alaptalan állításainak a magyar literatura felől „a szellemi élet Magyarországon” czimű értekezésben az augsburgi közönséges ujságban és Jelenkor Társalkodójában, némelly nevezetes hiányai kipótolására. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 49—52. — Horvátok illir származása, illir nyelv területei.
10. [FEJÉR] FEHÉR György: Végszó a horváthok illyr neve s literaturája iránt Rummy Károlyhoz. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 57—58.
11. MOYSES István: Az illyr nevezet védelmezése -wich úr megtámadásai ellen a Századunkban. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 135—136; 143—144.

12. FEJÉR György: A Horvátok Illyrizására Észrevételek a Hasznos mulatságok 34. és 36. számaira nézve. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 147—148.
13. Az illir. = Mul. K. U. 1848. 372. — Képpel; Viselet. Tánc.

c.) Dalmát

14. DIÓSY Márton: A vukovárfiumei vasút és néhány emlékszó a tengermellékről. = Hond. 1845. 2. fé. 395—396; 414—414; 451—453; 511—513. — Erdészet, fafaragás. Állattartás. Táplálkozás. Ház. Fuvarozás, útépités, csempészet.
15. KOLMÁR József: Fiume és a magyar tengermellék. = Mföld. N. 1846. 2. füz. 5—10. — Képpel. — P. Dl. 1846. 1. fé. 309—312. — (Töredékes). — Halászat. Földművelés. Kereskedés.

IV. ETNOGENEZIS

- Vö. 8. Délszláv.
- 9—12. Horvát.
16. Délszláv.

V. ETNIKUS KAPCSOLATOK

16. LUCZENBACHER János: A szerbek és magyarok. = Tudtár. 1843. 13. köt. 295—317. — Képpel.

VI. TÁJAK, NÉPCSOPORTOK

A.) ALFÖLD ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.

Csepel

17. BOGNÁR József: Csepel. — Tudtár. 1843. 14. köt. 51—62; 110—130; 164—189; 216—242. — Fekvése. Falvak: Becse, Csép, Csepel, Dunafok, Lórév, Makád, Szent-Márton, Szent-Miklós, Tökőle, Újfalu, Ráckeve. Lakosság: délszláv, magyar, német. Méhészet. Földművelés. Lakodalom.

B.) DUNÁNTÚL ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

a.) Baranya m.

Általában

18. Friebeisz.: A m. orvosok és természetvizsgálóknak folyó év augusztus elején Pécsen tartott VI. nagygyűlése. = Él. 1845. 2.

köt. 289—292; 322—324; 352—356; 370—375. — Baranya m. kiterjedése. Lakosság: magyar, német, szerb, zsidó, cigány. Állattartás. Földművelés. Magyar jobbágyházakban 8—10 házaspár él. Német viselet. Mesterkedés. Kereskedés. Drávamente: magyar viselet, ismerkedés, lakodalom; hitvilág: boszorkány, kísértet, hazajáró lélek.

Liphád

Vö. 18. Szávics Milos születési helye.

Mohács

19. Mohácsi: Valami Mohácsról. = Reg. P. Dl. 1842. 1. fé. 245—246. — Horvátok: földművelés, ház, farsang, tánc.

Pécs

Vö. 18. Lakosság: magyar német, bosnyák.

b.) Sopron

Sopron

20. VAHOT Imre: A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagy gyűlése Sopronban. = P. Dl. 1847. 2. fé. 1139—1145. — Horvát viselet és tánc.

C.) DÉL-ALFÖLD

Szerém m.

21. [REMELLAY Gusztáv] R. G.: Al-Dunai képek. = Élk. 1844. 1. köt. 331—335. — Állattartás. Földművelés. Sligovica.

D.) MAGYARORSZÁGI DÉLSZLÁVOK

a.) *Általában*

Vö. 16. Magyarországi lakhelyeik, beköltözésük.

17. Csepel, Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.

b.) *Bosnyákok*

Vö. 18. Pécs, Baranya m.

c.) Bunyevácok

22. SZÁRICS Jenő: A bunyevácok. = Reg. P. Dl. 1842. 2. fé. 838—840; 849—853; 869—872; 886—888. — Nevük eredete, történetük. Állattartás. Földművelés. Viselet. Hímzés. Család. Népszokások: anyák és apák napja, húsvét, pünkösöd, karácsony; lakodalom, temetés. Mulatságaik — játék.

d. Horvátok

23. Néprajz a hazából. = P. Dl. 1845. 1. fé. 407—08. — Torontál m.: alkoholizmus, lakoma, játék.
24. SZABÓ Károly: A végvidéki horvát határőr, különösen a seressán és családja. = Mföld. N. 1846. 3. füz. 14—16. — Képpel; Viselet. Lakodalom. Temetés. Zene. Tánc.
Vö. még 19. Mohács, Baranya m.
20. Sopron, Sopron m.

e.) Szerbek

- Vö. 18. Baranya m.

f.) Szlovének

25. M. Pál: Szózat Böszörményi Sándor urhoz. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 137—139. — Szlovén falvak Vas és Zala m.-ben. Állattartás. Viselet.
Vö. 27.
26. BÖSZÖRMÉNYI Sándor: Válasz M. Pál urnak. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 148.

VII. MIGRÁCIÓ

- Vö. 16. Délszláv bevándorlás.
22. Délszláv bevándorlás.

VIII. GYŰJTÖGETÉS

- Vö. 14. Dalmácia.

IX. HALÁSZAT

- Vö. 14. Dalmácia.

X. MÉHÉSZET

Vö. 17. Csepel, Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.

XI. ÁLLATTARTÁS

Vö. 13. Dalmácia.
18. Baranya m.
21. Szerém m.
34. Szlavónia.

XII. FÖLDMŰVELÉS

Vö. 15. Fiume.
17. Csepel, Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.
18. Baranya m.
19. Mohács, Baranya m.
21. Szerém. m.

XIII. TÁPLÁLKOZÁS

A.) DUNÁNTÚL ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

27. BÖSZÖRMÉNYI Sándor: Felvilágosítás a Világ politikai lap „Ismertető”je a kenyérről irt cikkjére. Tóth Istvántól. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 37. — Kölesből és pohánkából kenyér a szlovénoknál.

B.) DÉL-ALFÖLD

Vö. 23. Torontál m.: alkoholizmus, lakomák.

C.) DALMÁCIA

28. Dalmát országban a szamócza fa vadon... — = Reg. 1840. 2. köt. 760. — Pálinkát égetnek belőle.
Vö. még 14.

XIV. ÉPÍTKEZÉS

Vö. 14. Dalmácia.
19. Mohács, Baranya m.

XV. NÉPVISELET

29. Az illir mintasereg. = Mul. K. U. 1848. 364. — Képpel. — Egyenruha.

Vö. még 13. Horvát

18. Baranya m.: német.

Drávamente: magyar.

20. Sopron, Sopron m.: horvát.

22. Bunyevác.

24. Horvát.

XVI. MESTERKEDÉS

Vö. 18. Baranya m.

XVII. HÍMZÉS, CSIPKE

Vö. 22. Bunyevác hímzés.

XVIII. KÖZLEKEDÉS

Vö. 14. Dalmácia: fuvarozás, útépités.

XIX. KERESKEDÉS

Vö. 18. Baranya m.

XX. TÁRSADALOM

A.) ROKONSÁG

A család

Vö. 22. Bunyevác.

B.) RÉTEGEK, TÍPUSOK

Betyárok, rablók

Szávics Milos és társai

30. F. A.: Baranya. = Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 126—127. — Szávics elfogása.

31. Baranya ... = Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 349. — Szávics elfogása.
 32. Baranya ... = Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 478. — Szávics egyik tár-
 sának elfogása.
 33. TRUCKA Pál: Szegszárd, april. 1-én = Reg. P. Dl. 1843. 1.
 fé. 891—892. — Szávics elfogása.
 Vö. még 18. Liphád, Baranya m.: Szávics Milos születési helye.

C.) INTÉZMÉNYEK

Katonaság
 Határőrvidék
 Vö. 24.
 29.

XXI. HITVILÁG

Hiedelemalakok
 Vö. 18. Drávamente.
 Gyógyítás

34. F. I.: Slavoniai népszerek. = Hasz. Mul. 1842. 1. fé. 42. — Em-
 beri és állati betegségek, ellenszerük.

XXII. VALLÁS

KERESZTÉNYSÉG

a.) Búcsú

35. HORVÁTH Boldizsár: Kivonatok úti naplóból. = Reg. 1840.
 1. köt 245—255; 261—263; 267—271. — Mariazell, Ausztria:
 Sopron m.-i horvátok búcsújárása.

b.) Kereszténység más népnél

36. [GEGŐ Elek] P. Gegő: Bosnyák tárgyak. = Tudtár. 1842. 12.
 köt. 187—190. — Ferenc rendű bosnyák szerzetesek.

XXIII. NÉPSZOKÁSOK

A.) AZ ESZTENDŐ

- Vö. 19. Mohács, Baranya m.: horvát farsang.
 22. Bunyevác: anyák és apák napja, húsvét, pünkösöd, kará-
 csony.

B.) AZ EMBERI ÉLET

- Vö. 17. Csepel, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.: lakodalom.
18. Drávamente: magyar lakodalom.
22. Bunyevác lakodalom és temetés.
24. Horvát lakodalom és temetés.

XXIV. NÉPDAL

37. Volkslieder der Werden in der Ober- und Nieder-Lausitz. Hrsg. Haupt, Leopold-Smoler, Johann Ernst. Grimma, 1841. — Ism. Szláv irodalom, = Lit. L. 1841. 2. fé. 149. Szobrok.

XXV. NÉPZENE

- Vö. Horvát.

XXVI. NÉPTÁNC

- Vö. 13. Horvát.
19. Mohács, Baranya m.
20. Sopron, Sopron m.
24. Horvát.

XXVII. JÁTÉK

- Vö. 22. Bunyevác.
23. Horvát.

NÉVMUTATÓ

(A számok a bibliográfia megfelelő tételeire utalnak)

Bognár József 17
Böszörményi Sándor 25—27
Diósy Márton 14
Fejér György 10, 12
Fényes Elek 2—4
Friebeisz. [?] 18
Gegő Elek 36
Haupt, Leopold 37
Horváth Boldizsár 35
Kolmár József 15
Luczenbacher János 16

Mohácsi. [?] 19
Molnár Sándor 8
Moyses István 11
Remellay Gusztáv 21
Rumy Károly György 9
Smoler, Johann Ernst 37
Szabó Károly 24
Szárics Jenő 22
Szávics Milos 18, 30—33
Trucka Pál 33
Vahot Imre 20

IRODALOM

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. 1—4. köt. Bp. 1888—1892.

Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 1—14. köt. Bp. 1891—1914.

A Pallas nagy lexikona. 1—18. köt. Bp. 1893—1900.

Révai nagy lexikona az ismeretek enciklopédiája. 1—21. köt. Bp. 1911—1935.

Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp. 1956.

Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1772—1849. Bp. 1975.

A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Szerk. Sándor István. Bp. 1977.

Péter László: A néprajzi bibliográfia módszeréhez. — Ethnographia 87. (1966). 129—136. l.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

Profesor Dr Gunda Béla:

**ETHNOGRAPHICA
CARPATHO—
BALCANICA
182 MELLÉKLETTEL**

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

Gunda Béla egyetemi tanárt, a debreceni egyetem Néprajzi Intézetének a közelmúltig tanszékvezetőjét, a Magyar Néprajzi Társaság alelnökét 1978-ban „a néprajz területén végzett kimagasló munkájáért és a nemzetközi tudományos életben kifejtett tudományszervező tevékenységéért” a Bécsi Egyetem Herder-díjjal tüntette ki. A Gottfried von Herder díjat „a kelet és délkelet-európai népek kulturális kapcsolatainak ápolására és előmozdítására” alapították. Annak adományozzák, aki „az európai kultúra örökségeinek fenntartásához és gyarapításához a népek békés érintkezésének szellemében hozzájárul.”

Hogy Gunda professzor munkássága mennyire megfelel a kritériumnak, bizonyítja az előttünk fekvő idegen nyelvű kötet, amely eddig magyarul vagy más nyelven megjelent tanulmányaiból ad válogatást. Ha a tanulmánykötetnek csak a címeit olvassuk is el, már akkor is előttünk áll az európai tudományos életben négy évtizeden át állandóan jelen levő, „az egyetemes népi kultúrában gondolkodó”, hihetetlen munkabírásal, lelkesedéssel megáldott tudós alakja, valamint egész munkásságának keresztmetszete.

Az Ethnographica Carpatho-Balcanica az Ethnographica Carpathica (Bp. 1966.) folytatásaként jelent meg. A folytatás még izgalmasabb, hisz egy jóval nagyobb areában figyeli az érintkező kultúrák egyezéseit, azonos vonásait. Amíg az Ethnographia Carpatica tanulmányai csak a Kárpátok vidékét vizsgálják, addig ez az új gyűjteményes kötet a Balkán félszigetet is bevonja vizsgálódása körébe.

Ezen a nagy területen élő népek kultúrája, noha semmiféle rokonságban sincsenek, mégis meglepő azonosságokat mutatnak, sok közös vonást fedezhetünk fel bennük. Évszázadokon át együtt és egymás mellett élve fejlődött ki az azonosság, hasonlóság, a sok közös vonás a népi kultúrában éppen úgy, mint a nyelvben. Az e tájon élő népek nyelvét vizsgálva a nyelvészek már régen megállapították, hogy a magyar nyelv is beletartozik a kelet—közép-európai nyelvsvözettségbe. Ezt a tényt látszik igazolni a népi kultúra, a tárgyak, eszközök, tevékenységek vizsgálata is. Gunda Béla régi harcosa, propagálója, kutató-

ja e nézetnek. Tanulmányai is ezt a nagy kultúrközösségbe — „kultúr-szövetségbe” tartozást fejtetik.

A jelen tanulmánykötet egyes tanulmányainak címe is arról a fontos tényről tudósít, hogy Gunda Béla „a népek békés együttélésének, békés érintkezésének szellemében” nyúl az egyes kérdések tárgyalásához. Ime néhány cím: Nyestfogás a Kárpátokban, Csapdák a Kárpátok vidékén és a Balkán félszigeten, Vadászeljárás és vadászeszközök a dobrudzsai tatároknál, Kultúrkapcsolatok a Keleti-Alpok előtere és a magyar Dunántúl között, Amerika a magyar néphagyományban stb. A magyar etnológia és folklór kérdései mellett a Kárpátok vidéke és a Balkán félsziget népi kultúrájának egyes kérdései izgatják.

Gunda Béla tanulmányairól általában megállapíthatjuk, hogy mindig a társadalmi, gazdasági és szociális mozzanatok figyelembe vételével készülnek, azok hatásának kivizsgálására törekednek, s mint ilyenek példaként szolgálhatnak. Szerzőnk kutatási terveiben állandóan jelen van az ember és a társadalom kapcsolata, a művelődéstörténeti elemek történeti rétegeinek felfedezése. Különösen a pásztorok világa foglalkoztatja, a pásztorok szervezete, műveltsége, a pásztorvándorlás gazdasági, földrajzi okai. Ugyanakkor leköti figyelmét a vadászat, a halászat, az ezekhez szükséges, természetben található és az ember készítette eszközök, az állatok domesztikálásának folyamata, az ember környezete, a házépítés stb. kérdése. Szinte fel sem lehet sorolni mindazt, ami Gunda Bélát érdekli, s aminek kutatására vállalkozott és még ma is vállalkozik.

A népi kultúra bemutatásában a legmodernebb tudományirányzat, a szemiotika, a jeltudomány eredményeit is felhasználja. A társadalmi szemiotika, a kulturális jelekkel foglalkozó tudományág egyik magyar úttörője Gunda Béla, aki azt vallja, hogy a kultúra bármelyik jelensége jelként szerepelhet s interperszonális jellegű. Az emberi társadalomban jelrendszerek működnek, minden jelenség az illető társadalomban jelfunkciót vehet fel. Mikor pl. egy társadalmi ténnyel, a falusi építkezéssel, a falusi építkezés szimbólumaival foglalkozik, ezzel a nyelv az elemi viselkedés szintjén túli másodlagos szemiotikai rendszerrel, akkor a gyakorlati funkció mellett megvizsgálja a jel funkcióit is, hisz tudott dolog, hogy a jel-funkció befolyásolhatja a gyakorlati megvalósulást. A két funkció összfüggését vizsgálva kideríti szerzőnk a társadalom anyagi és szellemi állapotát s azt a kulturális közeget, melyet az építmény képvisel.

Gunda szemiotikai vizsgálódása mindig konkrét témára irányul, soha sem általánosságokban beszél. Minden kérdéshez, még a legjelentéktelenebbnek tűnőhöz is alapos előtanulmányokat végez. Összegyűjti a szakirodalmat (nem szűk nemzeti irodalmat, hanem a világ legkiemelkedőbb tudósai, az illető kérdéssel foglalkozó eminens szakemberek műveit), terepi, múzeumi kutatás nélkül hozzá sem fog a téma feldolgozásához.

A kötetben szereplő munkák a tárgyalt jelenségek létezésének idejét illetően nem annyira a jelen pillanatot ragadják meg, hanem a szocializmus előtti életformához kapcsolódnak, hisz ennek a feudo-kapita-

lista életformának a jelenségei továbbélnék a szocializmusban is, s ez az átmeneti forma éppen úgy kutatásra érdemes, mint a másik.

Mint már említettük, a felvett problémákat a Balkán félsziget és a Kárpátok areájában élő népek — magyarok, románok, lengyelek, szlovákok, csehek, ruszinok, ukránok, szerbek, horvátok, bolgárok — együttesében, évszázados történelmi, gazdasági, kulturális egymásrautaltságában, s e kapcsolatok tükrében elemzi.

Mivel szerzőnk a Balkán félsziget jelenségeit is figyelemmel kíséri, természetes, hogy jugoszláviai helynevek is előfordulnak a hivatkozások során. Pl.: Petrovac, Poreč, Skopje, Kolašin, Kumanovo, Apatin stb. Egyes nevek írásában azonban következetlenség, pontatlanság tapasztalható. Ma már nem Fiume — Rijeka használatot kell követnünk, az illető város hivatalos neve Rijeka, így ismerik a turisták is, legfeljebb az idősebb generációnak a megértését segítve állhat zárójelben Fiume. Kaniža — Kanjiže sem helyes, az nagyon dicséretes törekvés, hogy a magyar helynév mellé kiteszi a szerbhorvát hivatalos nevet is, de vigyázni kell a magyar alak írására is: Kanizsa — Kanjiža. Požarevac sem helyes, pontosan Požarevac-nak írjuk. Skopje-t is magyar szövegben Szkopje-nak írjuk.

A szép kivitelű, finom papírra nyomott könyvet, mely az Akadémiai Kiadót dicséri, térképek, a szerző és mások fényképfelvételei, rajzai egészítik ki, ezzel külsőleg is emelik a könyv belső értékeit.

Penavin Olga

B. Lőrinczy Éva:

**A MAGYAR MÁSSALHANGZÓ-
KAPCSOLÓDÁSOK
RENDSZERE ÉS
TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI**

Akadémiai kiadó, Budapest, 1979. 492 1.

Az elmúlt egy-két évtizedben világszerte fokozódott a köznyelv, az igényesen beszélt írott nyelv, a köznyelv és a nyelvjárás egymásra hatása iránti érdeklődés. Egymás után jelentkeztek olyan alapvetően fontos munkák, hogy csak néhányat említsünk, mint Trubeckoj, Jakobson, Halle, Fant, Lotz művei vagy a magyarok közül Bárczi, De-me, Balázs, Fónagy, Kálmán Béla, Imre Samu, Szende Tamás, Tarnóczy, Vértés András, Vértés Edit és mások kutatásairól beszámoló dolgozatok tanulmányok, könyvek.

Lőrinczy Évát is már régóta foglalkoztatja a köznyelv és a nyelvjárások viszonya, ezen belül pedig a hangalaki szembenállások kérdése. 1967-ben a Nyelvtudományi Értekezések 58. számaként jelent meg első dolgozata, mely A hangalaki szembenállások néhány problémája tájszavaink szótározása kapcsán címet viseli, ezt követte 6—7 hasonló tárgykörből merített dolgozat, majd a kételemű mássalhangzó-kapcsolódásokat elemző műve, mellyel 1976-ban a nyelvtudományok doktora fokozatot nyerte el s amelyet a három- és négyelemű kapcsolódások vizsgálatával kiegészítve ad közre most megjelent könyvében.

Ami a vizsgálatokhoz szükséges adatok biztosítását illeti Lőrinczy Éva szerencsés helyzetben volt. Az Új Magyar Tájszótár főszerkesztőjeként hatalmas forrásanyag állt rendelkezésére. Igaz viszont, hogy a szótár anyaga 1890 és 1960 közé eső időszakból származik, többek között egy igen fontos kérdést vetett fel, azt hogy szinkrón vagy diakrón anyagnak tekintendő-e a kb. 70 éves periódust reprezentáló adathalmaz. Mivel szerzőnk hosszabb kísérleti célú elemzések után úgy találta, hogy az anyag a vizsgálandó hangtani jelenségek szempontjából egyetlen tömbként viselkedik, ezért a szinkrón szemlélet mellett és az annak megfelelő módszer mellett döntött. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történeti háttér, az etimológiai és szótörténeti vallomások nélkül az előforduló adatok nem szolgáltathatnak dikrónikus tanulságokkal is. El kell mondanunk még azt is, hogy nem a dialektus, a nyelvjárási alak viselkedése érdekelte a szerzőt, hanem az összehasonlító módszert alkalmazva a hangtani vizsgálódásokat a köznyelv / nyelvjárási alakok

egybevetésével végezte el. Ez megint nem zárja ki az anyag dialektológiai szempontú felhasználását.

Az oppozíciók felállításakor nehézséget okoztak a valódi tájszók, mert nincs köznyelvi alakjuk. Ki kellett következtetni a köznyelvi formát a köznyelv hangrendszere, kiejtési és helyesírási szabályaihoz igazodva. Hasonlóképpen problémát jelentett a nyelvjárási alakok heterogenitása, mert az adatok sokféle és földrajzilag is sokféle kötődő forrásanyagból kerültek ki. A vizsgálatok végül is azt eredményezték, hogy a nyelvjárási alakok a vizsgált hangtani jelenségeket a köznyelvhez képest általában, a nyelvjárások határain átnyúlva képviselik. A tárgyalás során azonban a szerző szemmel tartotta a területi kötődéseket, a földrajzi jellemzőket.

A feldolgozásban a vizsgálódások szemléletében és módszerének kialakításában sokat segített a szerzőnek Trubeckojnak, de főleg Roman Jakobsonnak a fonológiai oppozíciókról szóló munkáinak tanulmányozása. Szerzőnk is minden adatnál következetesen feltette az igen/nem kérdést, s ezzel felállította a magyar mássalhangzó-kapcsolódások típusainak rendszerét, megállapíthatta az alkotóelemek természetét, figyelemmel kísérhette a szóban elfoglalt helyzet szerinti változást, a megterheltséget, s végül törvényszerűségeket állapíthatott meg. Az adatokat a szinkrón vizsgálathoz úgy válogatta meg, hogy tiszta példák legyenek, csak a vizsgált jelenséget tartalmazzák, mást nem (pl. nyúlást, hangátvetést stb.).

A szembenállásokat attól függően különíti el egymástól, hogy a nyelvjárási szóalak egy bizonyos pontján több vagy kevesebb mássalhangzó található-e, mint a köznyelvi szóalak ugyanezen pontján. Az alkotó mássalhangzók minősége és elhelyezkedése az alap a további csoportosításra. A szembenállásoknál a legnagyobb egység a szembenálláskategória, kisebb, finomabb megkülönböztetésre alkalmas a szembenállás-csoport, ezután a szembenállás-alcsoport bizonyos sajátosságokat árul el. A mássalhangzók természete és fajtái szerint szembenállási típusokról, ezen belül pedig szembenállás-altípusokról beszél a szerző. Ezzel a rendszerrel folytonosan finomítja a megfigyeléseket. A mássalhangzók osztályozásában. A mai magyar nyelv rendszere, leíró nyelvtan c. műben szereplő Deme-féle osztályozást alkalmazza.

Tekintve, hogy írott anyagból valók az adatok, nem a beszélt nyelvből, ez is némi nehézséget jelentett, ti. az egyes feljegyzők a népnyelvi adat írással való visszaadásakor nem jártak el egységesen, különösen a j és ly hangot illetően. Ilyenkor szerzőnk az írásképet veszi alapul, de a j és az ly hangot egyaránt réshangként kezeli.

A szembenállások tárgyalásában a szókezdő, szóbelseji, szóvégi helyzet, az azonos vagy eltérő hangkörnyezet, a nyelvjárási alakoknál a földrajzi vonatkozás, a gyakoriság fontos elem. Az általános értékelés, a tanulság, az ábrák, az összesítő táblázatok az egyes altípusoknál mindig előkészítik a nagyobb egységek összefoglalását, mely mindig olyan sorrendben történik, mint a kisebb részeknél, hogy könnyebb legyen az összevetés. A végleges összefoglalás, a kategóriák tárgyalása feltárja a magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszerét és törvényszerűségeit, az egyes hangfajták kapcsolódási potenciáit.

A morfématár, a szembenállásokban szereplő tő-, képző- és rag-morfémák számbavételekor kiderül, melyik morfémán hányféle szembenállás valósul meg. Az idegen vagy még idegen voltukat eláruló, de lassan bealakuló szavakat, a népetimológias alakokat is felveszi a szerző a szembenállásokba, de az értékelésben felhívja rájuk a figyelmet (pl. smakkol, snapsz: kötvény=kötény, jámborfa=jávorfa).

Lőrinczy Éva 804 féle szembenállást dolgozott fel, ezeket tárgyalja típusok és altípusok szerint, a 804 szembenállást 1624, illetve 1657 tő-, 5 rag- és 3 képzőmorféma, valamint 1 ízben két képzőmorféma határán vizsgálja több alkalommal is, ami azt jelenti, hogy 6—7000 adat alapján jut el a 30 000 szócédulát számláló gyűjteményből következtetéseihez. Ez az impozáns anyag biztosíték arra, hogy nem légből kapott, minden valódi nyelvi alapot nélkülöző következtetéseket prezentál munkájában.

A magyar nyelvről azt szoktuk mondani, hogy nem szereti a mássalhangzó-torlódásokat, ha teheti, felbontja valamilyen ejtésekönnyítő magánhangzó betoldásával. Lőrinczy Éva kutatása viszont azt mutatja, hogy a mássalhangzó-kapcsolódások általában, de különösen a kételeműek a magyar szóalakok felépítésében nem jelentéktelen szerepet játszanak. A leggyakoribbak a szóbelsejiek, mert a kiejtésük ebben a pozícióban jelent legkisebb nehézséget. Annál nagyobb nehézséget okoz a szó elején — ez volt az alapja az általános hiedelemnek a magyar nyelv mássalhangzó torlódást felbontó tulajdonságáról — a szóvégi előfordulás kisebb ejtési nehézséggel jár. A 3 elemű kapcsolódások szóbelsejében, szótő és toldalék, illetve összetételi tagok határán állnak. A vizsgálatokból az is kiderült, hogy a mássalhangzó-kapcsolódások lehetőségei korlátlanok, de ez a potencia aránylag kis számú realizációt mutat. Az egyes mássalhangzók kapcsolódási készsége eltérő. A zárhangok kiemelkedően gyakoriak a kapcsolódásokban, különösen a t gyakori. Legszívesebben orrhangokkal, főleg n-nel kapcsolódik, gyakori a j, sz, s réshangokkal való kapcsolódása is. A zárhangok zárhangokkal ritkán, affrikátával alig, pergővel közepesen gyakori kapcsolódást találunk. Feltűnő, hogy a réshang az egyedüli, mely önmagával is kapcsolatot alkot (pl. j+sz). A 3 és 4 elemű kapcsolódások elemzése során szerzett tapasztalatok megerősítették a kételeműeknél tapasztaltakat.

A kapcsolatok összetevőinek minőségi és pozicionális viszonyaiban — mint láttuk — bizonyos törvényszerűség, illetve tendencia ismerhető fel. Az összefoglalásban sort kerít szerzőnk a tendenciák hátterében lappangó tényezők kiderítésére, azoknak az erőknak a megemlítésére, amelyek a kapcsolódást elősegítik, megőrzik vagy éppen megszüntetik.

Részben fiziológiai, részben pszichikai, de leggyakrabban komplex módon pszichofiziológiai jellegű tényezőkkel kell számolnunk, — mondja a szerző. Számolni kell pl. 1) a beszélőnek a kiejtés könnyítésére való törekvésével (a mássalhangzó-kapcsolódások feloldására törekszik főleg a szó elején), 2) az idegen szavak helyes kiejtésére való igyekezetével (sokszor nehezebbé teszi a kiejtést nagy igyekezetében: cibórium/cimbórium), 3) nyomatékosításra használja fel a mássalhang-

zó-kapcsolatokat, 4) az expresszivitás fokozását éri el különösen hangfestő és hangutánzó szavakban, 5) népetimológia, szókeveredés, képzőkeveredés stb. eredményezhet mássalhangzó-kapcsolódást.

A szerző maga is elismeri, hogy ezek csak spontán megfigyelésen alapuló megjegyzések, nem ez volt az elsődleges cél, mindenesetre alaposabb vizsgálatot érdemel a kérdés. Élő beszédben eszközfonetikusok és pszichológusok együttműködésével kellene kideríteni a jelenség keletkezésének, megőrzésének és megszűnésének okait.

Lőrinczy Éva valóban csak spontán megfigyelések alapján vonta le következtetéseit a mássalhangzó-kapcsolatok életével kapcsolatban, ő maga is látja, hogy összetett és bonyolult folyamatok eredményei. Igaza van abban, hogy még tovább kellene folytatni a megfigyeléseket, de nemcsak írott anyagon, hanem a beszélő ember aktív, spontán beszéde alapján, amikor is meg kellene figyelni a beszélőszervek mozgását, a beszélő akaratának hatását a képzésre, a beszédre fordított vagy fordítható időtartam, a beszédtempó, a hangsor terjedelme, a hangsorban elfoglalt pozíció, a hangsúly, a beszélő lelkiállapota s nem utolsósorban a mondatba-ágyazottság hatását. Nemcsak pszichofiziológiai megfigyeléseket kellene tehát végezni, hanem meg kellene vizsgálni azt is, hogy az információ-átadás hatékonyságának biztosítására a nyelvi redundancia csökkentése, illetve növelése milyen módon jelentkezik a vizsgált jelenség síkján. Ha majd spontán élőbeszédben vizsgáljuk a kérdést, világosan elébünk tűnik az ember, az aktív beszélő tevékenységet folytató ember minden törekvésével, minden igyekezetével s minden egyéni akaratától függetlenül jellemzőjével, szociális csoporthoz tartozásával, intelligenciájával, korával, nemi hovatartozásával, nyelvföldrajzi helyhez, szituációhoz és egyébhez való kötöttségeivel, mert ez mind és még sok más is hat a beszélőre és a beszédben felhasználható nyelvi jelekkel való élés módjára.

Lőrinczy Éva egyedül természetesen nem végezhetette el mindezt, erre csak egy jól begyakorolt munkacsoport vállalkozhat. Lőrinczy Évának felbecsülhetetlen érdeme, hogy főleg nyelvészeti síkon maradva, de modern szemlélettel dolgozva felvetette és a tőle megszokott alapos-sággal, körültekintéssel, nagy részletességgel elvégezte a mássalhangzó-kapcsolódás rendszerének felállítását, s a rendszertagok fonetika-fonológiai vizsgálatával, a köznyelvi és a nyelvjárási morfémák egybevetésével részletes és pontos képet adott a mássalhangzó-kapcsolódások törvényszerűségeiről, tendenciáiról, a tagok potenciájáról, gyakoriságáról s a jelenség geneziséről. Ez már maga is nagy érdeme a szerzőnek, de reméljük, hogy ő maga is, de mások is kedvet és indítást kaptak a kutatások folytatására. A téma összetettsége miatt nemcsak nyelvészeti vagy legjobb esetben pszicholingvisztikai feldolgozásra alkalmas, hanem szociolingvisztikaira is.

A könyv az Akadémiai Kiadó gondos munkáját dicséri, noha nem lehetett éppen könnyű dolga sem a szerzőnek, sem a korrektornak, mert a sok jelzés, jel, formula, szimbólum, rövidítés, táblázat hibamentes szedése, ellenőrzése megfeszített figyelmet követelt.

Molnár Csikós László

**MAGYAR NÉPRAJZI
LEXIKON
(II. kötet, F-Ka)**

Főszerkesztő: Ortutay Gyula, Budapest, 1979., Akadémiai Kiadó

A Magyar Néprajzi Lexikon elkészítésének előzményeiről, címszavainak összeállításáról, cikkeinek megírásáról, a cikkek felépítéséről, a terminológiai kérdésekről, a szerkesztési alapelvekről, a lexikon utalásrendszeréről, a feldolgozott néprajzi jelenségek, a tények, alkotások, eszközök, fogalmak, személyek tartalmilag összefüggő csoportjairól már szoltunk az első kötetről írott ismertetésben (HK 35., 161—164. old.). A második kötet ugyanezen a vonalon haladt tovább, számos egyszínű és színes fényképpel, rajzzal stb. illusztrálva folytatódik a cikkek sora. A címszó jelentőségétől, a tárgy természetétől és feldolgozottságától függően találhatunk a lexikonban alig pársoros cikkecskét és oldalakon át húzódó, többszázsoros cikktanulmányt is. Például a *hetivásár* cikke mindössze négy és fél sor terjedelmű, de nincs is szükség többre a fogalom meghatározásához. Megtudjuk belőle, hogy a hetivásár a hetenként több alkalommal tartott piacok egyike, amelyen állatokat vagy iparcikkeket is árultak, és hogy nagyobb helységekben alakultak ki, voltaképpen helyi vásárok voltak. A cikk rövidegét ellenpontozzák a következő oldalon található, vele összefüggő képek. Az egyik kép a múlt század végéről való, és Kézdivásárhely (v. Háromszék megye) piacterét ábrázolja. Az alatta levő, század eleji rajz a kézadást szemlélteti a debreceni disznóvásáron. A legalsó képen pedig a szegedi kenyérvásárt láthatjuk. A terjedelmesebb cikkek közé tartozik a fafaragás, a falukutatás, a famunka, a farsang, a fatorony, a fazekasság (12 oldalas!) a fedeles kapu, a fejfa, a festett famennyezet, a folklorisztika, a folyami malom, a fonóbeli játékok, a főkötő, a földművelés, a gereblye, a Gömör, a hajóvontatás, a hajviselet, a halott lakodalma, a harangláb, a Háromszék, a Hegyalja, a hímzés, a Hódmezővásárhely népe, a húsvéti tojás, az istálló, a kalács, a kalap, a Kalotaszeg, a kalotaszegi hímzések, a kalotaszegi viselet stb.

A lexikon tartalmaz egészen különleges fogalmakat is, ilyen pl. a *fécikés*. Ez foglalkozást, ill. tisztségfélét jelent. A fécikés az erdőmunkásnak serdülőkorú segédmunkása, rendszerint saját fiúgyermeke. A palócok a közeli erdőbe menve fát vágni, magukkal vitték fiukat is. Ő volt a fécikés. Az elnevezés valószínűleg a kis fejszével hozható kap-

csolatba. A fécikés vágta a vékonyabb fákat, segített egyéb munkáknál is, de a legfőbb dolga a vízfordás, az elhagyott ruhák összeszedése és a fűrész reszelése volt. 16—18 éves korukra a fécikések már párban vágták a fát, önálló keresővé váltak. Hasonló foglalkozás még a csikó, a konyhamalac és a kordésgyerek. A fécikésről egy egyetemi szakdolgozatban olvashatunk: Erdélyi Zoltán: Népi erdőgazdálkodás Bernecebaráti, Kemence és környékén (sic!; Bp., 1956., ELTE Bölcsészettudományi Kar).

A Magyar Néprajzi Lexikon II. kötetének cikkei közt találhatunk a néprajz valamennyi területéről, rétegéből valót, egyaránt képviselve van az anyagi kultúra és a szellemi néprajz, valamint egyéb tudományterületek néprajzi vonatkozású anyaga is fellelhető ezekben a cikkekben.

Az általános jellegű cikkek közül megemlíthető a falu, a faluközpont, a falurendszer, a falusi társadalom, a folklór, a folklorisztika, a gazda, a gazdaság, a gazdasági antropológia, a gyász, a gyűjtögetés, a hagyomány, a halál, a halottkultusz stb.

Érdekesekek, sőt izgalmasak az egyes népcsoportokról, néprajzi tájakról, vidékekről szóló cikkek: gyimesi csángók, hajdúk, huntyiak; Fehér-Körös völgye, Fekete-Körös völgye, Felföld, Felsőörség, Galyaság, Garam mente, Göcsej, Gömör, Gyergyó, Hajdúság, Hanság, Háromszék, Harangod, Hetés, Kalotaszeg stb.

A lexikon címszavainak egyik csoportja jogi vonatkozású fogalmakat jelöl: fajegy, faluszervezet, falutörvény, farkasgúzs, faszamár, fiági öröklés, fiúsítás, foglaló, földközösség, gyökös örökösödés, halászati jog stb. Pl. a *faszamár* vagy faló olyan megszegényítő büntetőeszköz volt, amelyet az ország különböző részein (Felföld, Hajdúkerület, Szeged stb.) a községek kisebb bűncselekmények elkövetőivel szemben mellékbüntetésként alkalmaztak. Használata a katonaságnál is gyakori volt. Az elítéltet felültették a faszamárra, a tömeg pedig gúnyolta, ütlegelte. A népnyelvben és a népmesékben ma is él az emléke. Hát, kétségtelenül „emlékezetes” lehetett az ilyen tortúra!

Meglehetősen sok cikk foglalkozik egyes gazdasági eszközök, szármak, járművek leírásával: fahajó, fakószekér, farhám, farmatring, faroskas, fertálytutaj, fogas, földhordó teknő, gajló, gereben, gereblye, guzsaly, gyalogszán, hám, hajdiván stb. Az építményeket, építményrészeket bemutató cikkek száma talán még ennél is nagyobb: falifülke, fakilincs, faluárok, falukapu, falukerítés, fatorony, fazár, fedeles kapu, félajtó, földház, füstökonyha, gabonás, gabonáskas, gabonásverem, gádor, gémeskút, góré, háromosztatú ház stb. Különálló csoportba sorolhatók az állatfogó eszközökről és módszerekről szóló cikkek: fajdhurok, farkasháló, farkaskert, futóháló, gyalom, gyérháló, haboknya, hajítófa, halfogó hurok stb.

Külön érdeklődésre tarthat számot pl. a gazdasági eszközök közül a hajdiván, az építményrészek közül a fakilincs, az állatfogó eszközök közül pedig a hajítófa.

A *hajdivánt* széná- vagy szalmaszállításra használják. Nem egyéb, mint két, félkörös ívben meghajlított, vékony husánggra kifeszített háló. Kiterített állapotban kör vagy ellipszis alakú, összehajtván 50—60

kg széna, szalma elszállítására alkalmas. Maguk a parasztok készítették házilag. A hajdivánnak a magyar nyelvterületen való elterjedtsége igen sajátos. A Dunántúl déli és délnyugati részén a Mura—Dráva vonal mentén, valamint néhány, Börzsöny vidéki faluban ismeretes. Magyar elvezései közül legelterjedtebb a *bőgő* (Baranya). A Börzsöny hegységben *kelepce* néven ismerik, a Drávaközben *dobó* a neve. Nevezik még *merezsúnak* (Szerémség), *koppantónak* (Ormánság) *kecelének* (Göcsej), *kötröcnek* (Drávaszög) stb. A hajdiván megtalálható a drávaközi szerbek és a délbácskai szlovákok gazdaságában is. Az Alpok vidékén, Svájcban, Németországban, Ausztriában és Olaszországban igen el van terjedve, viszont Erdélyben és az Északi-Kárpátok népeinél nyomát sem találni, ellenben felbukkan a podoliai és a máramarosi huculoknál. Másik európai centruma (az Alpok vidéke mellett) a Baltikum, használják a lettek és a litvánok, tőlük pedig átvették a fehéroroszok és a lengyelek. Szórványosan skandináv területen is kimutatható. Az európai szénagazdaságnak ez a nagymúltú eszköze használatos volt erdei lomb, avar szállítására is.

A *fakilincs* lakóházak és más épületek egyszerű zárszerkezete. Kiskapun, kertajtón is alkalmazták. Az a lényege, hogy a belső oldalán levő fapeccekhez (amelyet tengelye körül el lehet fordítani, és zárt helyzetben a tokból a kiálló kampóba csúszik) madzagot kötöttek és ezt az ajtón ütött lyukon keresztül kívülrre vezették. A madzag végére vas-*karika* vagy fadarab volt kötve. Az ajtót a madzag meghúzásával lehetett kinyitni. Fejlettebb változatában a fapecket fatengelyhez erősítették, a tengely végét pedig az ajtón vágott lyukon kívülrre vezették. Az ajtót a tengely elfordításával lehetett kinyitni.

Hajítófának azt a mindkét végén kihegyezett 65 cm hosszú, 5 cm átmérőjű keményfa karót nevezik, amelyet főleg a pásztorok, vadászásra és verekedésre használtak. A kis- és nagykunági pásztorok a hajítófákat kötélhurokban hordták a vállukon. Verekedésnél *megcüvekeltek* egymást egy hajítófával, egyik végénél fogva egymásra hajították. Ha farkas vagy kutya támadta meg őket, hajítófát vetettek rá. A pákászok madarakat ejtettek el vele. Ezzel a primitív vadász- és verekedőeszközzel függ össze a „Nem ér egy hajítófát sam” szólás. Nevezik még *cüveknek*, *karónak*, *nyársnak* is. Ez az eszköz honfoglalás előtti török eredetű, rokonságban van a bumeráanggal. Változatai Európában már a felső paleolitikumtól kezdve használatosak voltak. A természeti népek körében, a Marshall-szigeteken, Borneón, a Maláj-félszigeten is megtalálható. A hajítófák közé lehet sorolni a libucütőt is. Ezt a keresztalakú, bádoggal megerősített eszközt a bugattyúval felriasztott bibicsapat közé szokták dobni a Hajdú-Bihar megyei Balmazújvároson.

Az anyagi kultúra körébe tartoznak még a lexikonnak a használati tárgyakkal (faharang, fakanál, fakéreg edény, fakorcsolya, fazék, fazék-madzag, fésű, fokla, fokos, gyertyatartó, gyufatartó stb.), az ételekkel, italokkal (fánk, főzelék, fumu, gomolya, göfölye, gyúrt tészta stb.), a növényekkel (faké, festőnövények, fojtott burgonya, fokhagyma, földimogyoró, füvek, gesztenye, görögdinnye, gyógyi alma, gyógynövények, gyöngyvirág, hagymakalendárium, hajdina, harmatkása stb.), a népi bútorttal, berendezéssel (faddi bútor, falra való, fejőszék, fonószék, forgó,

gondolkodószék, gyalogszék, gyékényszék stb.) és a népviselettel (fabocskor, faháncskalap, fátyol, fátyoltű, fehér viselet, fejkendő, fejviselet, főkötő, gallér, gallérszűr, gatyá, gatyamadzag, guba, gyöngysor, gyűrű stb.) foglalkozó cikkei.

Sajátos társadalomtudományi-szociológiai jellegű azoknak a cikkeknek a csoportja, amelyek bizonyos foglalkozásokat, tisztségeket, csoportokat (fabíró, favágó banda, fazekas, fécikés, fertálmester, fésűs, fogott bíró, funerátor, fuvaros, füves, gányó, gombkötő, gödörgazda, gulyás, gyökérásó, hajóvontató banda stb.), illetve munkafolyamatokat, eljárásokat (famunka, fattyazás, favágás, fedés, fejen való teherhordás, fazekasság, földművelés, füstölés, fejés, gabonátárolás, gabonatisztítás, gubafestés, gyapjúfonás, gyapjűszűvés, gyékénymunka, gyertyamártás, gyertyaöntés, gyomirtás, hajóvontatás, halászat stb.) mutatnak be.

Nagy teret szentel a lexikon a szellemi néprajznak is. A második kötet népköltészeti cikkei foglalkoznak a fabulattal, a falucsűfolóval, a falusorolóval, a folklorizációval, a hadirokkantverssel, a hagyatkozásal és más irodalomtudományi-műfaji fogalmakkal. Népdalokról, nótákról számolnak be az alábbi cikkek: (a) faragószék nótája, fejőnóta, fonódal, gányónóta, Garibaldi-dalok, gulyásdal, gyermekdal, hadifogolyének, hajósdal, halászdal stb. Népmeséket, mesetípusokat ismertető cikkek: farkas-barkas, (a) farkas és a bárány, (a) félelemkereső, halott vőlegény, Hamupipőke, (a) három jó tanács stb. Balladákat, balladaváltozatokat tárgyalnak a következő cikkek: Fehér László, gunaras lánya, gyáva szerető, gyermekgyilkos leányanya, halálra táncoltatott lány stb. Egy-egy mesehősről, mítikus lényről olvashatunk a Fanyűvő, a Fehérlőfia, a garabonciás, a Hajnalkötőző királyfi, a hálás halott stb. címszó alatt. Mondák és egyéb műfajok is szerepelnek a népköltészeti cikkek között: fancsali feszület, (a) fecsegő asszony, Firtos és Tartód, győri vasakakas, harangmonda stb.

A *Firtos és Tartód* székelyföldi monda, a Korond közelében emelkedő két hegycsúcs váromladékairól szól. Firtos, a jó tündér szép várat építtet, erre Tartód, a gonosz tündér megpróbálja utánozni, majd építőversenyre hívja ki. Egyre fogadkozik, hogy különb várat épít, mint Tartód. Az a terve, hogy épületéhez a jó tündér várából lopja majd ki a szegletkövet. Ez sikerül is neki, gonosz tünderei két nagy vasrudon viszik el a követ, az éjjeli kakasszóra azonban a rudak megrepednek, az átfűrt szegletkő leesik. Így mégis Firtos, a jó tündér lesz a győztes. A szegletkövet még ma is mutogatják Korond határában.

Viszonylag kevés cikk foglalkozik a népzenevel (facimbalom, furulya, gordon, gregorián, hangszeres népzene stb.) és a népi színjátszással (gircsózás, gólyaalakoskodás, háromkirályjárás stb.), viszont a népi táncformákra vonatkozó címszóanyag elég nagy: fárida, farkastánc, fedőtánc, fegyvertánc, futó, gazdasszonyok tánca, gencsi verbunk, gyertyás, verbunk, hajaboka, hajdútánc, hajlika, hármás csárdás stb.

Hasznosak és szemet gyönyörködtető a népi díszítő művészet alkotásait, módszereit bemutató, szemléltető cikkek: fafaragás, falvédő, fafaragókés, fejfa, Felső-Maros menti hímzések, halápi hímzés, hamis laposöltés, háromsoros laposöltés stb.

Meglehetősen bővelkedik a néprajzi lexikon második kötete a népi játékok, játékszerek csoportjához tartozó cikkekben: fehér lilioszál, fogó, fogyó-gyarapodó körjáték, fonóbeli játékok, forgó játékszer, gólyázás, golyósjáték, gyermekbál, gyermeklakodalom, Gyertek haza ludaim!, gyűjtögető játék, halacszkázás, halottas játék, hangadó játékszer stb.

A fonóbeli játékokról szóló cikk valóságos tárháza a népi játékoknak. Előfordul itt többféle táncos, párosító, testedző, utánzó, mérkőző, beugratós játék, szerelmi jóslás, ügyességi próba. Elterjedt párosító játék volt a Megy a kosár, a Tetszikezés, szomszédkázás, a Kútba estem, a Fordulj kisszék! és az orsólesés. Pl. a *Megy a kosár* játékban rendszerint a lány választott párt magának. Az osztó felajánlja a legényeket, általában hármat: — Megy a kosár! — Mi van benne? — Aranyalma, aranydió, arany pohár stb. Benne ül N. N. (vagy: Neked adom N. N.-t). Hová teszed? (vagy: Mit adsz érte?). A lány aszerint felelt, hogy tetszett-e neki a felajánlott legény, vagy sem: — Teszem a kötőmbe, az ágyba stb.; vagy — Szedek neki tüskét... A játékhoz munkaverseny is kapcsolódott, pl. a lány felajánlotta, hogy hány szálát húz a neki tetsző legényért. Erről a játékról már Csokonai is megemlékezik a Dorottyában.

Jól kidolgozottak a lexikonnak a népszokásokkal és a népi hiedelemvilággal foglalkozó cikkei. Megismerhetünk belőlük számos jeles napot (farsang, fehérvasárnap, Flórián-nap, gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó Boldogasszony napja, hamvazószerda, húsvét stb.), szokást (fARBőrugrás, farsangi köszöntő, fogadalmi tárgy, fonó, Gergely-járás, gózsálás, gunárnyakszakítás, gyermekágy, húsvéti locsolás, kakasütés stb.), hiedelmet, kultikus és mágikus eljárást (fák, fecske, frászkarika, fügemutatás, gonoszűzés, gyík, haláljóslás, halálmadár, harmatszedés stb.).

A személyeket bemutató cikksorozatban találkozhatunk a néphagyományban szereplő híres személyekkel (Fábián Pista, Geszti Jóska, Hany Istók, Hatvani professzor stb.), mesemondókkal, faragókkal (Fedics Mihály, Furicz János, Gyurkó Pál stb.), a néprajzzal is foglalkozó, vagy a néprajz számára is jelentős írókkal, művészekkel, tudósokkal (Fényes Elek, Fodor Ferenc, Gaal György, Galgóczy Károly, Garay Ákos, Gragger Róbert, Greguss Ágost, Gulyás József, Györffy György, György Lajos, Gyulai Pál, Gyurkovics György, Halmos István, Haraszthy Ágoston, Heltai Gáspár, Hunfalvy Pál, Kakas István stb.), néprajzkutatókkal, etnográfusokkal (Faragó József, Fáy Dávid, Fejős Pál, Fél Edit, Fenichel Sámuel, Filep Antal, Gáborján Alice, Gönczi Ferenc, Gönyei Sándor, Gráfik Imre, Gunda Béla, Györffy István, Györgyi Erzsébet, Haáz Ferenc Rezső, Haider Edit, Herman Ottó, Honti János, Hoppál Mihály, Ipolyi Arnold, Istvánffy Gyula, Jankó János, Járdányi Pál, Juhász Antal stb.).

Számos cikknek van jugoszláviai vonatkozása. Pl. megtaláljuk a lexikonban a Bács megyében született (1812-ben) Haraszthy Ágoston útleíró és szőlész rövid életrajzát. Haraszthy az Egyesült Államokban megalapította Haraszthy-falvát (a mai Sauk City), valamint tanulmányozta a csipevé, a winnebago, a salk, a fox és a rade-jakate indián törzseket. Itt van továbbá Galgóczy Károly, aki a Szerb Vajdaság és a

Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikáját dolgozza ki 1855-ben. Külön cikk tudósít az újvidéki Hungarológiai Intézetéről és a jugoszláviai magyarok létszámának alakulásáról. A lexikon képanyagában is akad Jugoszláviából való (sajnos nem sok): Gombáros a zentai hetipiacon, Gyertya- és mézeskalácsáros a zentai hetipiacon, Nagy, pörge karimájú kalapot viselő férfi (Kórógy) stb.

IN MEMORIAM

Bori Imre

BÁLINT SÁNDOR

Bálint Sándor korán jött és szükségtelen halála az egyetemes magyar néprajztudomány vesztesége — vesztesége a jugoszláviai magyar népismeretnek is.

A „szögedi nemzet” elköltelezett kutatója volt, munkássága tehát ezer szállal kötődött főképpen Észak-Bánát magyarságához, hiszen a bánáti falvak lakosságának jórésze a XVIII—XIX. században Szeged vidékéről települt mai lakhelyére, s ha emlékezetéből ki is kopott már sok emléke a „szögediségnek”, nyelvében még mindig az őzés az uralkodó tagadhatatlan ismertetőjegyeként. Ha e nép múltjáról, egykori életének változatairól manapság többet tudunk, mint más vajdasági vidékek népeletének történetéről, azt elsősorban Bálint Sándornak köszönhetjük, aki fáradhatatlanul gyűjtötte a „szögedi nemzetre” vonatkozó írásos és szóbeli hagyományokat annak a nagy tudományos szintézisnek az igézetében, amelynek első két kötete még életében megjelent *A szögedi nemzet* címmel. „Nagy tájban” gondolkodó kutató volt, és amikor végigkísérte azokat a hajszálereket, amelyek a népeletet táplálták a „szögedi” kirajzás végső pontjain is, mindig hasznosat, jelentőset közölt mind az egyetemes magyar néprajz, mind a táj-folklór szempontjából. A mi népismereti tudományunk szempontjából is! Noha ma már az is mind kétségtelenebb, hogy a jelentős különbségekre is ügyelni kell, és erre éppen Észak-Bánát magyar néprajzának tanulmányozása deríthet fényt a lassan immár kétszáz esztendőös különélés révén. S mert ebbe Bálint Sándor nem tudott közvetlenül bepillantani, joggal éppen a jugoszláviai magyar folklorisztikától várta a számára is annyira fontos folklór-tények feltárását, megismerését.

Követelményállító szerepe folklorisztikánk kezdeteinek idején kétségtelen, segítő készsége pedig oly kézzelfogható volt az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, amikor nem csupán tanácsaival segítette fiatal és első lépéseiket tevő kutatóinkat, hanem elvállalta az akkor alakult Hungarológiai Intézet folklórprojektumának vezetését is. Tanítványai és elköltelezettjei vagyunk Bálint Sándornak, és veszteségünk tudatában álltunk megrendülten a sírjánál.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ÉLŐSZÓVAL

Az Intézet *Élőszóval* elnevezésű tudományos felolvasó ülésein a következő előadások hangzottak el:

1. Bányai János — Bori Imre — Gerold László — Utasi Csaba:
A magyar irodalom 1932-ben (január 17)
2. Papp György:
A fordításoktatás elméleti és gyakorlati problémái (január 24.)
3. Matijevics Lajos:
Bácska víznevei (február 14.)
4. Káich Katalin:
Történetírásunk a századfordulón (február 28.)
5. Molnár Csikós László:
Egyetemi hallgatóink nyelvhasználatának rétegei (március 13.)
6. Bosnyák István:
Sinkó Ervin a horvát irodalomban (március 27.)
7. Horváth Mátyás:
Irodalmi érdeklődés az általános iskolák felső tagozatain
(április 10.)
8. Csáky S. Piroska:
A vajdasági magyar könyv (1918—1941) (április 24.)
9. Penavin Olga:
A szlavóniai nagycsalád (május 29.)
10. Mikes Melánia:
Kontrasztív nyelvi vizsgálatok (június 5.)
11. Bagi Ferenc:
A magyar nyelvnek mint környezetnyelvnek oktatási problémái
(június 19.)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BARABÁS GYÖRGYI, KÖNYVTÁROS — BUDAPEST; DR. BORI IMRE, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; CSORBA BÉLA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — TEMERIN; FEKETE J. JÓZSEF, EGYETEMI HALLGATÓ — ÚJVIDÉK; DR. KÁICH KATALIN, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; DR. KATONA IMRE, EGYETEMI DOCENS — BUDAPEST; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; MGR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR ÚJVIDÉK; SZÉKELY MÁRIA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ZOMBOR; MGR. TÓTH FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. VOIGT VILMOS, EGYETEMI DOCENS — BUDAPEST.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Katona Imre</i> : Népköltészetünk művészi stílusa és stíluskorszakai . . .	5
<i>Voight Vilmos</i> : A magyarországi folklorisztikai textológia eredményei és feladatai	29
<i>Penavin Olga</i> : Társadalmi ellentétek a közmondásokban és a szólásokban	49
<i>Tóth Ferenc</i> : A Petőfi brigád dalai	65
<i>Székely Mária</i> : A Dunamenti leánytáncok gyűjtése	99
<i>Csorba Béla</i> : Temeríni hiedelemmondák	111
<i>Fekete J. József</i> : Gondolatok az urbánus temető körül	143

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Matijevics Lajos</i> : Az Ormós-gyűjtemény szólás és közmondás anyagából	157
<i>Bori Imre</i> : Móra Ferenc csókai népmeséje	161

BIBLIOGRÁFIA

<i>Káich Katalin</i> : A liceumi előadások repertóriumai	167
<i>Barabás Györgyi</i> : Magyar folyóiratok jugoszláviai vonatkozású néprajzi közleményeinek válogatott bibliográfiája, 1840—1849.	189

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Profesor Dr. Gunda Béla: Ethnographica Carpatho-Balcanica	203
<i>Penavin Olga</i> : B. Lőrincz Éva: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei	207
<i>Molnár Csikós László</i> : A Néprajzi Lexikon II. kötetéről	211

IN MEMORIAM

<i>Bori Imre</i> : Bálint Sándor	219
--	-----

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

— — : Előszóval	223
-----------------	-----

S A D R Ź A J

Katona Imre: Umetnički stil i stilske epohe u mađarskoj narodnoj poeziji	5
Voigt Vilmos: Rezultati i zadaci folklorističke tekstologije u Mađarskoj	29
Penavin Olga: Društvene suprotnosti u poslovicama i izrekama	49
Tóth Ferenc: Pesme Petefijeve brigade	65
Székely Mária: Prikupljanje podunavskih devojačkih igara	89
Csorba Béla: Temerinske legende	111
Fekete J. József: Razmišljanja o urbanom groblju	143

SITNI PRILOZI

Matijevics Lajos: Iz građe izreka i poslovice Ormoševe zbirke	157
Bori Imre: Jedna narodna bajka iz Čoke koju je napisao Ferenc Mora	161

BIBLIOGRAFIJA

Káich Katalin: Repertorij licejskih predavanja	167
Barabás Györgyi: Odabrana bibliografija etnografskih saopštenja, 1840—1849	189

PRIKAZI

IN MEMORIAM

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

C O N T E N T S

S T U D I E S

Katona Imre: Artistic style and periods in Hungarian folk-poetry	5
Voigt Vilmos: Results and tasks of folklore textology in Hungary	29
Penavin Olga: Social oppositions in proverbs and sayings	49
Tóth Ferenc: The songs of the ePtőfi Brigade	65
Székely Mária: Compilation of girl dances in Danubian regions	89
Csorba Béla: The legends of Temerin	111
Fekete J. József: Some ideas about the urban cemeteries	143

S M A L L C O N T R I B U T I O N S

Matijevics Lajos: Material taken from the saying and proverb collection of Ormós	157
Bori Imre: A folktale from Čoka by Ferenc Móra	161

BIBLIOGRAPHY

<i>Káich Katalin</i> : Repertory of „liceum” lectures	167
<i>Barabás Györgyi</i> : Selected bibliography of ethnographic papers 1840—1849	189

REVIEWS

IN MEMORIAM

WORK IN THE INSTITUTE

INHALT

STUDIEN

<i>Katona Imre</i> : Kunststil und Stilperioden in der ungarischen Volksdichtung	5
<i>Voigt Vilmos</i> : Ergebnisse und Aufgaben der folkloristischen Textologie in Ungarn	29
<i>Penavin Olga</i> : Gesellschaftsgeesätze in Proverbien und Sprüchen	49
<i>Tóth Ferenc</i> : Die Lieder der Petöfi Brigade	65
<i>Székely Mária</i> : Das Sammeln der Mädchentänze in Donauregionen	89
<i>Csorba Béla</i> : Temeriner Legende	111
<i>Fekete J. József</i> : Überlegungen über urbane Friedhöfe	143

BEITRÄGE

<i>Matijevics Lajos</i> : Aus dem Material der Proverbiensammlung von Ormós	157
<i>Bori Imre</i> : Ein Volksmärchen aus Čoka von Móra Ferenc	161

BIBLIOGRAPHIEN

<i>Káich Katalin</i> : Das repertorium der Lyzeumvorträge	167
<i>Barabás Györgyi</i> : Selektierte Bibliographie der etnographischen Mitteilungen, 1840—1849.	189

BÜCHER

IN MEMORIAM

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

